

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE SAVUNMA
HARCAMALARININ DEĞİŞEN NİTELİĞİNE DAİR BİR
ARAŞTIRMA

Enes ALTINTAŞ

NİSAN – 2024

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE SAVUNMA
HARCAMALARININ DEĞİŞEN NİTELİĞİNE DAİR BİR
ARAŞTIRMA**

Enes ALTINTAŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdüsselam SAĞIN

NİSAN – 2024

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

.....Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı “öğrencisi
.....’nın “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Savunma
Harcamalarının Değişen Niteliğine Dair Bir Araştırma” başlıklı tezi .././20..
tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim
Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../20...
tarih ve ../. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

(İmza)

(Unvan ve İsim)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek
Lisans/Doktora derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

(İmza)

(Unvan ve İsim)

Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek
Lisans/Doktora derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri: *(Birinci sırada Tez Savunma Sınavı başkanı, ikinci sırada tez danışmanı, üçüncü sırada da diğer jüri üyesi yer alır. Yüksek lisans jürisi üç, doktora jürisi 5 kişiden oluşur.)*

Unvan ve İsim

Bağlı Olduğu Kurum

İmza

1.

2.

3.

4.

BEYAN

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

(İmza)

(İsim)

(Tezin Jüri Tarafından Kabul Tarihi)

ÖZ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE SAVUNMA HARCAMALARININ DEĞİŞEN NİTELİĞİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA

ALTINTAŞ, Enes

Yüksek Lisans, Alanı

Tez yöneticisi: Doç. Dr. Abdüsselam SAĞIN

Nisan 2024

Bu araştırmanın amacı soğuk savaş sonrası dönemde savunma harcamalarının değişen niteliğine dair değerlendirmelerin yapılmasıdır. Soğu savaş dönemi ikinci dünya savaşının sonundan başlayarak SSCB'nin dağılmasına kadar olan dönemi ve SSCB ile Amerika blokları arasında yaşanan siyasi ve askeri gerginlikleri içermektedir. Bu dönemde sıcak temaslı savaşlar diğer dönemlere göre azalmakla birlikte savunma harcamalarının arttığı belirlenmiştir. Savunma harcamalarının artmasında ise SSCB'nin yayılmacı politikalarının engellemesi adına kurulan NATO ve NATO'ya karşılık yapılan Varşova Paktı etkili olmuştur. Soğuk savaş döneminde NATO ve Varşova Paktı bağlamında Amerika ve SSCB olarak kutuplaşan devletler gerginliklerin ve tehditlerin artmasına neden olarak savunma harcamalarının da yükselmesine neden olmuştur. Soğuk savaş döneminin ardından savunma harcamalarının düşüşe geçtiği belirlenmiştir. Ancak 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde savunma harcamalarının yeniden yükselişe geçtiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte soğuk savaş sonrasında savunma stratejilerinin ve savunma araçlarının da değişmesi araştırmanın sonuçları arasında öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Savunma Harcamaları, Savunma Stratejileri, Savunma Harcamalarının Ekonomisi.

ABSTRACT

A RESEARCH ON THE CHANGING NATURE OF DEFENSE EXPENDITURES IN THE POST-COLD WAR PERIOD

ALTINTAŞ, Enes

Master of Arts,

Supervisor: Doç. Dr. Abdüsselam SAĞIN

April 2024

The aim of this research is to evaluate the changing nature of defense expenditures in the post-cold war period. The Cold War period includes the period starting from the end of the second world war until the dissolution of the USSR and the political and military tensions between the USSR and the American blocs. In this period, although there were no hot-contact wars, it was determined that defense expenditures increased. NATO, which was established to prevent the expansionist policies of the USSR, and the Warsaw Pact, which was made in response to NATO, were effective in the increase in defense expenditures. In the cold war period, the polarized states as America and the USSR in the context of NATO and the Warsaw Pact caused tensions and threats to increase, resulting in an increase in defense expenditures. It has been determined that after the Cold War period, defense expenditures began to decline. However, in the mid-2000s, it was observed that defense expenditures started to rise again. However, the changes in defense strategies and means of defense after the cold war stand out among the results of the research.

Keywords: Cold War, Defense Expenditures, Defense Strategies, Economics of Defense Expenditures.

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
GÖRSELLER LİSTESİ	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ KAVRAMI

1.1. Soğuk Savaş Nedir?.....	3
1.1.1. Soğuk Savaş Dönemi	5
1.1.2. Soğuk Savaşın Küresel Etkileri	7
1.1.3. Soğuk Savaşın Toplumsal Etkileri.....	9
1.1.4. Soğuk Savaşın Maruz Kaldığı Bölgeler.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ VE SAVUNMA SANAYİ EKONOMİSİNİN

DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Soğuk Savaş ve Savunma Sanayi	15
2.2. Soğuk Savaşın Savunma Sanayiye Etkisi	16
2.2.1. Savunma Sanayinin Gelişimi.....	18
2.2.2. Savunma Sanayinin Soğuk Savaş ile Kazandığı İvme	20
2.2.3. Savunma Sanayide Yarışanlar	24
2.3. Soğuk Savaş Sonrası Savunma Sanayideki Harcamalar	27
2.3.1. Savunma Sanayideki Harcamaların Diğer Harcamalarla Kıyaslanması.....	30
2.3.2. Savunma Sanayideki Harcamaların Ülke Ekonomisine Etkisi...	32
2.3.3. Savunma Sanayinin Yaratdığı Olumlu Etkiler	34

2.3.4. Savunma Sanayinin Yarattığı Olumsuz Etkiler	37
2.4. Soğuk Savaş Sonrası Silahlanma Yarışına Giren Ülkeler	40
2.4.1. Silahlanma Yarışına Giren Ülkelerdeki Demografik Değişim ...	42
2.5. Dünyadaki Değişimlerin Soğuk Savaş İle İlişkisi	44
2.5.1. Ortaya Çıkan Ekonomik Krizin Soğuk Savaşla İlişkisi	47
2.6. Savaşa Bağlı Olarak Topluluklar Arası Farklılaşmalar	49
2.6.1. Savaş Sonrası Gelişen ve Zenginleşen Ülkeler	51
2.6.3. Askeri Harcamaların GSMH Etkisi	54
2.6.4. Savunma Harcamaları ve Makro Ekonomik Etkileri	59
2.7. Guns Versus Butter Modeli	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÜNYA

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dünya	65
3.2. Soğuk Savaş Sonrası Büyük Güçlerin Ortaya Çıkışı	67
3.3. ABD ve Rusya'nın Karşılaştırılması	69
3.4. Küresel Çapta Soğuk Savaşın Kazananları	71
3.5. Küresel Çapta Soğuk Savaşın Kaybedenleri	73
3.6. NATO Ülkelerinin Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Misyonu	74
3.7. NATO Ülkelerini Soğuk Savaş Dönemi Sonrasındaki Savunma Sanayi Harcamaları	78
3.8. Savunma Sanayisi Harcamalarının Bütçeye Etkisi	83
3.9. Savunma Sanayisinin Özelleştirilmesi	84
3.10. Ordunun Toplumsal Olay ve Afetlerdeki Rolü	86
3.11. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Askeri Kuvvetlerin Değişen Misyonu	88
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	99

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Savunma Harcamaları (milyar ABD doları)	23
Tablo 2: Avrupa'nın Önde Gelen NATO Ülkelerinin Soğuk Savaş Dönemi Savunma Harcamaları	24
Tablo 3: Savunma Harcamalarının GSMH'a Oranı	58
Tablo 4: Bölgelere Göre Savunma Harcamaları (1988–2008)	80
Tablo 5: NATO Ülkelerinin Askeri Personel Sayısındaki Değişim (1.000)	82
Tablo 6: Soğuk Savaş Sonrası Ordu Modelleri	90

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Türkiye'nin Savunma Harcamaları (2003-2022)	57
Görsel 2: Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Milli Gelire Oranı (1960-2022)	58
Görsel 3: ABD'nin ve En Çok Harcama Yapan 14 Ülkenin Savunma Harcamaları	82

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Guns-and-Butter Eğrisi	62
---	----

KISALTMALAR

AAOK:	Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ACDA:	Silah Kontrol ve Silahsızlaştırma Ajansı
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BİO:	Barış İçin Ortaklık
BM:	Birleşmiş Milletler
GSMH:	Gayrisafi Milli Hasıla
KAİK:	Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
NATO:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NDIA:	National Defense Industrial Association (Milli Savunma Sanayii Derneği)
OECD:	OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development)
SIPRI:	Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SACT:	Supreme Allied Commander Transformation (Müttefik Yüksek Komutanın Dönüşümü)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Savunma harcamaları her ülkenin güvenliliğinin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze değişen ve gelişen savunma harcamaları dünya üzerinde bulunan her ülkenin ekonomilerinin önemli kısımlarını ayırdığı bir bölümü de oluşturmaktadır. Savunma harcamalarını gelişiminde önemli bir yeri olan savunma sanayinin de gelişimi ve teknolojik alt yapısının oluşmasıyla bu harcamalar artmış ve dünya çapında bir hale gelmiştir. Geçmişte daha çok askeri bir silahlanmadan ve savunmadan oluşan bu harcamalar günümüzde nükleer silahların yapımı, teknolojik alt yapı oluşturma gibi daha farklı kollarda ilerlemeye devam etmektedir. Savunma harcamalarının ülke ekonomisine ise olumlu ve olumsuz olmak üzere birçok etkisi bulunmaktadır. Soğuk savaş dönemi II. Dünya savaşının ardından başlayan ve SSCB'nin dağılmasına kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Bu dönemde dünya ülkeleri iki bloğa ayrılmış ve dönem boyunca bloklar arasında soğuk savaş yaşanmıştır. Dünya ülkelerinin bir bölümü ABD bloğu ve SSCB bloğu olmak üzere iki blokta toplanmışlardır. Bu iki bloğun dışında kalan ülkeler ise tarafsızlar bloğu şeklinde isimlendirilmiştir. Bu blokların oluşması ülkeler arasında siyasi, ekonomik ve askeri gerginliklere neden olmuştur. Dolayısıyla ülkelerin savunma harcamaları bu dönemde artış göstermiştir. Soğuk savaş dönemi ayrıca 1990'lı yılların başlarına kadar devam etmiş blok ülkelerin birbirleriyle çatışmalarından oluşmuş bir süreci ifade etmektedir. Blok ülkelerin birbirlerine karşı oluşturdukları gerginlikler dolayısıyla savunma harcamaları artmış ve blok ülkeleri savunma sanayilerini bu dönemde güçlü tutarak geliştirmişlerdir. Bu dönemde ABD bloğu tarafından kurulan NATO silahlı bir birlik olarak savunma yönünden alınmış önemli tedbirlerden biridir. SSCB bloğunun dönem içerisinde NATO'ya karşı oluşturduğu Varşova Paketi 'da etkili bir savunma stratejisi olmuştur. Araştırma bu bağlamda soğuk savaş sonrasındaki savunma harcamalarını incelemeyi amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ KAVRAMI

1.1. Soğuk Savaş Nedir?

Soğuk savaş dönemi II. Dünya savaşı sonrası iki blok arasında - SSCB ve Amerika- meydana gelen sıcak savaş temaslarının minimize olduğu dönemdir. Bu süreçte ülkeler birbirlerine karşı silahlı bir saldırı gerçekleştirmemiş olsa da siyasi gerginlik uzun süre devam ederek iki devlet arasında gruplaşmaya yeni devletlerde eklenerek süreç daha kalabalık grup ülkelerin soğuk savaş dönemi olarak isimlendirilmiştir. II. Dünya savaşında Dünya devletlerinin çoğunluğu gruplar halinde savaşmışlardır. Savaş sonrasındaysa galip olan iki devlet arasında ki soğuk döneme soğuk savaş denmiştir. Ancak bu soğuk savaş dönemi sadece iki galip devlet arasında kalmamış başka devletlerin de bu iki galip devleti desteklemesiyle soğuk savaş tarafları kalabalıklaşmaya başlamıştır (Tokatlı, 2022: 377).

Soğuk savaş devletlerarasında silahlı çatışma olmaksızın ortaya çıkan anlaşmazlıkları ve çatışmaları içermektedir. Ayrıca bu dönem tarihsel olarak isimlendirilmiş ve Dünya tarihindeki yerini almıştır. Soğuk savaş yaşandığı dönemdeki her durumu etkilemiş bir dönemdir. Özellikle soğuk savaş döneminde olan ülkelere ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda birçok değişiklik yaşamışlardır. Dönemin getirileri ve götürüleriyle birlikte ülkeler bu dönemi geçirmiş ve sonlandırmışlardır. Dünya tarihinde özellikle işlenen soğuk savaş döneminin sosyal ve ekonomik etkileri üzerinde durularak, dünya genelinde soğuk savaşın etkileri üzerinde durulmaktadır. Soğuk savaşın tanımı ve döneme olan tüm etkileri zaman içerisinde araştırma konusu olarak incelenmiş ve dönem sonrası kişi ve ülkelere aktarılmıştır (Yayla, 2019).

Dünya üzerinde birçok ülke ve toplum bulunmaktadır. Her ülke ve toplumun kendine göre çıkarları ve gelecek planları olmaktadır. Dünya üzerinde bulunan ülkelerin çatışma yaşamasının en büyük nedeni çıkarlarının uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Silahlı her savaş sonuçlarıyla farklılık göstermekle birlikte silahsız siyasi olarak savaş ilan

edilen soğuk savaşlar da her ülke için farklı sonuçlar oluşturmasıyla birlikte ortak olarak, siyasi sosyal ve ekonomik gerilemelere neden olmaktadır. Literatürde bulunan soğuk savaş tanımlarına bakmak gerekirse, batı bloku ve doğu bloku arasında yaşanan uluslararası siyasi gerginlik dönemine soğuk savaş denir (Yayla, 2019).

II. Dünya Savaşı galibi olan Rusya ve ABD arasında gerçekleşen soğuk savaş döneminde Rusya'nın önderliğini yaptığı doğu bloku ve ABD'nin önderliğini yaptığı batı bloku arasında SSCB'nin dağılmasıyla sona eren tarihi savaş sürecine soğuk savaş denmiştir. Soğuk savaş dönemi başlangıcı olarak Truman doktrini kabul edilmektedir. İki blok arasında yaşanan ve SSCB'nin dağılmasıyla sona eren süreçten tüm ülkeler etkilenmişlerdir. Bu dönem blok ülkeler arasında yaşanan siyasi ve askeri gerginlik olarak isimlendirilmektedir. ABD'nin liderliğini yaptığı batı blokuna karşı SSCB'nin önderliğini yaptığı komünist ya da doğu bloku devletleri arasında yaşanan soğuk savaş her devletin toplumunu etkileyen bir süreç olmuştur (William, 2006:517).

Batı bloku ya da ittifakı olarak bilinen devletler içerisinde ayrıca NATO da bulunmakta idi. Soğuk savaş dönemi bloklaşmaları, ABD, antikomünist ülkeler, NATO üyesi ülkeler ve kapitalist ülkeler şeklinde batı bloku; Varşova Paktı'na üye olan ve olmayan komünist ülkeler doğu blokunu oluşturmuşlardır. Soğuk savaş deninde ilk olarak akla gelen bu iki temel blok ülkelerinin yanında bağımsız devletlerden oluşan bir bağımsız blokta bulunmaktadır. Bu bloktaki ülkeler doğu ya da batı blokuna dâhil olmayarak soğuk savaş döneminin tarafsız olarak sürdürmüşlerdir. Ayrıca bu bloka bağlantısızlar bloku da denmiştir Soğuk savaş döneminde bağlantısızlar blokunda olan bazı ülkeler aynı zamanda doğu blokunda da yer almışlardır. Yugoslavya ve Çin bu ülkelerin başında gelmektedir. Bu ülkelerin her iki blokta da bulunmalarının nedeniyse, ABD'nin karşısında ancak SSCB'nin de görüşlerinin yanında olmamalarıdır. Ancak Çin ve Yugoslavya'da komünist ülkelerdendir (William, 2006:517).

1.1.1. Soğuk Savaş Dönemi

Soğuk savaş dönemi, doğu ve batı blokunun oluşmasıyla başlamış bir süreci ifade etmektedir. Doğu blokunun oluşmasında kurulan Kominform'un etkisi büyük olmuştur. Kominform, Marshall Planı'na karşı kurulmuş emperyalizm karşıtı bir topluluktur. Kurucu ülke, SSCB olmuştur. SSCB'nin yanındaysa, Yugoslavya, Macaristan, Fransa, İtalya Bulgaristan ve Çekoslovakya yer almıştır. Tüm bu ülke liderleri komünist rejimi desteklemektedirler. Literatürde Soğuk savaş dönemi, 12 Mart 1947 ve 26 Aralık 1991 yılları arasında gen iki devlet boku arasında yaşanan siyasi, psikolojik, teknolojik ve ekonomik çatışmadır (Akalin, 2003).

Soğuk savaş dönemi boyunca silahlı çatışmalar yaşanmamış olsa da zaman zaman ülkeler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Soğuk savaş dönemi yaşanan olayların başında Vietnam savaşı gelmektedir. Bunun yanında Kore savaşı, U-2 casus uçağı sorunu, Küba krizi, Berlin sorunu ve 1956 ve 1959 yılında Ortadoğu hattında yaşanan çekişmelerdir. Soğuk savaş dönemi içinde 1962 yılında Küba krizi yaşanmıştır. Küba krizi soğuk savaş dönemi için kritik bir öneme sahiptir. Öyle ki soğuk savaş döneminde yaşanan bu kriz savaşın gidişatını etkilemiş ve değiştirmiştir. Küba krizi sürecinde yaşanan nükleer savaşlar ülkeler için birçok risk oluşturmuştur. Özellikle bu dönemde yaşanan nükleer savaşlarda ülkeler ilk defa nükleer tehdit altında kalmışlar ve bu durumun ülke ve bireyler için oluşturduğu olumsuzlukları gözlemlemişlerdir. Soğuk savaş döneminde imzalanan Moskova antlaşmasıyla birlikte her iki blokta da yumuşama başlamış ve soğuk savaşın olumsuz etkileri kısmen azalmıştır. Moskova antlaşmasının asıl nedeniyse soğuk savaşta kullanılan nükleer silahların kullanımının durdurulmasına yönelik olmuştur. Dünya tarihinde ilk defa soğuk savaş döneminde nükleer silahların tehlikeleri büyük oranda görülmüş ve yaşanmıştır. Dolayısıyla ülkeler bu silahları saldırısından korunmak için çeşitli antlaşmalarla sınırlarını ve vatandaşlarını koruma altına almaya başlamışlardır. Soğuk savaş döneminde 'detant' adı verilen süreç yumuşama

olarak değerlendirilmekte ve literatürde de bu şekilde yer almaktadır (Özhazinedar, 2021:162).

1975 yılıyla birlikte neredeyse sonlanmaya başlayan soğuk savaş dönemi, Afrika ve Asya’da yaşanan olumsuzluklarla tekrar patlak vermiştir. Sürecin yumuşamasına ve sonlanmasına ön ayak olan Helsinki senedi 1975 yılında gerçekleşmiştir. Ancak 1980’li yıllarla birlikte soğuk savaş dönemi tekrar başlamıştır. Soğuk savaş dönemi boyunca sıcak savaş temasları azalmakla birlikte her blok ülkeleri karşı blok ülkelere karşı her türlü yıpratma politikalarını uygulayarak ülke içi ve uluslararası alanda ülkelerin varlıklarını ve hükümlerini geçersiz kılmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda verilecek en nihai örnek ise batı blokunun yıpratma politikaları sonrası SSCB’nin dağılmasıdır. Zaten SSCB’NİN dağılmasıyla birlikte de soğuk savaş dönemi sonlanmıştır. SSCB başkanı Mihail Gorbaçov 1991 yılında nükleer savaş kodlarını Rusya devlet başkanına vererek SSCB’nin resmen dağılmasını televizyona yaptığı konuşmayla duyurmuştur. SSCB bloku içerisinde bulunan ülkeler ise bu dağılımdan önce bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Soğuk savaş dönemi sonlandıran SSCB’nin dağılması dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönem içerisinde yaşanan krizler, nükleer saldırılar ve antlaşmalar birçok durum ve unsurun değişmesine ve şekillenmesine neden olmuştur. Soğuk savaş dönemi sonrası dünya tarihi, ekonomik gelişmeler, terör örgütleri, yeni dünya küreselleşme ve demokrasi başlıkları altında incelenmiştir (Hasanov ve Katman, 2019:1149).

Soğuk savaş dönemi sonrasında da devam eden NATO, içerisinde yaptığı değişikliklerle yenedünya düzenine ayak uydurarak yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Soğuk savaş dönemi başlangıcı, süreci ve sonuçlanmasıyla birçok devlet ve toplumu etkileyen siyasi gerginlik sürecidir. Bu dönemin dünya tarihinde ki yeri ise ilgili araştırmalarla ortaya onmaya çalışılmıştır. Ülkeler ve bloklar arasında yaşanan ekonomik ve siyasi yıpratmalar sonucundaysa Dünya genelinde teknolojik yenilikleri yerini siyasi kaygılara bırakmış ve güvenlik sorunu birçok ülke de hat safhada yaşanmıştır. Dönemin sona ermesiyle birlikte öncelikle blok

lkeleri başta olmak üzere tüm dünya ülkeleri rahat bir döneme başlamışlardır (Kızılay, 2020:33).

1.1.2. Soğuk Savaşın Küresel Etkileri

Soğuk savaş döneminin küresel anlamda birçok etkisi olmuştur. Bu dönem sonrası küresel olarak birçok değişiklik yaşanmış ve dönemin çıktılarına göre kurulan yeni küresel oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, güvenlik ve terör, yenidoğya düzeni, demokrasi ve küreselleşme son olarak ise ekonomik ve politik başlıkları altında küresel etkilerin incelenmesi gerekecektir. Küresel etkilerin birçok anlamda oluşması ve değişmesiyle her başlığın kendi içerisinde değerlendirilmesi etkilerin daha doğru işlenmesini ve anlaşılmasını sağlayacaktır. Yenidoğya düzeni, bu başlıktan da anlaşılacağı üzere yenidoğya düzeni, uzun soğuk savaş dönemi sonrası blok ülkeler tarafından bölünmüş Dünya düzeninin yeni bir durum almasıdır (alışkan, 2021).

Yenidoğya düzeninde ilk olarak doğu ve batı bloklarının dağılmasıyla bloklar arası mücadele de neredeyse bitmiştir. Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte toplumlar ve ülkeler arasında ki bölünmelere sebep olacak ideolojik farklılıklar bitmiş, daha doğrusu bu farklılıklar artık ülkeleri karşı karşıya getirmemiştir. Soğuk savaş döneminin en önemli küresel etkilerinden biri de SSCB'nin savunduğu komünizmin siyasi bir yönetim şekli olarak Dünya genelinde kabul edilmemesidir. Bu bağlamda yenidoğya düzeninde meydana gelen en etkili ve büyük küresel etki ülkelerin ideolojilerinin siyasi olarak yönetimlerinde ki farklılıklarını etkilememesi ya da kısmen etkilemesi olmuştur. Günümüzde globalleşen Dünya ve küreselleşen her durumla ilgili aktör ülke olarak ABD görülmektedir. Soğuk savaş döneminin galip bitiren ABD'nin galibiyetinin hala devam ettiği birçok küresel platformda görülmektedir. Askeri ve siyasi olarak lider görülen ABD'nin ekonomik olarak ise birçok rakibi bulunmaktadır. Soğuk savaş sonrası Dünya genelinde meydana gelen teknolojik gelişmeler ve yeniliklerle küresel anlamda Dünya ülkelerini birbirleriyle bağlantılı büyük bir aė haline getirmiştir. Küreselleşmeyle

birlikte birçok kavram her ülkede görülmeye başlanmıştır. Artık tek bir ülke ideolojisi değil, küresel bir ideoloji oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda feminizm, adalet, eşitlik ve demokrasi gibi kavramlar tüm Dünya’da ortak bir ideoloji oluşmasına ön ayak olmuştur. Küresel bağlamda artış gösteren en önde kavram olarak LGBT görülmektedir. LGBT’nin dünya üzerinde ki iletişimin artmasıyla birlikte farklı ülke ve toplumlarda ki görülme sıklığı da artmıştır (Gözaydın, 2007: 23).

Kavramların da küreselleşmesiyle birlikte ülkeler arasında çıkarlar için kullanılan kavramlar da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda özellikle demokrasi ve özgürlük kavramları kullanılarak, ülkelerin iç güvenliklerinde tehdit oluşturmaya çalışılmaktadır. Konuya en iyi örnek ise ABD’nin özgürlük adı altında Irak’a girmesidir. Özellikle sosyal medyanın hızlanması ve istenilen her algıya sosyal medya aracılığıyla ulaşılması günümüz ülke stratejilerini de şekillendirmiştir. Yenidünya düzeniyle birlikte uluslar arası ticaret çeşitlenmiş ve artmıştır. Soğuk savaş döneminin bitmesiyle birlikte ülkeler arasında ki ticaret artmış ve yeni ticari yollar ve şekiller bulunmuştur. Ülkeler arasında ki ticari akışın artmasıyla birlikte her ülkenin uluslar arası ticari yolları artış göstermiştir. Küreselleşmeyle birlikte iktisat alanında ciddi büyümeler ve gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle uluslararası pazarlarda kurulan teknoloji temelli hareketler tüm Dünya’yı etkisi altına almıştır. Bu bağlamda 2008 yılında yaşanan ABD kökenli kriz tüm Dünya’da finansal krize neden olmuştur. Güvenlik ve terör soğuk savaş sonrası gündemde olan konular arasında yerini almıştır. Bu dönem literatürde birçok yerde terör dönemi olarak geçmektedir. Küresel anlamda iki blok birçok bloka dönüşmüş ve büyük savaşların yerini küçük çatışmalar almıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte terör, bölgesel bir küçük çatışmadan ayrılarak küresel bir çatışma şeklini almıştır (Palancı, 2021: 228).

Devletlerin soğuk savaş dönemi sonrası bilişim sistemlerinin gelişmesiyle birlikte artan siber saldırı uygulamalarına karşı alınan önlemlerde değişmiş ve artmıştır. Özel sektörlerin artmasıyla birlikte

teröristler ve illegal yapılar ülkeler için büyük tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca artık devlet başkanlarının öldürülmesinden ziyade daha küresel çapta hedeflerle savaşlar ilan edilmiş ve ilerletilmiştir. Soğuk savaş dönemi sonrası yaşanan küresel etkilerin başında Arap baharı gelmektedir. Tunus ve Orta Doğu’da başlayan demokrasi hareketi olarak başlayan Arap baharı bu coğrafyalarda yaşayan halkın zengin doğa kaynaklara rağmen fakirlik çekmesi olmuştur. Soğuk savaşın küresel etkilerinin başında gelen Arap baharıyla birlikte birçok devletle hükümet değişimi, dış devletlerin müdahalesi ve küçük çapta da olsa reformlara neden olmuştur (Erdoğan ve Aslan, 2021: 298).

1.1.3. Soğuk Savaşın Toplumsal Etkileri

Soğuk savaş döneminin birçok etkisinin yanında toplumsal etkileri de geçerliliği ve kalıcılığıyla söz ettiren bir durum olmuştur. Birçok ülke ve toplumda köklü değişikliklere neden olmuştur. Uzun bir süreni ardından özgürleşen ülke toplumları da özgürleşmiş bir blokun dışına çıkarak tüm Dünya ülkeleriyle iletişime girmeye başlamışlardır. Özellikle internet kullanımının artması ve sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte dünya küçük bir toplum gibi birbirini etkilemeye başlamıştır. Her toplumun farklı geleneksel ve kültürel özellikleri olmakla birlikte uzun bir süre diğer ülkeleri düşman olarak gören blok ülke9 toplumları soğuk savaşın ardından diğer toplumları da tanımaya başlamışlardır (Çelik, 2020: 401).

Özellikle önemin ardından ideolojik birliklerin çokta köklü olmadığına ortaya çıkmasıyla birlikte toplumlarda farklı fikirler ve kültürleri merak etmiş, araştırmış ve ilgi duymuşlardır. Soğuk savaş sonrası rahatlayan toplumlar değişimlere daha kolay uyum sağlamışlar ve değişimleri desteklemişlerdir. Soğuk savaş döneminde özellikle Sovyetlerin destekledikleri toplum anlayışının Macaristan ve Doğu Almanya’da yaşanan olaylarla gerçekleşemeyeceği anlaşılmış ve toplumsal çözümlemeler başlamıştır. Özellikle blokların savundukları kapitalist toplum ve komünist toplum anlayışı dönem sonrası toplumların da küreselleşen fikirleriyle farklılık göstermiştir. Ülkeler arasında yaşanan siyasi, ekonomik, psikolojik

ve sosyal çatışmalar temelinde toplumların farklılıkları ve siyasi yöneticilerin çıkarlarından oluşmaktadır. Toplumsal olarak soğuk savaş dönemi sonuçları birçok farklılığı da beraberinde getirmiştir. Soğuk savaşın genel toplumsal etkileri olduğu gibi ülkelere göre özel olaraktan etkileri bulunmaktadır. Özellikle soğuk savaş döneminde sıcak savaşa dönüşen Kore savaşı tüm Dünya’da büyük bir risk oluşturmuştur ve toplumların özellikle sıcak savaşta olan toplumların olumsuz etkilenmelerine sebep olmuştur. Bu bağlamda toplumsal çözümler başlamış ve özellikle gençler arasında savaş karşıtı propagandalar yapılmıştır (Erdoğan ve Aslan, 2021: 298).

Çeşitli ülkelerde yapılan komünizm propagandaları toplumsal değişimlere, çatışmalara ve çeşitli olaylara sebep olmuştur. Kapitalizm ve komünizm çatışması toplum içerisinde de yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde öncelikle ABD başta olmak üzere azınlık halklar özgürlükleri için çeşitli propagandalarda bulunmuşlardır. ABD’de Afrika kökenli kişilerin başlattıkları bu eylemler başka ülkelerde ki azınlıklara da ışık tutmuştur. Özellikle kadın hakları, sosyal eşitsizlik kavramları ve sosyal adalet soğuk savaş döneminde birçok toplum tarafından benimsenmiş ve destelenmeye başlanmıştır. Komünizm ve kapitalizm çatışmasına dönüşen soğuk savaş döneminde özellikle Türkiye’de de birçok iç çatışma yaşanmıştır (Akçakaya, 2022: 301).

Türkiye’de çok partili yönetim sistemi sayesinde karşıt görüşlerin propagandaları daha fazla yapılabilmiş ve bu dönemde zorlu iç çatışmalar yaşanmıştır. Komünizm savunucuları, kapitalizmin karşısında durarak işçi devriminin gerçekleşmesini istemişler ve emperyalizmin karşısında yer almışlardır. Komünistlerin görüşleri Türkiye hükümeti tarafından hoş görülmemiş ve karşıt fikir olarak görülmüştür. Özellikle SSCB’nin Türkiye’ye karşı başlattığı sınır harbiyle birlikte komünizm fikrine eleştiriler artmıştır. Bu dönemde yayınlanan çeşitli gazete yazıları ve haberlerde komünizm hareketinin ideolojik bir yaklaşımdan çıkarak

Sovyetlerin desteklenmesinde Türkiye'nin de kullanılmak istenmesi yer almıştır (Özhazinedar, 2021: 162).

Türkiye'nin soğuk savaş döneminden toplumsal olarak etkilenmesi en genel tanımıyla komünizm ve kapitalizm çatışması şeklinde yaşanmıştır. Soğuk savaş döneminde Türkiye'nin komünizme karşı gösterdiği tepki sadece ideolojik bir tepki olmamıştır. Hatta ideolojik olarak çok tepki gösterilmemiştir. Çünkü çok partili yaşamdan farklı fikirlerin varlıklarının kabulü Türk hükümetlerce görülen bir uygulama olmuştur. Komünizm bu dönemde yayılcı bir politika izleyen Sovyetlere hizmet eden düşünce olarak görülmüş ve Türkiye'de ki azınlık toplumların desteklediği bir ideolojiye dönüşmüştür. Sovyetlere karşı Türkiye'de önceden de var olan olumsuz ön görüşle birlikte komünizme karşı ağır yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de bu bağlamda özellikle 1945 yılı hükümetinin de destekleriyle komünizme karşı ciddi önlemler alınmış ve bu dönem Türkiye için zorlu bir dönem olarak tarihte yerini almıştır. Soğuk savaş döneminin toplumlara olan etkisinin anlatıldığı başlıkta ABD, Türkiye, Türkiye cumhuriyetleri ve Avrupa ülkeleri gibi birçok toplumun soğuk savaş dönemi etkilerinden bahsedilmiştir. Sıcak savaşa dönüşen Kore savaşı etkileri ve kısmen iç çatışmalara neden olan propagandalar da dönemin toplumsal etkileri arasında gösterilmektedir (Yesevi, 2020: 341).

1.1.4. Soğuk Savaşın Maruz Kaldığı Bölgeler

Soğuk savaş ABD ve SSCB arasında gerçekleşen bir süreç olarak bilinse de birçok ülke ve toplumu etkilemiş oldukça geniş çaplı bir dönemi ifade etmektedir. Soğuk savaşın maruz kaldığı bölgelerin başında ABD ve SSCB gelmektedir. Bu iki ülkenin yanıdaysa batı bloku ve doğu bloku ülkeleri soğuk savaşın maruz kaldığı ülkelerin başında gelmektedir. Bu iki blokta da bulunmayan bağımsız ülkeler ise diğer ülkelere nazaran soğuk savaştan daha az etkilenmiş olsalar da bu ülkelerde soğuk savaşın etkilerine maruz kalmışlardır. Batı bloku ülkeleri, ABD, Avusturya, Japonya, yeni Zelanda ve Kanada'dır. Doğu bloku ülkeleriye, Çekoslovakya, Macaristan,

Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk, Doğu Almanya ve Polonya'dır (Akpınar, 2020:1634).

Soğuk savaş döneminde ki gerginliklerden dolayı özellikle ABD ve SSCB kendi taraflarına ülke çekmek için çeşitli yaptırımlar uygulayarak birçok ülkeyi soğuk savaş döneminde yaptırımlar uygulayarak kısıtlamışlardır. İki güçlü devlet olan ABD ve Rusya'nın diğer ülkelere uyguladıkları ekonomi ve siyasi yaptırımlar bu bölgelerin kısmen zarar görmesine neden olmuştur. Bu ülkelere komşu ülkelerle birlikte geniş bir coğrafya soğuk savaş dönemi yaşanan kısıtlama ve yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu bağlamda özellikle Rusya'nın kendisine yakın Türki cumhuriyetleri yanına çekmek için uyguladığı yaptırımlar örnek gösterilebilir. Rusya'ya yakın ülkeler ve Ukrayna gibi hem coğrafi hem de siyasi yakınlığı bulunan ülkeler başta olmak üzere uygulanan ticari ve ekonomik yaptırımlar bu ülkelerin de Rusya'nın yanında yer almasına neden olmuştur. ABD'nin de Rusya'ya silah satılmaması ve herhangi bir ticari antlaşmaya girilmemesi üzerine uyguladığı yaptırımları olmuştur. Dolayısıyla iki ülkeye de yakın ülkeler soğuk savaş döneminden üzerlerine düşen payı almışlardır. Ekonomik, siyasi ve sosyal olarak soğuk savaş döneminden ülkelerde birçok değişiklik ve etkilenme olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye ve başka ülkelere de karşı uyguladığı ticari yaptırımlar uzun süre devam etmiş ve bu durum birçok ülkeyi olumsuz olarak etkilemiştir (İnaç ve Yazıcı, 2021:34).

Ülkeler arasında artan siyasi gerginlikler soğuk savaşın en büyük etkilerindendir. Bu gerginlik dönemi soğuk savaş dönemi boyunca devam etmiş ve geniş bir coğrafyayı etkilemiştir. ABD ve Rusya blokları dışında ki ülkeler çoğunlukla uyguladıkları denge siyasetiyle soğuk savaş dönemini geçirmeye çalışmışlardır. Her iki devletin yanında da durmayan ancak yaptırımlara da maruz kalan ülke ve devletler kısmen de olsa denge siyasetiyle birlikte ekonomik ve siyasi olarak dönemden etkilenmişlerdir. Devletler için birçok zorluğu beraberinde getiren soğuk savaş dönemi her iki blok ülkeleri için de zorunlu birliktelikleri ve kısmi özgürlükleri

doğurmuştur. Ülkelerin bulundukları bölgelerde uyguladıkları denge siyasetiyle hareket ettikleri yapılan araştırmalar ve tarihi süreçlerde elde edilen bilgilerle desteklenmiştir. Soğuk savaş döneminde ideoloji, grupların oluşmasında etkin rol oynamıştır. Aynı ideolojiyi savunun ülkeler aynı tarafta yer alarak blokları oluşturmuşlardır. Soğuk savaş döneminde ayrıca üst devletler alt devletleri her yönden etkilemişlerdir. ABD ve Rusya özellikle birçok devleti etkileri altına alarak, yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Örneğin, Çin denge siyaseti uygulayan büyük devletlerin başında gelmektedir. Çin süreç içinde ABD ve Sovyet bloğu arasında yer almıştır. Bunun gibi denge siyaseti uygulayan başka ülkelerde zaman zaman iki ülkenin de yanında yer alarak, bölgesel olarak varlıklarını korumaya çalışmışlardır (Ayata ve Ercan, 2007: 30).

Dolayısıyla soğuk savaşın maruz kaldığı bölgeler Dünya genelinde geniş bir coğrafyayı oluşturmaktadır. Bu geniş coğrafyada soğuk savaşın etkileri altında kalan ülkeler izledikleri siyasetlerle dönemi geçirmeye çalışmışlardır. Siyasi ve ekonomik olarak birçok yaptırım ve kısıtlamaya maruz kalan ülkeler soğuk savaş dönemi boyunca öncelikli olarak ülkelerindeki dengeyi korumayı hedeflemişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ VE SAVUNMA SANAYİİ EKONOMİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Soğuk Savaş ve Savunma Sanayi

Soğuk savaş döneminde ülkeler birbiriyle askeri anlamda sıcak temaslarda çok fazla bulunmamakla birlikte ciddi anlamda teknolojik bir yarış başlamıştır. Soğuk savaşın savunma sanayisiyle olan ilişkisinin başında da bu durum gelmektedir. Ülkeler arasındaki teknolojik rekabet artmaya başlamış ancak özellikle de savunma sanayisi teknolojisi üzerinden rekabet yürütülmeye başlanmıştır. Soğuk savaş döneminde önemli ölçüde sıcak temaslardan uzak durulmakla birlikte ülkeler diğer ülkelere mesaj vermek açısından da savunma sanayilerini geliştirmeyi sürdürmüştür (Şişman, 2017: 225).

Özellikle ikinci dünya savaşında ABD tarafından kullanılan atom bombası bir yandan binlerce insanın ölümüne neden olmuş diğer yandan da atom bölgesinin uzun yıllar etkilenmesine neden olmuştur. Atom bombasının etkilerinin bu denli fazla olması savaşın da sonlanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla savunma sanayisi her zaman olduğu gibi önemli bir güç olmaya da devam etmiştir. Savunma sanayisi teknolojisi bir yandan sıcak temaslı savaş olmadan da diğer devletlerin çekinmesini sağlarken diğer yandan da ciddi bir ekonomik birikim sağlamaktadır (Zaim, 2006).

Uluslararası arenada devletlerin birbirlerinden çekinmesini sağlayan birçok farklı (siyasi çekişmeler, ekonomik ambargolar vs.) unsur sayılabilir. Ancak devletlerin sahip oldukları savunma sanayisi gücü de en önemli gerginlik nedenlerinden birisidir. Soğuk savaş denildiğinde gerek tarih gerekse de uluslararası ilişkiler çerçevesinde ABD-Rusya çekişmesi gündeme gelse de İran, Çin gibi devletler de Amerika'yla çekişme içindedir. Bu ülkelerin sahip olduğu savuna sanayisi ve askeri güçler de siyasi ilişkilerin gerilmesi neden olmaktadır. Soğuk savaşta ülkeler arasında siyasi gerginliklerin tırmanmasına neden olan temel askeri gücü ise nükleer güç teşkil etmektedir. Nitekim ABD, İran için birçok kere nükleer silahlanma

gerekçesiyle gerginlikler çıkarmıştır (Semiz ve Akgün, 2005: 168). Bu gerginlikler siyasi ilişkilerin sertleşmesi şeklinde kendisini gösterdiği gibi ekonomik amborgolar şeklinde de göstermiştir. Bununla birlikte ülkeler arasındaki savuna sanayisine bağlı bu gerginlikler komşu ülkelerin de etkilenmesine neden olmaktadır. Örneğin ABD ya da İran -ya da bir başka koşulda Rusya- kendi istemediği ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilerin kurulmasını istememektedir (Looney, 1988: 55). Dolayısıyla bu ülkelerin dış siyasete değişebilmektedir. Şu hâlde savunma sanayisine bağlı olarak etkilenen soğuk savaş siyaseti iki ülke arasında başlasa da diğer ülkeleri etkileyen bir dinamiğe dönüşebilmektedir (Adil, 2003: 63).

2.2. Soğuk Savaşın Savunma Sanayiye Etkisi

Soğuk savaş dönemi birçok ülke için savunma sanayinde önemli adımlara sebep olmuştur. Bu dönemde özellikle nükleer silahların kullanılması ve her an savaş ihtimalinin bulunması ülkeleri bu bağlamda silahlanmaya ve savunma sanayine yatırım yapmaya itmiştir. Ayrıca ülkeler soğuk savaş döneminde birbirlerine gözdağı vermek için de savunma sanayilerini kullanmışlardır. Buradaki gelişmeler ve ordularında ki büyüklüklerle ülkeler birbirlerine karşı güç gösterisinde bulunmuşlardır. Sıcak çatışmaların zaman zaman ve genellikle ülke içerisinde yaşandığı soğuk savaş döneminde savunma sanayilerindeki gelişmeler oldukça ön planda tutulmuştur. Soğuk savaş döneminde savunma sanayisi en çok büyüyen ve gelişen ülkeler ise hiç şüphesiz ABD ve Sovyetler Birliği olmuştur. Bu iki ülke başta olmak üzere blok ülkeleri ve bağımsız politika izleyen ülkeler de savunma sanayilerinde büyüme göstermişlerdir (Çelfiş, 2010: 54).

Soğuk savaş döneminde ülkelerin savunma sanayisine yönelmelerindeki tek sebep savaş ihtimali değildir. Bu dönemde özellikle savunma sanayinin önemi ortaya çıkmış, ülkeler arasındaki her türlü rekabette savunma sanayi kritik rol oynamıştır. Bu bağlamda savunma sanayisi en iyi ülke en büyük ülke olarak görülmüştür. Dolayısıyla ülkeler arasındaki rekabette savunma sanayinin yeri ve önemi gelişmiş ve

büyümüştür. Savunma sanayisi gelişiminde nükleer silahlanmaların artması ve bu bağlamda yeniliklerle birlikte sanayiye eklenen değişik silahların olması gibi birçok faktör savunma sanayini etkilemiş ve gelişmesine ön ayak olmuştur. Soğuk savaş dönemi ve sonrasında kurulan ortaklıklarla birlikte savunma sanayinde ülke ortaklıkları da ön plana çıkmıştır. Ülkelerin savunma sanayisi gelişimlerinde sadece silahlanma artışı, ordu büyüklüğü ya da savunma araçları çeşitliliği ön planda olmamıştır. Tüm bu nedenlerle birlikte aynı zamanda kurulan ülke ortaklıklarıyla da savunma sanayisi ciddi bir şekilde desteklenmiştir. Her ülke kendine yakın ve güçlü ülkelerle birlikte oluşturdukları gruplarla savunma sanayilerini desteklemişlerdir. Özellikle bu gruplaşma soğuk savaş dönemiyle başlamış ve sonrasında da kısmen aynı ülke ortaklıklarıyla devam etmiştir. Soğuk savaş döneminde ve sonrasında ülkelerde savunma sanayi harcamaları ciddi oranlarda artış göstermiştir. Türkiye’ de ve birçok ülke de artan savunma sanayi harcamalarından da anlaşılacağı üzere soğuk savaş dönemi dünya genelinde savunma sanayisinin büyümesine ve gelişmesine neden olmuştur (Şişman, 2017: 233).

1950’li yılları kapsayan araştırma sonuçlarına göre ülkeler arası silah ticaretinde artışlar yaşanmıştır. Ülkeler arası silah ticaretlerinin bu yıllarda artış göstermesi ülkelerin silahlanmaya ayırdıkları bütçelerin de arttığını göstermektedir. Soğuk savaş dönemi sonrası dünya genelinde devam eden iki kutuplu dönemde ülkelerin silahlanmaya ayırdıkları bütçe artışları da araştırmalarla ortaya çıkmaktadır. İki kutuplu dünya düzeninde blok ülkeleri birbirlerine karşı olası bir savaş ihtimalinde silahlanmalarıyla göz dağı vermeye çalışmışlardır. Sıcak savaşın yaşanmaması ülkelerin savaş hazırlıkları yapmadığı anlamına gelmiyordu. Ülkeler silahlanmalarını artırmış ve savunma sanayilerine ciddi bir şekilde önem vermişlerdir. Soğuk savaş dönemi savunma sanayisinin gelişiminde sadece silahlanma ve ülke ortaklıkları değil, yeni silahlarda bulunmaya araştırılmaya başlanmıştır. Soğuk savaş döneminde kurulan savunma ortaklıkları bu dönem sonrasında dağılmış ya da yeniden yapılanmışlardır. Ancak yeniden yapılanan ortaklıklar günümüz gelişmelerini takip edebilen ve global çalışabilen işletmeler

olmuşlardır. Bu işletmeler teknolojik yenilikleri savunma sanayine adapte edebilen ve bu bağlamda çalışabilen yenilikçi işletmelerdir. Soğuk savaş döneminde savunma sanayinin geliştiğini söylemek mümkünken asıl gelişim ve artışın soğuk savaş sonrası gerçekleştiği araştırma sonuçları olarak görülmektedir. Soğuk savaş sonrası özellikle 2000’li yıllarla birlikte ülkelerdeki silahlanma ve savunma harcamaları atış göstermiştir (Burrow, 2002: 32).

Soğuk savaş dönemiyle ilgili yapılan araştırmalarda duraklama yaşanan savunma sanayisi gelişimi ve harcamaları, dönem sonrası artış göstermiştir. Ancak bu artışı ve gelişimi soğuk savaştan ayrı değerlendirmek doğru olmayacaktır. Yapılan yeni araştırmalar ve elde edilen sonuçlarda özellikle savunma sanayisiyle ilgili ülkeler arasında alışverişin tekelleştiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk alıcı olan devlet en yeni ürünleri almakla sorumludur. Sürekli gelişen ve değişen teknolojik ürünlerle yenilenen savunma sanayisi ürünlerinin takibi oldukça önemli bir yer tutulmaktadır. Özellikle ülkelerin savunma sanayisiyle ilgili kendi işletmelerini geliştirmeleri ve üretimleri direkt olarak ülke içinde gerçekleştirmeleri son dönemlerde yaygınlaşmaya başlamış bir uygulamadır. Soğuk savaşın savunma sanayine etkisinin araştırıldığı başlıkta savunma sanayinin soğuk savaş dönemi ve sonrası gelişimi, duraklaması ve ilerlemesi işlenmiştir. Ayrıca savunma sanayisi kapsamında değerlendirilebilecek, ülke ortaklıklarına yer verilmiştir. Soğuk savaş dönemi sonrasında artan savunma sanayisi araştırma sonuçları verilmiştir (Yayın, 2006).

2.2.1. Savunma Sanayinin Gelişimi

Savunma sanayisinin tarihsel gelişimi savaşların ortaya çıkmasına paralel olarak çok gerilere götürülse de savunma sanayisinin en önemli gelişimi modern dönem endüstrisiyle birlikte başlamıştır. Özellikle ve birinci ve ikinci dünya savaşı dönemindeki ham madde krizleri ülkelerin savunma sanayilerini geliştirmelerini tetiklemiştir. Bu bağlamda ülkeler büyük zırhlı araçlar, tanklar ve hava araçları üretme çalışmalarına başlamıştır. Savunma sanayisi için geliştirilen bu araçlar bir yandan da

savaşlarda kullanılırken diğer yandan da ülkeler arasında tehdit nedeni olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim gerek günümüzde de uluslararası istatistiklerle -her ülkenin kendi savunma sanayisi araçlarının bir kısmı gizli tutulmakla beraber- ülkelerin savunma araçları bilinmektedir. Bu bilgilerin paylaşılması da ülkeler arasındaki soğuk savaşın destekçilerinden birisi olarak değerlendirilebilir (Aplan, 1988: 71).

Her ülke kendisi için oluşması muhtemel tehlikeler için savunma sanayisini geliştirmeyi hedeflemiştir. Savunma sanayisinin gelişimine yönelik her hamle soğuk savaşın da gerilmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda savunma sanayisine paralel olarak savunma sanayisi şirketleri de gelişmeye başlamıştır. Savunma sanayisinin gelişimi öncelikle araç (tank, askeri zırhlı araçlar vs.) ve silah yapımı gelişmeye başlamış olsa da tarihsel süreç içinde teknolojinin gelişmesiyle birlikte savunma sanayisinin gelişimi de yön değiştirmiştir. Bu bağlamda savunma sanayisinin içine bilişim teknolojileri ve çipli araçlar girmeye başlamıştır. Savunma sanayisinin sistemleri uzaktan bir şekilde de rakiplerine üstünlük kurmaya hedeflemeye başlamıştır. Yani rekabet ya da savaş içinde olan devletler sıcak temas kurmak için o bölgeden kilometrelerce uzakta olsa da yine de savaş imkânı mümkün olabilmeye başlamıştır. Çünkü yeni savunma sistemleri vurulacak alanın yüklenmesiyle hedefini kitlenmekte ve sıcak temas kurabilmektedir (Beyoğlu, Sağ ve Koca, 2008: 58).

Savunma sistemlerinin bu şekilde evrilmesinin en önemli nedenini bilişim teknolojileri, internet teknolojileri ve yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesi etkili olmuştur. Savunma sanayisinin bu yönde gelişmesi de soğuk savaş ilişkilerinin zaman zaman gerilmesine neden olmaktadır. Çünkü savunma sanayisi ciddi bir ekonomik sistemin de bir parçası olmaya başlamıştır. Üretilen her türlü savunma ya da saldırı sistemlerinin satın alması ülke ekonomilerinin zora girmesine neden olmaktadır. Diğer yandan teknolojinin gelişmesiyle çiplerin devreye girmesi üretilen silahların kullanılmasını da karmaşık bir hale getirmiştir. Çünkü savunma sanayisi ürünlerini üreten ülkeler bu silahları satarken özel kodlar yazmaktadır.

Yazılan kodlar neticesinde satın alan ülkenin saldırı yapacağı alanlar da sınırlandırılmaktadır. Özellikle uzaktan saldırı sistemlerinin belli konumlarda işlememesi için özel geliştirilen yazımlar saldırı sistemlerini ele alan ülkelerin elini kolunu bağlamaktadır. Yani saldırı ya da savunma sistemlerini geliştiren ülkeler sadece kendi istedikleri (önceden belirlemiş oldukları yazılımlarla, çiplerle) bölgelere silah kullanılmasını sağlamış olmaktadır. Bu durum ülkeler arasındaki siyasi dengelerin de değişmesine neden olmaktadır (Baran, 2018: 60).

Savunma sanayinin gelişimiyle ilgili yapılan literatür taramasında 2008 yılında yaşanan krizin savunma sanayisi gelişiminde kritik bir noktayı oluşturduğu görülmektedir. Küresel anlamda %49 oranında artış meydana gelen savunma sanayisi soğuk savaş sonrası kurulan ortaklıklarla ciddi bir gelişme göstermiştir. 2008 yılı kriziyle birlikte az da olsa artış gösteren savunma sanayisi harcamaları 2009 yılıyla birlikte 1, 531 milyar dolara ulaşmıştır. Özellikle bu yıllardan Dünya genelinde savunma sanayisi harcamalarının büyük bir çoğunluğunu ABD oluşturmuştur. ABD'nin Irak ve Afganistan'dan içerisinde bulunan savaş harcamaları Dünya genelinde savunma sanayisi harcamalarını artırmıştır (İstikbal, 2022: 19).

Dünyanın önde gelen savunma sistemlerinin üreten ülkelerin genellikle Avrupa, Amerika, Çin ve Rusya'da toplandığı söylenebilir. Bu bölgelerle birlikte İran ve Türkiye gibi kendi sistemlerini geliştiren ülkelerin de öne çıktığı gözlemlenmektedir. Gerek bu ülkelerde gerekse de diğer ülkelerdeki savunma sanayisi 20 milyondan fazla işçiyi istihdam etse de bu durum da teknolojiyle birlikte azalmıştır. Özellikle bilişim teknolojilerinin gelişmesi savunma sanayisindeki çalışma alanlarının yazılım mühendisliği alanına kaymasına neden olmuştur (Gülsoy, 2020: 60).

2.2.2. Savunma Sanayinin Soğuk Savaş ile Kazandığı İvme

Soğuk savaş dönemine dair literatür incelendiğinde bu dönemin ikinci dünya savaşının sonuyla başlayıp SSCB'nin dağılmasına kadar (1948-

1991) devam ettiği belirtilmektedir (Sander, 2014: 147). Soğuk savaş döneminde ölkeler arasındaki sıcak temas azalmakla birlikte ölkeler diğerk ölkelere yine de üstünlük kurmaya devam etmek istemişlerdir. İşte bu üstünlük kurma sürecinin kendisi soğuk savaş dönemi olarak ifade edilebilir. Bu dönemin farklı rekabet değışkenleri olsa da (uzay bilimleri, medya sanat gibi) en önde gelen değışkenini savunma sanayisi teknolojisi oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmelerde öncü olmak yeni savunma ve saldırı teknolojileri üretmek ölkelerin politik çekişmelerinin bu alan kaymasını sağlamıştır. Dolayısıyla soğuk savaş döneminde sıcak temas olabildiğince az olmuş olsa da bu durum savunma sanayisinin geri planda kalmasına neden olmamıştır. Ölkeler arasındaki rekabetin savunma teknolojisi üretmeye dönmesi medyanın da güçlü bir silaha dönüşmesini sağlamıştır. Medyada yayınlanan haberlere konu olan savunma teknolojileriyle diğerk ölkelerle de rekabet edilmektedir. Bu durum savunma politikalarının değışmesini sağlamıştır. Siyasi çekişmeler ve ekonomik ambargolar da soğuk savaşın bir parçası olmuştur (Tüzün, 2018: 63).

İkinci dünya savaşı sonrasında ölkelerin savunma harcamalarında da savunma sanayisi üretim araçlarında da yarışa girdikleri gözlemlenmektedir. Askeri güce bu denli önem verilmesinde askeri gücün; siyasi gücü de pekiştirmesidir. Savunma teknolojisi gelişmiş ölkeler masa başında siyasi çekişmelerde de öne geçmektedir. Çünkü ölkeler diğerk ölkelerin savunma sanayisi gücünden çekinmektedir. Bu çekinme siyaseti de soğuk savaşta silah üretiminin artarak devam etmesine neden olmuştur.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte Dünyada meydana gelen bölgesel anlaşmazlıkların yaşanması ve terör olaylarının artış göstermesi, ölkelerin iç ve dış mihraklara karşı tehdit algısını değıştirmiştir. Bu gibi nedenlerden dolayı ölkeler savunma politika ve stratejilerini bu yönde revize etme yoluna gitmiştir. Savunma politikalarının değışmesi, ölkelerin savunma sanayi yapısının şekillenmesine etki ederken aynı zamanda ölkelerin savunma harcamalarının miktarını da etki etmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra Dünya’da ölkelerin silahlanma yarışına girerek savunma harcamalarında artış yaşanması bunun göstergelerinden biridir. Ölkelerin ulusal egemenliklerini, ekonomik bağımsızlıklarını koruyabilmeleri ve dünya siyasetinde üstünlük sağlayabilmeleri için askeri gücün diğerk ölkelere göre etkin olabilmesi gereklidir. Bundan

dolayı ülkeler silah ve savunma sanayi ürünlerinin çeşitliliğini arttırma yoluna gitmiş ve savunmanın endüstriyel bir sektör haline gelmesine neden olmuştur (Kayan, 2017: 36).

Görüldüğü üzere savunma sanayisi soğuk savaş döneminde de savaşın ve siyasi çekişmenin temel bir unsuru olarak devam etmiştir. Bu dönemde artmaya devam eden harcamalar ülkelerin bu harcamaları siyasi gücün bir parçası olarak değerlendirmesini sağlamıştır. Devletlerin savunma harcamalarının savaş dönemlerinde artması oldukça normal bir refleks olarak değerlendirilirken soğuk savaş döneminde de savunma harcamalarının artmasına siyasi nedenlerin damga vurduğu söylenebilir. Soğuk savaşın döneminde artan savunma harcamalarının bir numaralı nedenlerinin başında savaşın yaratmış olduğu yıkımın devam etmesi gösterilebilir. Savaşın etkilerinin devam etmesinin yanı sıra savaş tehlikesinin de devam ediyor olması devletlerin soğuk savaş döneminde de harcamaların artmasının nedeni olarak gösterilebilir (SIPRI, 2015a: 36).

Soğuk savaş dönemi savunma harcamaları incelendiğinde 1987 yılının harcamaların zirvesi olarak değerlendirildiği gözlemlenmektedir. 1987 yılı sonrasında da savunma harcamaları yavaş yavaş düşmeye başlamıştır (Johson, 1994: 111). Soğuk savaş sırasındaki savunma harcamalarına veriler şöyledir:

Tablo 1: Dünya Savunma Harcamaları (milyar ABD doları)

Yıllar	Dünya Toplam	Afrika	Amerika	Asya ve Okyanus	Avrupa	Orta Doğu	Değişim (%)
1986	1.212	13.1	512	96.3	429	41.3	...
1986	1.177	12.7	504	94.5	426	40.4	...
1987	1.165	11.3	498	93.6	419	39,7	...
1988	1.044	10.3	489	92.8	414	38.7	...
1989	1.032	11.0	484	97.0	402	37.5	1.1
1990	1.003	10.7	460	100	381	51.2	2.8
1991	...	9.6	404	102		57,1	...
1992	863	9.0	427	107	273	46.8	...
1993	833	8.9	408	110	263	43.0	3.5
1994	806	9.2	387	111	257	42.1	3.2
1995	768	8.8	368	112	239	40.0	4.7
1996	747	8.6	347	116	236	39.0	2.7

(Kaynak: Türk, 2007)

Tablo incelendiğinde soğuk savaş dönemi süresinin bitimine kadar olan dönemde (1991) savunma harcamalarının yüksek olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllarla birlikte ise savunma harcamaları hem tüm dünyada hem de bölgesel olarak düşüşe geçmeye başlamıştır. Her ne kadar soğuk savaş sonrasında savunma harcamaları düşse de 2015'li yıllarla birlikte yeniden yükselişe geçmiştir. 2000'li yıllara dair analizler araştırmanın üçüncü bölümde detaylandırılacaktır.

Araştırmanın bu bölümde soğuk savaş sırasında Almanya, İtalya, Türkiye ve Güney Kore ülkelerinin savunma harcamaları (1970-1993) ise şöyle verilmektedir. Güney Kore hariç diğer ülkelerin Avrupa özelinde NATO'nun önde gelen ülkelerinden olması bu istatistiği de önemli hale getirmektedir.

Tablo 2: Avrupa'nın Önde Gelen NATO Ülkelerinin Soğuk Savaş Dönemi Savunma Harcamaları

Yıllar	Almanya	İtalya	Güney Kore	Türkiye
1970	51.211.167.927	18.826.225.893	2.308.612.873	3.776.396.604
1971	54.865.448.415	21.157.538.579	2.713.413.448	4.327.379.217
1972	58.690.020.175	23.482.569.849	3.174.015.285	4.548.326.206
1973	60.942.073.710	23.444.379.001	3.192.823.451	4.822.430.290
1974	63.644.956.550	23.418.637.061	4.083.825.836	5.406.720.117
1975	63.356.534.256	21.805.621.431	4.713.578.341	9.455.096.981
1976	62.898.922.417	21.738.673.990	6.775.291.913	9.933.870.311
1977	62.629.136.000	23.261.615.172	8.053.354.664	9.564.917.952
1978	65.292.119.010	24.267.769.831	10.030.952.424	8.758.596.402
1979	66.203.588.380	25.824.258.516	9.421.134.365	7.771.381.581
1980	67.091.795.286	25.165.476.152	10.320.860.688	8.054.719.064
1981	67.880.142.580	26.464.957.728	10.693.589.645	9.087.645.673
1982	67.004.190.168	29.526.813.912	11.147.792.349	9.934.756.812
1983	67.585.867.929	30.172.218.123	11.604.021.959	9.399.891.310
1984	66.906.083.681	31.062.931.117	11.897.646.886	9.137.810.838
1985	67.048.976.060	30.752.790.050	12.862.295.248	9.694.411.322
1986	68.827.643.005	32.837.150.091	13.829.065.940	10.892.398.062
1987	70.059.551.018	35.728.939.582	14.206.056.854	10.402.563.647
1988	69.498.237.061	37.954.561.748	15.091.663.586	9.162.638.248
1989	69.308.171.685	38.254.102.591	16.049.916.915	10.601.671.341
1990	73.041.785.630	36.794.098.392	16.637.291.134	12.810.501.473
1991	67.596.118.963	37.312.795.233	17.091.396.141	13.168.815.288
1992	64.287.669.089	36.240.410.665	18.142.467.956	13.851.534.656
1993	57.793.361.786	36.433.668.455	18.978.607.247	15.314.591.664

(Kaynak: SIPRI, 2015)

Avrupa'nın önde gelen NATO ülkelerinin savunma harcamaları da incelendiğinde bir önceki verilerle (Tablo-1'deki) örtüştüğü söylenebilir. Nitekim ülkelerin savunma harcamalarının soğuk savaş dönemine denk gelen yıllarında artmanın olduğu görülmektedir. Bu dört ülke arasında ise Almanya öne çıkmaktadır.

2.2.3. Savunma Sanayide Yarışanlar

Savunma sanayisinde yarışan ülkelerin başında Avrupa'nın önde gelen ülkeleri, ABD, Çin ve Rusya gelmektedir. Savunma sanayisinde ülkelerin yarışması siyasi bir güç de verdiğinden bu alana yatırımlar artmaktadır. Savunma sanayisi güçlü olan devletler iki şekilde değerlendirilmelidir. Birincisi ve en önemlisi savunma sanayisine dair

Üretim yapan ülkelerin yarışıdır. Bu yarış hem siyasi hem de güç güç sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim birçok büyük ülke savunma sanayisi araçlarına harcama yaptığından savunma sanayisi üretimleri her zaman alıcı bulabilmektedir. Bununla birlikte savunma sanayisi ürünleri bilişim teknolojilerinin de katılmasıyla birlikte büyük ve karmaşık mühendislik becerileri gerektirdiğinden pahalı ürünler olmaktadır. Özellikle yüksek teknolojiye¹ sahip olan savunma sanayisi ürünleri büyük bir ekonominin de oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla savunma sanayiinde yarışma nedenlerinin başında ülkelerin kendi kendilerini korumasıyla birlikte ekonomik kar elde etmek de gelmektedir (Türk, 2007)

Savunma sanayisinde iyi durumda olan ülkelerin masa başındaki siyasette de ellerinin güçlü olduğunu söylenebilir. Nitekim bu ülkeler zaman zaman istemedikleri ülkelere silah satmadıkları gibi satılmasını da ambargo koyma yoluyla engelleyebilmektedir. Savunma sanayisinde yarışmanın bir diğer veçhesini ise bu ürünleri satın alan ülkeler oluşturmaktadır. Savunma sanayisi alanında büyük bir orduya ve teçhizata sahip ülkeler de diğer ülkeler arasında hem siyasi hem de askeri güç anlamında öne çıkmaktadır (Sekmen, 2022: 104).

- **Amerika:** Savunma sanayisinde yarışan ülkeler incelendiğinde bu ülkelerin başında ABD'nin geldiği gözlemlenmektedir. Amerika'nın silah sanayisi 19. Yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Amerika bir yandan kendi savunma sanayisini kurarken bir yandan da temel savunma ürünlerini Avrupa'dan sağlamıştır. Süreç içinde kendi savunma sanayisini güçlendiren Amerika birinci dünya savaşı sonrasında NDIA'yı kurmuştur. Ulusal sanayi ortaklığı bu girişim bir yandan araştırma ve geliştirme faaliyetleri yürütmüş diğer yandan da yerli silah üretimine başlamıştır. Amerika ikinci dünya savaşı sonrasında da yatırımlarına devam etmiştir. Bu bağlamda 1970 yılında yatırımlarını artıran Amerika sadece bu yıl içinde 150

¹ Yüksek teknoloji, mevcut en gelişmiş ve ileri teknoloji için kullanılan bir tanımdır. 21. yüzyılın başlangıcından beri, yüksek teknoloji olarak düşünülen ürünler çoğu zaman gelişmiş bilgisayar elektroniğine sahip ürünlerdir.

milyar dolar yatırım yapmıştır. Daha sonraki süreçte ise Reagan'nın başa gelmesiyle bu yatırım 2 katına çıkarılmıştır (Yayan, 1997).

- **Almanya:** Almanya ağır sanayiye vermiş olduğu desteklerle savunma sanayisi alanında Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden birisi olmakla beraber dünya genelinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. Özelleştirmeye de açık kapı bırakan Almanya hem savunma sanayi ürünlerini satın alma yönünden hem de üretme yönünden en büyük devletlerden birisi olmuştur (Uslu, 2007). Almanya bir yandan AB içindeki pozisyonunu korumuş diğer yandan da ABD ile savunma sanayisi bağlamında iş birliklerine girmiştir (Gümüşdaş, 2010).

Almanya'nın savunma sanayisi genel olarak incelendiğinde ihracat rakamlarının yüksek olduğu görülmekle birlikte ithalat rakamlarının da düşük olduğu görülmektedir. Ancak SIPRI (Stokholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü) verilerine göre dünya genelinde silah üretimi yapan ilk 100 firma içinde 5 Alman markası yer almaktadır. Bu rakam ve istatistikler 2009 yılına ait olarak aktarılmaktadır (Odabaşoğlu, 2012). 2010 yılından itibaren Almanya'nın ilk 100'deki savunma sanayisi üreticisi artarak devam etmiştir. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında yapılan ağır sanayi yatırımlarının karşılık bulması Almanya'nın savunma sanayisinde öne çıkmasını sağlamıştır. Alman şirketlerinden olan Rheinmental, Kraus Maffei Factories, Thyssen Group, Diehl, MTU Aero Engines şirketleri 69.492 milyon dolar toplam satış gerçekleştirirken, Thyssen Group'un 2.601 milyon dolarlık zararı ve Rheinmental'in 72 milyon dolarlık zararı nedeniyle toplamda 2.236 milyon dolar zarar etmişlerdir. Almanya bu 5 firma içinde 230.300 kişi istihdamı, cirosu ve ihracatı ile şirket yapılarının büyüklüğünü ortaya koymaktadır (Odabaşoğlu, 2012).

- **Rusya:** ABD ve Almanya'yla birlikte en fazla silah satan ülkelere birisini de Rusya teşkil etmektedir. Kendi silah sanayisini SSCB

döneminden beri kuran Rusya SIPRI verilerine göre ABD'nin arkasından en çok silah ihraç eden ülkedir. Rusya'nın en büyük pazarını ise Çin oluşturmaktadır. Kendi bölgesine önemli ölçüde hâkim olan Rusya, Çin'le birlikte Hindistan'a da büyük ölçüde silah satmaktadır (SIPRI, 2022).

- **Fransa:** Fransa'nın silah teknolojisi önemli ölçüde kendi ülke kaynaklarına dayanarak milli bir şekilde oluşturulmuştur. Fransa'nın savunma sanayisinde öne çıkmasını sağlayan en önemli etmenlerin başında satın alan ülkelere sağlamış oldukları ödeme kolaylıkları gelmektedir. Silah ticaretinde yaşanması muhtemel sorunlar için sigorta şirketleriyle anlaşılan Fransa bir yandan silah satın alan ülkeleri bu şekilde yanına çekerken diğer yandan da uluslararası bankalardan kredi sağlama kolaylığı sunmaktadır (Güneş, 2007). SIPRI (2022) verilerine göre Fransa'nın önde gelen silah üreticilerinden olan Thales şirketinin yıllık satış rakamlarının 30 milyon euronun üzerinden olduğu aktarılmaktadır.

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Savunma Sanayideki Harcamalar

Soğuk savaş dönemi sonrası dünya geneli ve Türkiye'deki savunma sanayi harcamaları artış göstermiştir. Özellikle ülkelerin bu sektöre yaptıkları yüksek harcamalar, savunma sanayinin dünya çapındaki yeri ve önemini ortaya koymaktadır. Savunma sanayi harcamaları sadece başka ülkelere ithal edilen harcamaları dâhil etmemektedir. Bu harcamalara ülke içinde üretim ve satışta dâhil edilmektedir. Bazı öncü ülkelerin savunma sanayisi harcamaları dünya genelinde en çok yapılan harcamalardır. Soğuk savaş sonrası savunma sanayinin önemini kavrayan her ülke bu bağlamda yatırımlarını artırarak, ülke savunmasını dünya standartlarına getirmeye çalışmıştır (Çevik ve Bektaş, 2019:231).

Her ülkenin savunma sanayisine yönelik farklı stratejileri olsa da dünya genelinde ülkeleri aynı çatı altında toplayan savunma sanayi

teknolojileri olmuştur. Bu bağlamda gerçekleşen her yeni buluş, icat ve öngörü dünya genelindeki ülkelere tarafından takip edilerek, ülkelere dâhil edilmişlerdir. Savunma sanayisi harcamaları her ülke için hayati bir öneme sahiptir. Soğuk savaş gibi bir dönemin ardından ise bu önem daha da artmıştır. Artık ülkeler savunma sanayilerine daha fazla yatırımlar yaparak, savunma sistemleri geliştirmeyi ve değiştirmeyi hedeflemektedirler. Özellikle sanayi harcamalarının artmasıyla savunmada insana duyulan ihtiyaç azalmıştır (Adanmış, 2018: 100).

Dolayısıyla ülkelerin ordu içerisinde bulunan asker sayılarında ciddi bir artış olmayabilirken, savunma sanayilerinde ciddi gelişmeler ve değişiklikler olabilmektedir. Bu bağlamda öncelik teknolojik yeniliklere verilmektedir. Küresel anlamda artan ve gelişen savunma sanayisi harcamaları ülkeler arasında rekabette oluşturmaktadır. Savunma sanayisine ayırdıkları bütçeler ve geliştirdikleri teknolojik alt yapılarla birçok ülke dünya genelinde kendinin korumaya almayı hedeflemektedir. Ülkelerin başka ülkelere gözdağı vermek için kullandıkları savunma sanayisi soğuk savaş dönemi sonrasında birlikte ciddi gelişmeler göstermiştir. Dünya genelinde ve Türkiye’de savunma sanayisine ayrılan yüksek harcamalar ülkelerin başka sektörlerde açıklarının oluşması neden olmaktadır. Özellikle kültürel aktivitelere, sanat ve eğitime ayrılan bütçelerin savunma sanayisine harcanan bütçeden az olması bu sektörlerin geri planda kalmasına neden olmaktadır. Çeşitli ülkelerde savunma sanayisi harcamalarına yönelik propagandalar yapılmış ve sektördeki harcamaların bir kısmının başka aşamalara aktarılması gerektiği savunulmuştur. Ancak her ne kadar böyle propagandalar olsa da ülkeler savunma sanayisi harcamalarını artırarak devam ettirmektedirler (Özen Atabey ve Karakuş, 2023: 42).

Soğuk savaş sonrası artan savunma sanayi harcamaları ülkelerin sürdürülebilirliklerinin korunmasında da kilit bir rol oynamıştır. Ülkeler coğrafi, kültürel ve fiziksel bütünlüklerinin koruma altına almak, başka devletlerin saldırı ve tehditlerine önlem almak için savunma sanayisi harcamalarını artırmışlardır. Savunma sanayisine yönelik yapılan

harcamalar aynı zamanda devlet otoritesini de artırmaktadır. Artan devlet otoritesiyle birlikte bazı coğrafyalarda demokrasinin tehlike altına girmesi de söz konusu olmaktadır. Toplum içinde demokrasinin tehlikede görülmesi ise birçok reforma neden olmaktadır. Bu bağlamda savunma sanayisi harcamalarına kısıtlamalar getirmek, bunun yerine eğitim, sanat ve kültürel yatırımların artırılmasına yönelik çalışmaların başlatılması teşvik edilmektedir. Savunma sanayisi için yapılan harcamalar sadece ülkeyi dış tehlikelerden korumak için yapılmaz. Aynı zamanda ülke içinde yaşanabilecek iç karışıklıklara yönelik olarak da savunma sanayii harcamalarına ağırlık verilmektedir. İç ve dış tehlikelere yönelik alınan savunma sanayisi harcamaları milli gelir üzerinden sağlanmaktadır. Her ülkenin milli gelirleri içerisinde savunma sanayisine ayırdığı pay değişiklik göstermekle birlikte ülkelerin yapısına, siyasetine ve ekonomisine göre değişiklik göstermektedir. Savunma sanayisi harcamaları, ar- ge çalışmaları, savunma araç gereçlerinin üretilmesi, askeri harcamaları kapsamaktadır (Canbay ve Mercan, 2017: 95).

Soğuk savaş dönemi sonrası savunma sanayisi harcamaları hakkında bilgi veren uluslararası kuruluşlar kurulmuştur. Bu kuruluşlar savunma sanayisi harcamalarını belirli başlıklara ayırmış ve bu başlıklardan bilgiler vermişlerdir. Savunma sanayisi harcamalarına yönelik; ACDA Silah Kontrol ve Silahsızlaştırma Ajansı ve SIPRI Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü dünya genelinde yapılan savunma sanayisi harcamalarını listelemektedir. Literatürde genel olarak SIPRI verilerine yer verilmiştir. Bu veriler NATO tanımlamalarına uygun olarak oluşturulmaktadır. Savunma sanayisi harcamaları finans sektörüyle bire bir bağlantılı olarak ilerlemektedir. Finansal kaynaklar savunma sanayisi için kullanılarak, ülke içindeki silahlanmalara desek olmaktadır. Ülke içi ve uluslararası silahlanmalarda kredi destekleri alan ülkeler başta olmak üzere savunma sanayisi için harcama yapan her ülke soğuk savaş dönemi sonrası finans sektörüne ağırlık vererek, ülke içi ve dışı destek sağlamaya çalışmıştır. Türkiye ile ilgili yapılan araştırmalarda SIPRI verilerine göre son yıllarda azalma olduğu ortaya çıkmıştır. En fazla askeri harcama yapan

23. ülke olan Türkiye'nin verileri 2021'e nazaran düşüş göstermiştir (Taş, vd. 2013: 672).

2.3.1. Savunma Sanayideki Harcamaların Diğer Harcamalarla Kıyaslanması

Literatürde savunma harcamalarıyla ilgili yapılan araştırma sonucuna göre bu konuda genel bir tanım ve sınıflandırmanın olmaması nedeniyle savunma harcamalarının saptanmasında da zorluklar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun ise en büyük nedenlerinden biri her ülke ve devletin savunma harcamalarına yönelik farklı stratejiler ve bütçe kullanımı olmasıdır. Bu bağlamda savunma harcamalarının sınıflandırılması ve yapılan her savunma sanayisi harcamalarının tek bir kalem altında toplanması önemlidir. Aksi takdirde savunma sanayisi harcamaları, net olarak belirlenememekte ve karşılaştırılması da yapılamamaktadır (Karakuş, 2006: 6).

Dünya genelinde ülkeler arasında savunma sanayi harcamaları İç İşleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı bütçelerinde toplanmıştır. Bu iki bakanlık altında bulunan harcamaların sınıflandırılmaları da ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Ayrıca her ülkede savunma harcamaları ve diğer harcamaların kıyaslanması da belli farklılıklar içermektedir. Ancak literatür sonuçlarına göre dünya genelinde savunma sanayisi harcamalarının soğuk savaş sonrası arttığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda her yıl için yeni verilerin kullanılması ve SIPRI sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ülke içerisinde birçok gider bulunmaktadır. Ancak her ülke sektör bazında yaptığı yatırımlarla bazı sektörleri ön plana alabilmektedir. Savunma sanayindeki harcamaların diğer harcamalarla kıyaslanması ülke içinde ve uluslararası alanda bütçe çoğunluğunun nerelere aktarıldığının öğrenilmesinde ve ileriye dönük planların oluşturulmasında önemlidir. Ülkelerin güvenlik ihtiyacını oluşturan savunma sanayisi ise harcanan maddi kaynaklarda en ön sırada bulunan sektörlerin başında gelmektedir. En azından bu durum birçok ülke için bu şekildedir. Dünya genelinde birçok ülkede savunma sanayisi harcamaları diğer harcamalar kıyaslandığında

ciddi bir şekilde ön sırada yer almaktadır. Savunma sanayisi harcamalarının daha geri planda kaldığı ülkelerde olmakla birlikte bu ülkelerde dahi ciddi bir bütçe ayrımı savunma sanayisi için ayrılmıştır (Giray, 2004: 89).

Türkiye’de yapılan son araştırma raporlarına göre savunma sanayisi harcamalarında düşüş gözlemlenmiştir. Türkiye coğrafi konumu ve çeşitli nedenlerle bölgesel ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı ya da yaşanma ihtimalinin aktif olduğu bir ülkedir. Bu bağlamda Türkiye için savunma sanayi harcamaları her zaman önemini korumuştur. NATO ülkeleri arasında yer alan Türkiye için soğuk savaş sonrası savunma sanayisi ihtiyaçlarında azalma görülmüştür. Bu azalma aslında tüm NATO ülkelerinde gözlenmiştir. Savunma harcamaları 1960’lı yıllarda dünya genelinde ve Türkiye’de artış göstermiştir. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası gelişen savunma sanayi, silah teknolojileri ülkelerin de harcamalarını etkilemiş ve artırmıştır. 1971 ile 1978 yılları arasında yapılan araştırmalara göre bu yıllar arasında Türkiye’nin savunma sanayi harcamalarının ciddi bir şekilde arttığı görülmüştür. Türkiye ve diğer ülkeler için zaman zaman savunma sanayi harcamalarının artmasında çeşitli nedenler vardır. Bu harcamaların ülke içinde diğer harcamalardan öne çıkması ya da gerisinde kaldığı harcamalarla kıyas edilmesi farklı nedenlere kaynaklı edebilmektedir. Aslında her ülke yaşadığı dönemin çıktılarına göre hareket ederek, dönemsel ihtiyaçlarını karşılayabilmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda her ülkenin ihtiyaç duyduğu sektöre yönelik olarak harcamaları artış göstermiştir (Aksoğan ve Elveren, 2012:272).

Savunma sanayi harcamalarının diğer harcamalarla kıyaslanması dünya genelinde ve ülke bazında yapılabilir. Genelde her ülke kendi içinde sektörel anlamda yapmış olduğu yatırımların kıyasını yapar. Bu bağlamda kurulmuş uluslararası kuruluşlarda ülkelerin verilerine göre dünya genelinde bu kıyaslamaları yapmaya çalışır. Bu kıyaslamalarda bazen savunma sanayisi harcamaları çok bulunsa da bu konuyla ilgili alınan önlemler halen bazı ülkelerde bireysel silahlanmanın önüne geçmemiştir. Ruhsatlı silah alımı uygulanan ülkeler de olduğu gibi bireysel silahlanmanın

yaygın olduğu birçok ülke de bulunmaktadır. Eğitim, kültür ve sanat gibi sektörlerle karşılaştırılan savunma sanayi harcamaları ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Uluslararası alanda ve ülke içinde artan bireysel silahlanmalar ve savunma sanayi harcamaları gelir dağılımını etkilemektedir. Gelir dağılımında meydana gelen eşitsizlik ise savunma sanayi harcamalarının kıyaslanmasına neden olmaktadır. Savunma harcamalarının milli gelir içerisinden yapılması, eğitim ve sağlık harcamalarıyla karşılaştırılmasına neden olmaktadır. Çünkü sağlık, eğitim ve savunmaya yönelik harcamalar milli bütçeden karşılanmaktadır. Dolayısıyla artan savunma harcamaları eğitim ve sağlık harcamalarının azalmasına neden oluşturmaktadır. Bu bağlamda karşı karşıya gelen savunma ve diğer sektörler ülke içerisinde ve uluslararası alanda kıyaslamaların yapılmasına ve düzenlemelerin oluşturulmasında kullanılmaktadır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 175).

2.3.2. Savunma Sanayideki Harcamaların  lke Ekonomisine Etkisi

Savunma sanayindeki harcamaların ülke ekonomisine etkisi literatürde ortak bir anlatım ve sonuca ulaştırılamamış bir konudur. Dolayısıyla savunma sanayinin ülke ekonomisine olan katkısıyla ilgili net veriler bulunmamakta ve karşılaştırmalı analizler yapılamamaktadır. Bu konunun en önemli nedeniyse ülke ekonomisi ve savunma sanayi harcamalarıyla ilgili ortak kıstasların yapılamamasıdır. Dolayısıyla savunma sanayisi harcamalarına yönelik birçok araştırı yapılmıştır.  lkelere göre yapılan bu araştırma ve sonuçları uluslararası alanda da kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda yapılan en dikkat çekici araştırma onucuna iktisatçılar ulaşmıştır (Uçar, 2003: 25).

 ktisat ıların yapmış olukları araştırmalara göre savunma sanayisi harcamaları ülkeler için olumlu, etkisiz ya da olumsuz etki oluşturabilmektedir. Bu üç durumu da dikkate alarak yapılan araştırmalarda savunma sanayisinin etki ettiği direkt bir sonuç bulunamamış, birçok sonuç elde edilmiştir. Savunma sanayisi harcamalarının ülke ekonomisi üzerine

olan etkisi değişiklik gösterse de bir etki oluşturduğu konusunda tüm iktisatçılar hem fikir olmuşlardır. Bu etkiyi değiştiren ve şekillendiren de birçok neden bulunmaktadır. Ülke ekonomisinin olumlu etkileyen savunma sanayi harcamaları, ülke ekonomisini olumsuz etkileyen savunma sanayi harcamaları ve ülke ekonomisine herhangi bir etkisi olmayan savunma sanayi harcamaları olmak üzere üç temel başlıkta incelemişlerdir. Savunma sanayisi harcamalarının ülke ekonomisine olan etkilerinin araştırılmasında ülkenin demografik özellikleri, politik ve ekonomik durumu göz önünde tutulmalıdır. Bu durumlar ülke ekonomisinin ve savunma sanayisi harcamalarını etkileyen ve şekillendiren özelliklerdir. Ülke içinde yapılacak olan bu araştırma sonuçlarına göre savunma sanayisi harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri de ortaya çıkacaktır. Ülkelerin sosyal yapıları ve stratejik özellikleri savunma sanayisi harcamalarında kritik bir öneme sahiptir. Stratejik öneme sahip ola ülkelerin özellikle savunma sanayii harcamalarına gösterdikleri önem de artmaktadır (TOBB, 2008: 82).

Savunma sanayisi harcamalarına artan önem ve gereklilikler ise ülke ekonomisinin de şekillenmesine ön ayak olmaktadır. Savunma sanayisi harcamalarının etkilerinin belirsiz ve değişken olması her ülkenin kendi durumuna göre değerlendirilmesi gerçeğini oluşturmuştur. İktisatçıların bu konudaki genel yargılarıysa savunma harcamaları etkilerinin genel harcamaların hepsiyle bağlantılı olduğu yönündedir. Savunma sanayisi harcamaları ve birçok harcama ülkeleri içerisinde alt yapı harcamaları olarak da yer almaktadır. Ülke içerisinde yapılan alt yapı harcamalarıysa ülke ekonomisine ciddi katkıları olan harcamaların başında gelmektedir. Altyapı çalışmaları ülkelerin gelişimini destekleyici ve ileriye dönük planlamalarını kolaylaştırıcı etkilere sahiptir. Altyapı harcamaları özellikle gelişmekte olan ülkeler için hayati bir öneme sahiptir. Bu harcamalar oldukça geniş bir alana hitap eden ve ülkelerin gelişimi için gerekli olan adımlardır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında önemli bir yere sahip olan altyapı harcamaları savunma sanayisi harcamalarının büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Savunma sanayisi harcamaları da ülkelerin alt yapılarını güçlendirmelerinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda

kendilerini geliştiren ülkeler ve savunma sanayilerini geliştiren ülkeler alt yapı çalışmalarında da hız kazanmış ve gelişme göstermiş olmaktadır. Savunma harcamalarında özellikle askeri anlamda yapılan çalışmalar ülke içerisinde sivil amaçlarda da kullanılmaktadır (Asiloğulları ve Ceyhan, 2019:32).

Savunma harcamalarının ülke içerisinde başka amaçlarda da kullanılabilmesi ve alt yapı çalışmalarına önemli katkılarda bulunması ülke ekonomisini bire birde etkilemektedir. Savunma harcamalarının ülke ekonomisine olan olumlu katkılarıyla ilgili araştırma sonuçlarının ardından ülke ekonomisine olumsuzluklarıyla ilgili de birçok sonuç oluşturulmuştur. Ekonomiye olumsuz etkiledikleri düşünülen savunma harcamaları genel olarak, ülke içinde yapılan operasyonel ve ekipman harcamaları olarak bilinmektedir. Literatürde savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkileriyle ilgili olumlu ve olumsuz sonuçlarına bağlı olarak, arz yanlı ve taraf yanlı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Talep yanlı yaklaşımlara göre, savunma sanayi harcamaları, ülkelerin sahip oldukları mal varlıklarını yatırım amaçlı değil de savunma amaçlı kullanarak, ülke ekonomisinin olumsuz etkilenmesini ne sürmektedir. Arz yanlı yaklaşımdaysa, yapılan savunma harcamalarının ülke ekonomisinin büyümesine ve ilerlemesine neden olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bulunan iki farklı görüşte ülkeler için kullanılmakta ve geçerliliğini korumaktadır. Farklı iki onucun ortaya ıkmasındaysa kullanılan ölçüm yöntemlerinden değerlendirmenin yapıldığı zamana kadar birçok etken etkili olmuştur. Bununla birlikte ölçülen kriterlerin farklılıkları, ülkelerin içinde bulundukları dönemsel farklılıklar ve kullanılan yöntemler sonuçları şekillendirmektedir (Karakurt, vd. 2020: 277).

2.3.3. Savunma Sanayinin Yarattığı Olumlu Etkiler

Savunma sanayinin yarattığı olumlu etkilerle ilgili olarak başta arz yanlı yaklaşımdan bahsetmek yerinde olacaktır. Yukarıda da anlatıldığı üzere savunma sanayisi harcamalarının ülke ekonomisine olumlu, olumsuz ve etkisiz olmak üzere üç farklı şekilde etki ettiğine yönelik çalışmalar

bulunmuştur. Bunlardan ülke ekonomisine olumlu etki ettiğinin savunan yaklaşım arz yanlı yaklaşımdır. Arz yanlı yaklaşıma göre ülke içerisinde yapılan savunma harcamaları ülkenin alt yapı çalışmalarını destekleyerek, ekonomik olarak büyümesine neden olmaktadır. Bu bağlamda ülke içi ve uluslararası alanlarda yapılan savunma sanayisi harcamaları ülkelerin gelişimini olumlu etkilerken, uluslararası alanlarda da ülkelerin yerlerinin konumları destek olmaktadır (Erbaykal, 2007:21).

Savunma sanayisinin yarattığı olumlu etkiler başında hiç şüphesiz ülkelerin teknolojik alt yapılarının gelişme göstermesi gelmektedir. Günümüzle birlikte çok fazla değişim gösteren savunma stratejileri artık teknolojik tabanlı ilerlemekte ve insan gücüne duyulan ihtiyaç gittikçe azalmaktadır. Bu bağlamda savunma sanayinin oluşturduğu her yeni teknolojik içerik ülkeler için olumlu bir gelişmedir. Savunma sanayinin yarattığı olumlu etkilerden bir diğeryse, ülkelerin tehlikelere karşı hazırlıklı olmasıdır. Herhangi bir ülkeden duyulan savaş tehdidi ya da iç karışıklıklara karşı ülkenin almış olduğu savunma önlemleri önemli birer tedbir niteliğinde olacaktır. Savunma sanayisinin özellikle II. Dünya savaşından sonra artış göstermesi ve bu harcama artışlarının teknolojik gelişmelerle paralel şekilde gerçekleşmesi savunma sanayisinin olumlu etkilerine örnek oluşturmuştur. Ayrıca uluslararası alanlarda ülkelerin savunma harcamalarına ayırdıkları bütçelerinin direkt olarak ekonomileriyle bağlantılı olması, diğer ülkelerin nazarında güçlerinin artırmakta ve ülkelerin konumlarını da iyileştirmektedir. Ülkelerin ekonomik olarak büyümeleri ve savunma harcamalarını artırmaları arasında doğru orantı bulunmaktadır. Bu orantıya göre ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri üzerinde savunma harcamalarının olumlu etkilerinin varlığı ortaya çıkmıştır (Dinler, 2000: 15).

Savunma harcamalarıyla ilgili yapılan bir başka araştırma sonucuna göreyse ülkelerin gerçekleştirdikleri savunma harcamaları aynı zamanda ülkenin güvenliğinin sağlanmasına da ön ayak olacağından ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır. Savunma harcamalarının olumlu

etkileriyle ilgili yapılan birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan bir diğ erindeyse, ÷lkelerin savunma harcamalarına ayırdıkları bütçelerle ilgili olmuştur. Burada ÷lkelerin risk faktörlerine göre değ iş iklik gösteren savunma harcamaları ortaya çı kmıştır. Dolayısıyla savunmaya ayrılan harcamaların ÷lke ekonomisine zarar vermeden ama faydalı da olacak şekilde yapılması gerekmektedir. Zaten bu şekilde yapılan savunma harcamaları da ÷lke ve ekonomiyi olumlu bir şekilde etkileyecektir. Savunma harcamalarının analizi ve ÷lke ekonomisinin detaylı bir şekilde göz lenmesi bu harcamaların olumlu etkilerin artıracaktır. Her ne kadar savunma harcamalarının olumsuz etkileri üzerinde duran araştırmalar olsa da detaylı ve planlı bir şekilde yapılan savunma harcamalarının ÷lke ekonomisi ve geliş imine olumlu katkılarda bulunduğ u bilinmektedir. Aynı zamanda savunma harcamalarının dış sal etkileri de bulunmaktadır. Bu etkiler teknolojik geliş me ve beş eri sermayeyle doğ rudan bağlantılıdır. Ü lke içerisinde bulunan kaynakların kullanımlarının ve geliştirilmesinin savunma harcamalarıyla birlikte yürütölmesi olumlu etkileri artıracak, ÷lke geliş imini destekleyecektir (Dinler, 2000: 21).

Birçok ÷lkede GSMH içerisinde alınan savunma harcamaları ciddi bir bütçe oluşturmaktadır. Bu harcamalara ayrılan bütçe ÷lke içerisinde birçok başka sektörde de kullanıma uygun olabilmektedir. Bu bağ lamda ayrılan yüksek bütçeler ÷lkeler için alt yapı geliş tirme amaçlı kullanılmalıdır. Ü lkelerin başka ihtiyaç larına bütçe ayırmayıp ya da kısmen az yırtarak savunma harcamalarını artırması ise toplumun devlet politikalarını olumsuz bulmasına sebebiyet olmaktadır. Ekonomik büyümü için önemli bir kaynak oluşturan savunma harcamalarının olumlu etkilerinin göz ardı edilmesi ya da bu etkiler için çalış ılmaması savunma harcamalarının azalmasına neden olmaktadır. Savunmanın ÷lke bütünlüğ ü için önemi ve gerekliliğ i büyüktür. Bu bağ lamda savunma harcamalarının olumlu etkileri de göz ardı edilemeyecek kadar olumludur. Savunmanın ÷lke için öneminin büyük olması savunma harcamalarının da ÷lke için olumlu etkilerini artırmaktadır. Bu bağ lamda A. Smith'in bir sözü oldukça manidardır. 'Savunma zenginlikten önemlidir. Bu cümleden de anlaş ılacağı

üzere bir ülkenin savunmasına yönelik yapacağı harcamalar zenginliğinden önemlidir. Ülkelerin zenginliklerinin koruyabilmeleri için öncelikli olarak savunmalarına yönelik harcamalar yapmaları gerekmektedir. Türkiye’de ve Dünya’da farklı ülkelerde gelir eşitsizliğiyle ilgili nedeniyle savunma harcamalarının olumlu etkileri azalmaktadır (Yeldan, 2001: 12).

Savunma harcamalarının gelir eşitsizliğine olan etkilerini araştırmak üzere farklı yaklaşımlar geliştirilmiş ve bu durum incelenmiştir. Dolayısıyla gelir dağılımı ve savunma harcamalarıyla ilgili uzun dönem araştırma sonuçlarına göre bu iki kavramın birbirleriyle aralarında doğru orantı olduğu saptanmıştır. Bu durum ise savunma harcamalarının önde gelen olumlu etkileri arasında gösterilmektedir (Yeldan, 2001: 12).

2.3.4. Savunma Sanayinin Yarattığı Olumsuz Etkiler

Savunma sanayinin yarattığı olumsuz etkilerle ilgili yapılan literatür taramasında öncelikle savunma sanayine ayrılan bütçe nedeniyle başka sektörlerle yeteri kadar bütçe ayrılmaması olmaktadır. Bu konuyla ilgili özellikle eğitim, kültür ve sanat başta gelmektedir. Dünya üzerinde bulunan bazı ülkelerin savunma harcamalarını yüksek tutması ve her geçen yılda bu harcamaları artırarak devam ettirmeleri, ülkenin gerekli olan alanlarına bütçe yetersizliği olarak yansıyabilmektedir. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerinin araştırılmasında oluşturulan kuramsal bazı çerçeveler bulunmaktadır. Bu kavramsal analizlerden savunma harcamalarının olumsuz etkileri üzerine araştırma yapan neoklasik yaklaşımdır (Tezel, 2000:19).

Neoklasik yaklaşıma göre savunma harcamaları ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere sahiptirler. Bunun en önemli sebebiyse, neoklasik yaklaşıma göre savunma harcamalarına ayrılan bütçenin gerisinde kalan diğer yatırımlardır. Dolayısıyla ülke içerisindeki savunmanın dışında kalan kamu harcamaları geri planda kalabilmektedir. Savunma harcamalarının ülke içinde artış göstermesi ilgili çıktı ve gelir seviyesini değiştirmektedir. Dolayısıyla savunma harcamalarını karşılamak adına artan gelirler, yüksek

faizlere sebebiyet oluşturarak, borçlanmaya artıracaktır. Artan lke içi ve uluslararası borçlanmalar ise yatırımları olumsuz etkilemektedir. Tüm bu anlatılanlardan ve sebeplerden kaynaklı olarak çeşitli kamu ve özel yatırımlar savunma harcamalarının gerisine kalabilmektedir. Savunma yatırımlarının arkasında kalan özel sektör ve kamu işletmeleri ülke içinde geri planda kalarak, ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Dolayısıyla savunma harcamalarının en büyük olumsuz etkileri, sosyal güvenlik, özel sektör ve kamu harcamalarına ayrılabilcek harcamaların savunma sanayisine ayrılması olmaktadır. Bu durumun iyileştirilmesi kilit faktör ise ekonomik yatırımların her birine gerekli önem verilerek, yatırımlar arasındaki büyük farkların azaltılması olmalıdır. Savunma sanayinin olumsuz etkileriyle ilgili başka sonuçlar da bulunmaktadır (Kutlar, 2000:21).

Savunma harcamalarının olumsuz etkilerinden biri de zaten az olan kaynakların milli gelirden ve verimli yatırımlardan uzaklaştırılmasıdır. Bu bağlamda ülke içerisinde büyümeyi hedefleyen projelerin desteği savunma harcamalarının arkasında kalarak, ülke alt yapı çalışmalarını ve ekonomik büyümesini olumsuz etkileyecektir. Maliyeti yüksek tutulan her savunma harcaması aynı zamanda maliyeti daha az ve ülke için daha gerekli kamu, özel sektör harcamalarının yapılamamasına neden olmaktadır. Bununla birlikte ithalatta kullanılabilen savunma sanayisi ülke içi ekonominin büyümesinde etkilidir. Bu bağlamda savunma sanayinin üretimden ve pazarlamadan uzak tutulması da ülke ekonomisinin olumsuz etkilenmesinde büyük bir role sahiptir. Savunma sanayisinde ihracatın azalması ve ithalatın artması da ülke ekonomisinin olumsuz etkileyecektir. Bu bağlamda savunma sanayinde kullanılan ham madde, ürün ve teknolojilerinin temelini ithal edilmesi ekonominin olumsuz etkilenmesinde önde gelen nedenler arasındadır. Bu bağlamda savunma sanayi harcamalarının olumsuz etkileriyle ilgili olarak, harcamaların ölçsüz yapılması, özel ve kamu harcamalarına gerekli bütçelerin ayrılamaması ve ithalat oranının yüksek tutulmasıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz harcamaları ekonomiyi olumsuz etkileyebilmektedir. İthal edilen yüksek miktardaki

savunma sanayi ürünleri bu ülkelerin döviz harcamalarını artırarak, borçlanmalarına sebebiyet verebilir (Şimşek, 2003:58).

Savunma harcamalarının bir diğer olumsuz etkisi ise halktan toplanan vergilerdeki artıştır. Savunma harcamaları tamamen kamusal özelliklere sahip ve milli gelir içerisinde gerçekleştirilen harcamalardır. Bu bağlamda her savunma harcaması halk üzerinden sağlanmaktadır. Artan savunma harcamalarıysa halktan toplanan vergilerin de artmasına neden olarak önemli bir olumsuz etki oluşturacaktır. Sivil halktan toplanan vergilerin artması da tüketimi ve yatırımı etkileyeceğinden dolayısıyla ekonomik büyümeyi de olumsuz etkileyecektir. Savunma sanayinin ülkelere göre değişiklik gösteren bir diğer etkisi ise emek arzıdır. Savunma sanayi sektöründe genellikle nitelikli iş gücü gerekmektedir. Bu bağlamda mühendisler, teknisyenler, bilim adamları gibi kişiler savunma sanayinde iş gücünü oluşturmaktadırlar. Bu iş gücünün savunma sanayinde istihdamının sağlanması ve artması ise diğer sektörlerde gerekli olan nitelikli iş gücü ihtiyacını artıracaktır. Bu durum özellikle iş gücü sıkıntısı yaşayan ülkelerde yaşanmaktadır. Türkiye gibi iş gücü fazla olan ülkelerde bu durum ekonomik gerilemelerin olduğu yıllarda dahi etkisi az olacaktır. İş gücü talebinin artmasına neden olacak savunma sanayisi ülke içerisinde diğer sektörlerin durmasına ve yavaşlamasına sebep olarak ekonomiyi olumsuz etkileyecektir (Yılmaz, 2005:64).

Dolayısıyla savunma sanayinin olumsuz etkileri birden fazla değişkene bağlı olarak değişiklik göstermekle birlikte neoklasik yaklaşımla birçok yönden incelenerek, olası olumsuz sonuçları ortaya çıkarılmıştır. Savunma sanayinin olumlu ve olumsuz sonuçları birlikte değerlendirilerek, ülke için en önemli adımlar atılmalı, uluslararası alanlarda ülke temsili en iyi şekilde yapılabilmelidir.

2.4. Soğuk Savaş Sonrası Silahlanma Yarışına Giren Ülkeler

Ülkeler arası silahlanmayla ilgili yapılan literatür taramasına göre bu durumun süreç içerisinde birçok kez tekrar ettiği ortaya çıkmıştır. Silahlanma yarışı, soğuk savaş sonrasında olduğu gibi öncesinde de olmuş ve olmaya da devam etmiştir. Silahlanma kavramı ayrıca geçmişten günümüze de birçok farklılık göstermiştir. Artık günümüze silahlanma çok farklı boyutlara taşınmış, teknolojik alt yapısıyla geçmişten oldukça farklı bir noktaya gelmiştir. Özellikle soğuk savaş döneminde kullanılan atom bombasıyla birlikte nükleer silahlanma çalışmaları artmış ve bu bağlamdaki silahlanmalar artış göstermiştir. Geleneksel silahlanma olarak bilinen durum ise devam etmekle birlikte azalmıştır (Yılmaz, 2020).

Soğuk savaş döneminde silahlanmak devletlerarası gözdağı vermekle ilişkilendirilmiştir. Bu silahlanma soğuk savaş dönemi sonrası da artmış ve özellikle orta doğu ülkelerinde kendinin göstermiştir. Bu ülkelerin silahlanma yarışları olası bir tehdide karşı devletlerin aldığı bir önlem olarak görülmüştür. Ancak silahlanma sadece devletlerarasında artan bir durum olmamış, çeşitli toplulukların da silahlanmayla ilgili çalışmaları olmuştur. Özellikle terör örgütlerinin silahlanmaları devletler için potansiyel bir tehdit oluşturarak, onların da silahlanmalarını artırmaya neden olmuştur. Devletlerarası soğuk savaş sonrası silahlanma yarışı, konvansiyonel silahlanma ve nükleer silahlanma olmak üzere iki farklı şekilde devam etmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Devletlerarasında artan silahlanma yarışı, uluslararası alanda hizmet veren örgütlerin çalışma alanına dâhil edilerek, gerekli uyarı ve yaptırımların devletlere yönelik olmak üzere yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda BM Birleşmiş Milletlerin devletlere yönelik uygulayacağı yaptırımlar önem arz etmektedir. Soğuk savaş sonrası iki kutuplu güvenlik anlayışı değişmeye başlamış, ABD önderliğinde tek kutuplu güvenlik anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak ABD nin yanında Rusya, Çin ve Avrupa ülkeleri de bu tek kutuplu güvenlik

anlayışını benimseyerek, ekonomik güçlerinin ortaya koymaya başlamışlardır (Akçapa, 2021: 2802).

Soğuk savaş sonrası oluşan tek kutuplu güvenlik anlayışıyla birlikte ülkelerin, nükleer silahları, denizaltı füzeleri ve çeşitli bombaları imha edilerek, silahlanma yarışı kısmen azaltılmıştır. Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan silahlanma yarışında ülkelerin jeopolitik konumları, bulundukları coğrafyalardaki siyasi ve demografik hareketlenmeler ve küresel çapta oluşturulmaya çalışılan güç dengesi etkili olmuştur. Soğuk savaş sonrasıyla ilgili olarak silahlanmaların özellikle arttığı yıl 2000 olmuştur. 2000’li yıllarla birlikte birçok ülke de silahlanmalar yüksek oranlarda artış göstermiştir. Bu bağlamda öncelikle ABD silahlanma konusunda artış gösteren önemli ülkelerdendir (Gürkaynak, 2005: 12).

11 Eylül saldırısının ardından ABD savunma sanayi harcamalarını 300 milyar dolarlardan 530 milyar dolara yükseltmiştir. ABD’nin özellikle silahlanma artışı 2000- 2006 yılları arasında artış göstermiştir. ABD’nin uğradığı 11 Eylül saldırısı silahlanma konusundaki artışa bire bir sebep oluşturmuştur. Bu bağlamda ABD’nin silahlanmaya yönelik askeri harcamaları küresel ölçekte % 35’e kadar yükselmiştir. Ayrıca ABD’nin farklı birçok ülkede askeri üsleri ve dinamik olarak askerleri bulunmaktadır. Farklı kıta ve ülkelerde bulunan Amerikan askerleri ve üsleri de ABD’nin askeri silahlanmasının en büyük kanıtlarından biridir (Pirinççi, 2010:23).

Silahlanmayla ilgili önde olan ülkelere ABD’nin ayrıca 172 farklı ülkede 800’e yakın askeri üsleri bulunmaktadır. ABD bu askeri üslerle küresel çaptaki gücüne güç kayarak, ülkelere karşı gözdağı vermektedir. ABD’nin soğuk savaş dönemi ve sonrasında gerçekleştirdiği silahlanma yarışının ne kadar önemli olduğuna kanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda farklı coğrafyalarda bulunan ABD askerleri de ABD’nin savunma harcamalarına ve silahlanmaya verdiği önemi göstermektedir soğuk savaş sonrası silahlanma yarışında önemli bir yere sahip olan ABD’nin 350.000’den fazla askeri filli olarak farklı coğrafyalarda bulunmaktadır (Adanmış, 2018:102).

Silahlanmaya bağılı olarak ABD'nin askerleri Japonya ve Güney Kore'de fiili olarak bulunmaları ve buradaki barışın devamını sağlama amacı gütmektedir. Soğuk savaş sonrası başlayan silahlanma yarışında sadece ülkeler bulunmamaktadır. Ülkelerin yanında küresel çapta etkiye sahip terör örgütleri de silahlanma yarışına girmişler ve önemli miktarlarda silahlanma gerçekleştirmişlerdir. Silahlanma yarışına dâhil olan terör örgütleri ise silah tedariklerinin genel olarak güçlü devletlerden sağlamaktadırlar. Bu bağlamda ülkeler ve terör örgütlerinin silahlanmaları birlikte gerçekleşmektedir. ABD'nin sağladığı çeşitli örgütlere çeşitli askeri destekler günümüzde bilinen bir gerçektir (Güzel, 2009:45).

Terör örgütlerinin de silahlanmalarıysa bu örgütlere silah temin eden ülkeleri güçlendirmekle birlikte örgütlerin aktif olduğu bölgelerdeki ülkelerin sınır güvenliklerinin ihlal etmektedir. Soğuk savaş dönemi, öncesi ve sonrası gerçekleşen ülkeler arası silahlanma her zaman devam etmiş bir süreçtir. Günümüzde de devam eden silahlanma yarışı şekil değiştirmiştir. Silahlanmanın önüne geçilmesi için uluslararası alanlarda çeşitli çalışmalar başlatılmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda aşırı silahlanma gerçekleştiren ülkelere uygulanan yaptırımlar ve BM gibi uluslararası kuruluşların uyguladığı projeler önemlidir (Waltz, 2008: 32).

2.4.1. Silahlanma Yarışına Giren Ülkelerdeki Demografik Değişim

Her ülke için silahlanma ve savunma sanayi harcamaları güvenlikleri için oldukça önemlidir. Bu bağlamda öncelikle soğuk savaş döneminde başlayan silahlanmalar ülkeler arasında soğuk savaşın bitiminde de bir yarışa dönüşmüştür. Özellikle bazı ülkelerin silahlanma yarışları oldukça ciddi bir şekilde de ilerlemiştir. Silahlanma yarışı günümüzde birlikte birçok şeyin değiştiği gibi şekil değiştirerek devam etmektedir. Özellikle teknolojik yenilikler ülkelerin silahlanmaları üzerinde önemli bir etkiye ve yol göstericiliğe sahip olmuştur. Birçok ülkede savunma harcamalarına ayrılan yüksek bütçeler dikkat ve tepki çekmektedir (Gürsoy Çuhadar ve Lordoğlu, 2016: 64).

Savunma sanayine harcanan bütçelerin ülke içerisinde gizlilik, üstünlük ve caydırıcılık gibi görevlerde kullanılması ise harcamaların karşılanmasını sağlamaktadır. Silahlanma yarışına giren her ülke birçok yönden değişiklikler göstermiştir. Demografik değişimde bunlardan biridir. Ülkelerin içinde bulundukları durumlar, coğrafi konumları, demografik özellikleri ve alt yapı çalışmaları gibi birçok etken silahlanma çalışmalarını etkilemektedir. Ancak bazı ülkelerde artan silahlanma rekabeti demografik harcamaların azaltılması ve bu bağlamda da nüfusun yaşam kalitesinin düşmesine neden olmuştur. Silahlanma yarışına dâhil olan her ülkede gerçekleşen değişikliklerde farklılık göstermektedir (Çelik ve Çaylı, 2021: 372).

Silahlanma yarışına giren ülkeler Çin, İngiltere, Rusya, İsrail ve ABD bu bağlamda birçok yeniliğe de imza atmışlardır. Ülke içerisinde gerçekleştirilen her yenilik, ticaret ve değişim ülke içerisinde yaşayan toplumu, nüfusu da bire bir etkilemekte ve şekillendirmektedir. Ayrıca nüfus gücü de ülkeler arasında kullanılan bir başka savunma aracıdır. Dolayısıyla nüfus artışı ülkeler için bir silahlanma çeşidi olarak görülmüştür. Doğum ayılarının artırılmasına yönelik uygulanan politikalarla birlikte bu ülkelerde nüfus artışı görülmüştür. Silahlanma yarışına giren ülkelerde nüfus önemli bir güç olarak düşünülmüş ve bu bağlamda çalışmalar yapılmıştır (Başaran, 2010:110).

Nüfus gücünü politik ve askeri bir güç olarak değerlendiren bu ülkeler nüfusun artırılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Silahlanma yarışına giren ülkelerin diğer ülkelere gözdağı vermek istedikleri nüfus çoğunlukları ülkeler ardından potansiyel askeri bir gücü de oluşturmaktadır. Yine silahlanma yarışına giren ülkelerdeki demografik dönüşümle ilgili bir diğer çıktı da sanayi ve mühendisliklerde öne çıkan nüfus gücü olmuştur. Dolayısıyla bu alanlarda katkı sağlayan nüfusun yani eğitimcilerin ve mühendislerin istihdamı artırılmıştır. Nüfus içerisinde artan bu nitelikli eleman sayısı da demografik değişimin önemli bir parçasıdır. Savunma sanayinde artan teknolojik yenilik ve kullanımlar bu alanlarda çalışacak,

eğitim verecek ve istihdam sağlayacak kişilerin artırılmasına neden olmuştur (Yegenov, 2018:91).

Silahlanma ve demografik değişimle ilgili özellikle II. Dünya savaşında Almanya tarafından Yahudilere uygulanan soykırım belirleyici olmuştur. Bu durum dolayısıyla Yahudilerin diğer Avrupa ülkelerine ve ABD' ye olan göçlerinin artırmıştır. Yahudilerin bu ülkelerdeki artışı bu ülkelerin demografik değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda özellikle ABD'ye giden Yahudilerin eğitim seviyelerinin yüksek olması ABD'nin gelişimine de katkı sağlamıştır. Yahudi birçok bilim adamı, düşünür, yazar ve sosyologlar ABD'ye göç ederek buradaki demografik yapının değişmesine neden olmuşlardır. Bu bağlamda sadece ABD değil, Almanya ve Fransa'da da birçok demografik değişiklik yaşanmıştır (Bostan ve Sertkaya, 2019:74).

Silahlanma yarışına girmiş olan bu ülkelerdeki nüfusun bazı kısımları ülkelerde meydana gelen karışıklıklardan ve olası savaş durumundan da uzaklaşmak için kendilerini daha güvenilir ülkeler tercih etmişlerdir. Özellikle burada Yahudi akademisyenler önemli bir yere sahiptirler. Günümüzde dahi Yahudi birçok eğitilmiş kişi farklı ülkelere göç ederek buralarda yaşamaya başlamaktadırlar. Özellikle SSCB bloğu ve Amerika bloğuyla ilgili de bu ülkeler savunma sanayinde önde olan mühendisleri kendi ülkelerine çekerek demografik değişimlerini desteklemişlerdir. Dolayısıyla silahlanma yarışına giren ülkeler ve genel olarak SSCB ve Amerika bloğunda silahlanma yarışı birden fazla yönlerle demografik değişimlere katkı sağlamışlardır (Yüceşahin, 2011: 22).

2.5. Dünyadaki Değişimlerin Soğuk Savaş İle İlişkisi

Soğuk savaş birçok ülkede ve genel olarak dünyada değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde ve sonrasında yaşanan birçok değişiklik dolayısıyla dünyada da yeniliklere, farklılıklara ve değişikliklere kaynak oluşturmıştır. Özellikle savunma sanayisinin gelişimi ve ülkeler arasında artan silahlanma yarışları dünyadaki birçok düzenin yer değiştirmesinde aktif rol oynamıştır. Ayrıca yine ülkeler arasında artan rekabette dünyadaki

dengelerin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ülkelere dair çevresel faktörler ve sosyoekonomik özellikleriyle değişkenlik gösteren unsurları birçok araştırmayla ortaya konmuştur. Bu bağlamda değişiklik gösteren birçok unsur birden fazla değişkene bağlı olarak gelişmekte ve değişmektedir (Rodrik, 2000: 142).

Soğuk savaş ile dünyadaki değişimlerin etkilenmesiyle ilgili yapılan literatür taramalarında ilk olarak SSCB'nin etkisi göze çarpmaktadır. Burada Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi ülkenin ekonomisinde ciddi değişiklere neden olmuş, ülke genelinde merkezi ekonomi planlaması kullanılmaya başlanmıştır. Özerk bölgelerin de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlanmasıyla buradaki ekonomik özgürlük kısıtlanmış ve tam manasıyla aslında bir özgürlük tanınmamıştır. SSCB'nin dağılması bu bağlamda önemli bir gelişme olmuştur. Soğuk savaşın dünyadaki gelişmeleri etkilemesiyle ilgili olarak özellikle oluşan yeni özerk ülkeler Rusya'nın değişmesine ve dolayısıyla dünyadaki değişimlere sebep olmuştur (Doğan, 2005: 5).

Yeni özerk devletlerin SSCB'ye olan bağlılıklarının kopmaması için bu ülkelere yönelik yaptırımlar uygulanmıştır. Soğuk savaş dönemiyle birlikte güç kaybetmek istemeyen SSCB bloku için bu ülkelerin Rusya'ya bağlı kamaları önemli bir duruma gelmiştir ve dolayısıyla soğuk savaşla birlikte özerkliklerine kavuşsalar dahi bu ülkeler Rusya'nın hâkimiyetinden tamamen ayrılamamışlardır. Özellikle Rusya'nın izlediği bazı politikalar sayesinde özerklik kazanmış ülkeler yine Rusya'ya olan bağımlılıklarını devam ettirmişlerdir. Bu politikaların başında sanayide kullanılan ürünler gelmektedir. Ham madde özerk ülkelerden elde ediliyor da olsa ara ürünler ve son bitiriş Ukrayna ve Rusya üzerinde toplanmış ve ülkelerin ekonomik bağımlılıkları korunmuştur (Ağdaş, 2006:12).

Soğuk savaş ile birlikte ABD'ye karşı güç kaybetmek istemeyen Rusya'nın izlediği bu politikalar dünyadaki birçok değişime neden olmuştur. Bu bağlamda dağılan SSCB ile birlikte Rusya'da sanayi gelişimi artarken, özerk ülkelerde ve Orta Asya'da yer alan Türk

Cumhuriyetlerinde ekonomiyi kötü etkilemiştir. Çünkü bu ülkeler Rusya tarafından asker temininde ve ham madde elde ediminde kullanılmıştır. Dolayısıyla bölgede farklı iki ekonomik güce sahip devletler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu durum ise ekonomik yapıyı başta olmak üzere kurulan cumhuriyet rejimini de tehlikeye atmıştır. Aynı bölgelerde bulunan devletlerarasında ciddi ekonomik güç farklılıkları oluşarak, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri az gelişmiş ülkeler pozisyonunda kalmıştır (Purtaş, 2005: 7).

Az gelişmiş ülkelerin yanıdaysa doğu Avrupa ülkeleri yüksek gelişmişlik göstermiştir. Bu bağlamda aynı coğrafyayı paylaşan ve birbirlerine yakın olan bu ülkeler arasında ciddi ekonomik büyüklük farkları oluşmuştur. Bu durum devletlerin güvenlerinin kırmış ve topraklarına karşı güvensizlik duymaya başlamalarına neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte dünya yeni bir düzene girmiş ve özellikle SSCB'den ayrılan ülkeler için birçok yenilik yaşanmıştır. Bu ülkeler öncelikle serbest piyasa ekonomisini benimsemişlerdir. Bu ekonomiyi benimsemelerindeyse Rusya'nın rolü büyük olmuştur. Özerkliklerini korumak isteyen bu ülkeler Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak için birçok çalışma yapmışlardır (İbrahimov ve Özözen, 2002:50).

Yeni kurulan dünya üzerinde soğuk savaşın önemli etkilerinden biri SSCB'nin dağılması olmuştur. Bu bağlamda kurulan yeni ülkeler Rusya için potansiyel tehdit oluşturmakla birlikte bloğunu da düşürmüştür. SSCB'den ayrılan bu devletler için zorlu bir süreç başlamış, ekonomik bağımsızlığın sağlanmasına ve ulusal ekonominin kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Dünyadaki değişimlerin önemli bir kısmını oluşturan bu ülkelerin her birinin değişim süreci ise kendine özgü yaşanmıştır. Ülkeleri birbirinden farklı kılan özelliklerin başındaysa, uyguladıkları politikalar gelmektedir. Burada uygulanan her türlü politika, geçiş ekonomileri, ülkeye giren sermaye ve ihracat, siyasi nedenler etkili olmuştur (Gündüz ve Karabulut, 2008:71).

2.5.1. Ortaya Çıkan Ekonomik Krizin Soğuk Savaşla İlişkisi

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte farklı birçok konu ve disiplin araştırmalara konu olmuştur. Bu bağlamda güvenlikle ilgili meseleler ve uluslararası alanda disipline edilmiş yeni kuramlar araştırılmıştır. Dünya üzerinde yaşanan her değişim her ülkeyi etkilemiştir. Bu bağlamda özellikle 970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve ekonomik bunalımlar dünyanın farklı güvenlik arayışları içerisine girmesine neden olmuştur. Artık ülkeler kendilerinin sadece diğer ülkelerden değil dünyadan da koruyabilmek adına güvenlik anlayışlarını revize etmişlerdir. Soğuk savaş sonrası özellikle dünya genelinde artan ekonomik sıkıntılar ve krizler güvenlik anlayışında ciddi değişikliklere gidilmesine neden olmuştur (Fırat, 2009: 512).

Soğuk savaş sonrası dönemde ülkelerin toprak bütünlüklerinin korumak adına aldıkları tedbirlerin yanında teknolojik ve ekonomik gelişmeleri için alacakları tedbirlerde eklenmiştir. Bu dönemde özellikle ülkeler sağlayacakları silahlanma ve askerin ülke geleceği için önemli olmadığını bunun yanında ekonomilerini de güçlü tutmak zorunda olduklarını anlamış ve bu bağlamda yeni politikalar oluşturmuşlardır. Ekonomik gücün sağlanması ve teknolojik gelişmelerin takibi her ülke için savunma kadar önemli bir konuma yükselmiştir. Bu bağlamda ülke içinde yaşanan ya da yaşanabilecek olan her türlü ekonomik sıkıntı bir güvenlik tehdidi olmuştur. Ekonominin ön planda tutularak güçlü bir devletin inşası ise soğuk savaş sonrası ülkelerin ana hedefi olmuştur (Üste ve Sönmez, 2012:95).

Soğuk savaş sonrası ülkeler arasında başlayan gizli rekabet ekonomi anlamında kendini göstermiştir. Burada bir güvenlik meselesi olarak önemli olan ekonomik istikrar her ülke için geliştirilmesi, yenilenmesi ve sürekli büyümesi gereken bir süreç olarak görülmüştür. Her devlet güvenliğini koruyabilmek adına ekonomisini uluslararası alanda yüksek tutmaya çalışmaktadır. Küresel bazda üretim yapabilen ülkelere ekonomilerine ciddi

destekler sağlayarak, ülke güvenliklerinin de artırmaktadırlar. Bu bağlamda dünya pazarında sürekli bulunmaya gayret göstermek, kaliteli ürünler üretmek ve ucuz satış yaparak, pazardaki konumunu korumak önemli bir yere gelmiştir (Seyitoğlu ve Yıldız, 2006: 11).

Dünya genelinde ülkeler ekonomilerini uluslararası alanda en üstte tutabilmek için birçok konuya önem vermektedirler. Bunların başında uluslararası pazarların takibi, buralarda satış yapabilecek ürünleri üretimi, üretim gerçekleştirilecek işletmelerin alt yapı çalışmaları ve lojistik gelmektedir. Özellikle günümüzde dünyada herhangi bir yerden alışveriş yapmanın kolaylaşmasıyla lojistik oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Değişen güvenlik anlayışıyla birlikte ülkelerin de güvenliklerine yönelik aldıkları tedbirler şekillenmiştir. Özellikle teknoloji kullanımının artması bu bağlamda güvenlik geliştirmenin önemini de ortaya çıkarmıştır (Çakıcı, 2001: 482).

Dolayısıyla dünyada yaşanan ekonomik krizler soğuk savaş sonrası güvenlik anlayışını ciddi şekilde değiştirmiş ve şekillendirmiştir. Ekonomik gelecek ve sürdürülebilirliğin önem kazanmasıyla bu bağlamda kullanılan her unsur risklerden arındırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca soğuk savaş döneminde ülkelere yoğun, siyasi, askeri ve ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır. Ülkeler bu konularla ilgili gergin dönemler geçirmişlerdir. Özellikle SSCB bloğunda bulunan ülkelere ABD'nin uyguladığı ekonomik ambargolar, ABD bloğundaki ülkeler ise SSCB'nin uyguladığı yaptırımlar olmuştur. Bu kısıtlamalar ise ülkelerin özellikle bu dönemde ekonomik, siyasi ve askeri olarak güvenliklerini düşürmüştür (Turan, 2011: 62).

Soğuk savaş sonrasında ülkelerin ekonomik krizler yaşamalarına neden olan bu baskılar öncelikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeleri çok fazla etkilemiştir. ABD'ye karşı ve SSCB'ye karşı ticari ambargoların uygulanması ve ülkelerin de bu kısıtlamalara güvenliklerinin koruyabilmek adına girmeleri ekonomilerini düşürmüştür ve çeşitli ülkelerde ekonomik krizlere neden olmuştur. Küresel ölçekte engellenen mal ve hizmet dolaşımı ise dünya genelinde yaşanan ekonomik krizin en önemli nedeni olmuştur.

Çünkü uygulanan ambargolar sadece iki ülke için değil iki blok içinde bulunan her ülke için uygulanmıştır. Özellikle serbest piyasanın daralmasına neden olan bu kısıtlamalar ekonomik kriz için önemli bir etken olmuştur. Özellikle savunma sanayi ticareti ve silah ticareti de iki blok ülkeleri arasında yapılmamıştır. Bu bağlamda savunma harcamalarının da kısıtlanması ekonomik krizle neden olmuştur. Çünkü iki blok ülkelerinin birbirilerine silah satmaları, almaları bu dönemde kesinlikle yasaklanmış ve engellenmiştir (Dedekoca, 2007: 143).

2.6. Savaşa Bağlı Olarak Topluluklar Arası Farklılaşmalar

Soğuk savaş sonrası dünya üzerindeki tehditler azalmamıştır. Ortaya çıkan yeni durumlar ve topluluklar dünya düzeninin değiştirmiştir. Bu bağlamda özellikle ülkeleri tehdit eden unsur terör örgütleri olmuştur. Soğuk savaş sonrası dönemlerde dünyanın kontrol etmekte zorlandığı ana sorunlardan biri olmuştur. Bu topluluklar çeşitli ülkelerde, çeşitli amaçlarla kurulmuş silahlı örgütlerdir. Hatta bazı örgütlerin dünya çapında etkililikleri olmaktadır. Soğuk savaş sonrası güvenliği tehdit eden bu toplulukların ana hedefi batının üstünlüğüne ve kapitalist sisteme karşı duruşları olmuştur. Teröristlerin cephe savaşlarında bulunmaması ve özellikle bir ülkede yoğunlaşmaması dünya genelinde güvenliği tehdit eden bir unsur olarak göze çarpmaktadır (Budak, 2020: 101).

Savaşa bağlı olarak topluluklar arası gruplaşmaların bir çıktısı olarak da görülen terör faaliyetleri tüm dünyayı etkileyen global bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Bu gruplar arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Yani kurulan her terör örgütü kendine göre bir faaliyet geliştirmiş ve düşünce sistemi oluşturmuştur. Soğuk savaş döneminde oluşturulan gruplar ve bu iki bloğun terörizme bakış açıları da değişiklik göstermiştir. Özellikle ABD’de meydana gelen 11 Eylül terör saldırısı sonrası ABD terörün karşısında yer alacağını duyurmuş ve bu bağlamda çalışmalar yapacağını ilan etmiştir. ABD’nin bu bağlamdaki söylemleriyse pratik olarak ciddi değişikliklere

neden olmamış, neredeyse sadece söylem olarak kalmıştır (Karaca, 2012: 228).

Bu bağlamda ABD terörizme destek sağlayan ülkelere yaptırımlar uygulamış ve bazı ülkelerde yönetimi değiştirmiştir. Bu duruma örnek olarak Irak ve Afganistan'da uygulanan yönetim değişiklikleri gösterilebilir. ABD buradaki yönetimlere el koyarak değiştirmiş ve terörizme destek sağlanmayacağını yinelemiştir. ABD ve bazı ülkelerin teröre karşı uyguladıkları politikalar ayrıca bazen terörün daha da alevlenmesine neden olmuştur. Oluşan bu terör tehdidi bu zamana kadar birçok ülkeyi tehdit etmiş ve gelecekte de tehdidine devam edeceği ön görülmektedir. Soğuk savaş sonrası oluşan topluluklardan bir diğeri de etnik olmuştur. Etnik olan bu toplulukları temeli tarih boyunca yaşanan milliyetçi akımlardır (Tunçbilek, 2021: 41).

Milliyetçi hareketler özellikle II. Dünya savaşıyla birlikte artış göstererek, dünya üzerinde de farklı gruplaşmalara neden olmuştur. Ayrıca soğuk savaş sonrasında Sovyetler Birliğinin ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte birçok milli yeni grup oluşmuş ve global olarak yeni tehditlere neden olmuşlardır. Ayrıca oluşan bu farklı gruplar bölgesel ve küresel çapta tehditler haline gelmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmalara göre soğuk savaş döneminde birleşmiş milletlerin müdahalede bulunduğu etnik gruplar sadece 3 ile sınırlı kalmıştır. Ancak bu sayı soğuk savaş sonrası artmış ve kırkları görmüştür. Yapılan yeni araştırmalara göreyse bu etnik toplulukların Afrika'da çatışmalara neden olduğu ortaya çıkmıştır (Özdoğan, 2019: 6).

Savaş sonrası oluşan terör ve milli guruplara karşı uluslararası alınan tedbirler ise yetersiz kalmaktadır. Özellikle etnik guruplara karşı alınan uluslararası tedbirlerin azlığı bu toplulukların artmasına ve dünya güvenliğini tehdit etmeye başlamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda BM içerisinde bulunan uygulanabilir maddelerin azlığı ve ABD gibi devletlerin kendi ülkeleri dışında yaşanan etnik kökenli farklılıklarda tarafsız kalması durumun iyileştirilememesinde öncülük etmektedir (Kantarcı, 2012: 63).

2.6.1. Savaş Sonrası Gelişen ve Zenginleşen Ülkeler

Soğuk savaş birçok ülkeyi etkilemiş bazı ülkeleri olumsuz etkilerken bazılarını ise geliştirmiş ve zenginleşmiştir. Özellikle savaş sonrasında gelişen her ülke güvenliğini ve ekonomisini ön planda tutarak bu bağlamda ülkelerin zenginleşmesini sağlamışlardır. Güç mücadelesine giren devletler kendilerini geliştirmiş ve daha güçlü devletler haline gelmişlerdir. Soğuk savaş sonrası dönemin doğu batı çatışması ve kuzey güney çatışmasına dönüşmesi zamanla ülkelerin sömürülen ve sömüren konumları bazı ülkeleri zenginleştirirken bazılarını ise gittikçe daha çok fakirleştirmiş ve dış kaynaklara bağımlı hale getirmiştir (Yılmaz, 2006:12).

Bu bağlamda yapılan araştırmalara göre ise dünyadaki en zengin ülkeler toplam dünya nüfusunun % 16' sına sahiptirler. Sahip oldukları bu nüfusa göreyse dünya genelindeki kaynakların % 80'lik gibi büyük bir bölümü de bu ülkelerin elinde bulunmaktadır. Yine dünya nüfusunun % 20' sine ev sahipliği yapan az gelişmiş 40 ülke dünya üzerindeki kaynakların sadece % 2'sine sahiptir. Ülkeler arasındaki bu dengesizlikler ise bazı çatışmalara neden olabilmekte ve güvenliğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda soğuk savaş sonrasında birçok ülke zenginleşmiş ve gelişmiştir. Az gelişmiş ülkeler için kurulan bazı platformlar olmuş, Kuzey – Güney diyalogu da denen bu topluluklarla bazı girişimler sağlanmıştır (Tokgöz, 2018: 12).

Soğuk savaş döneminde önemli gelişimlere ev sahipliği yapan Fransa savaş sonrası da bazı nedenlerle ülkelerin toplandığı bir ülke pozisyonunda yer almıştır. Soğuk savaş sonrası veya döneminde gelişme ve zenginleşme gösteren ülkelerin dışında kalan az gelişmiş ülkelerin kalkınma problemleriye bu dönemde çoğunlukla işlenememiş ve geri planda kalmıştır. Bu bağlamda özellikle güney ülkeleri gelişmiş ülkelerin gölgesinde kalmış ve aktif siyasetin içine girememiştir. Zenginleşmiş ve gelişmiş ülkelerin ise özellikle soğuk savaş döneminde kullandıkları kapitalist sistem işe yaramıştır. Soğuk savaş döneminde özellikle küresel anlamda kapitalizm düzeni kurulmuş ve bu düzen kapitalist değerlerin yayılmasına neden olmuştur (Yiğenoğlu, 2016: 337).

Kapitalist sistemin kullanılmaya ve yayılmaya başlamasıyla birlikte güney ülkeleri bu sermaye hareketliliğinden olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu ülkelerin gittikçe fakirleşmesine neden olmuştur. Ayrıca kuzey ülkelerinde biriken yatırımlar ise bu ülkelerin gelişimine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla soğuk savaş sonrasında kuzey ülkeleri zenginleşirken güney ülkeleri fakirleşmiştir. Kapitalist sistemde sıklıkla kullanılan para parayı çeker tabirine göre kuzey ülkeleri daha çok kapitalist yatırımcıya ev sahipliği yapmış ve kapitalizmin ülkelerinde yayılmasını sağlamışlardır. Bu durumda ise güney ülkeleri sadece ham madde üreticisi olarak kalmış, bu maddelerin işlenmesi ve pazarlanmasında kuzey ülkeleri aktif bir rol oynayarak, gelişmişlerdir (Korkmaz, 2018: 160).

Kuzey ülkelerinin soğuk savaş sonrası zenginleşme ve gelişmelerin de yine önemli bir yeri olan konu da ham maddelerin işletiminin gün geçtikçe çoğalan bir etkiyle devam etmesidir. Bu ham maddelerin işletiminin gün geçtikçe artmasıyla birlikte kuzey ülkeleri de daha çok gelişmiştir. Bu bağlamda net olmamakla birlikte dünya ülkelerinin yaklaşık $\frac{3}{4}$ ü az gelişmiş ülkelerin ham maddelerini işler konumda yer almaktadır. Bu durum da bu ülkelerin zenginleşmesinin artırırken, ham madde üreticisi ülkelerle aralarındaki ekonomik farkı da yükseltmektedir. Dolayısıyla soğuk savaş sonrasında kuzey ülkeleri genel olarak gelişmiş ve zenginleşmiş, güney ülkeleri ise fakirleşmişlerdir (Gaddis, 2008: 22).

Ülkeler arasındaki bu ekonomik farklılık soğuk savaş sonrasında itibaren günümüze kadar azalma göstermiş olsa da kuzey ve güney ülkeleri arasında halen önemli ekonomik gelir farklılıkları, gelişme özellikleri ve zenginlik farkları bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılan bazı uygulamalar olsa da bu durum gün geçtikçe kısmen azalmış ancak aradaki ekonomik farklılık ve zenginlik arasında uçurum azalmamıştır (Erhan, 2002: 61).

2.5.2. Savaş Sonrası Fakirleşen Ülkeler

Savaş sonrası fakirleşen ülkelerle ilgili yapılan literatür taramasına göre genel olarak bu ülkelerin güney ülkeleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerden olan o günkü adıyla Zaire örneğinde olduğu gibi ABD müttefiki

olarak tuttuğu bu ülkeye soğuk savaş sonrası yaptığı yardımı kesince ülke ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda ciddi bir  ok nt ye uğramıştır. Bu ülkede olduğu gibi daha birçok güney ülkesi de soğuk savaş sonrası aldıkları destekleri kaybetmişler ve ekonomik olarak fakirleşmişlerdir. Bununla birlikte 1980’li yıllarda yaşanan krizlerle birlikte bu ülkelerin ciddi orunlar yaşamaya başlamışlardır. Soğuk savaş sonrası siyasi ve ekonomik krizlerle baş etmek zorunda kalan birçok Afrika  lkesi ve güney ülkeleri dönemde oldukça zorlanmışlardır (Baran. 2015:10).

Ayrıca soğuk savaş döneminde kapitalizm ve sanayileşmenin etkisiyle gelişen kuzey ülkeleri ham madde yönünden zengin olan güney ülkelerini kullanmaya başlamışlar. Bu ülkelerden sağladıkları faydalarla zenginleşmişlerdir. Ancak ham madde yönünden zenginde olsalar güney ülkeleri gittikçe fakirleşmeye devam etmişlerdir. Bu ülkelerin fakirleşmelerinde en önde gelen sorunlardan biri ekonomilerini yönetememeleri ve dışa bağımlı bir ekonomi geliştirmeleri olmuştur. Ekonomilerini iyi yönetemeyen bu ülkeler soğuk savaş sonrasında daha çok fakirleşmişlerdir. Bununla birlikte ülkeye entegre edilmeye çalışılan ekonomi politikalarının ülkede uyumluluk görmemesi de fakirleşmenin ve ekonomik istikrarsızlığın en önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur (Akpınar, 2020: 1630).

Soğuk savaş sonrası fakirleşen güney ülkeleriyle ilgili ayrıca yapılan yardımların etkin kullanılmaması ve ekonomik reformların gerçekleştirilmemesi de etkili olmuştur. Bu bağlamda bu ülkelerde gerçekleşen ayaklanmalar ve isyanlar ise ülkenin durumunu daha da kötüye taşıyarak içinden çıkılamayacak kadar dünya ülkelerinin yardımını ihtiyaç duyan bölgeler haline gelmelerine neden olmuştur. Ayrıca soğuk savaş döneminde stratejik, askeri ve ekonomik öneme sahip olan bu ülkeler soğuk savaşın bitmesiyle birlikte teker teker bu önemlerini kaybetmişlerdir. ABD’nin Zaire gibi ülkelerle kurduğu müttefiklik soğuk savaşı ardından gittikçe zayıflamış ve bitmiştir. Bu ülkelerde bulunan batılı kaynakların da yatırımlarını çekmeleri ülkelerin fakirleşmesine zemin hazırlamıştır (İşyar, 2009: 21).

Soğuk savaş sonrası fakirleşen ülkelerde ayrıca ortaya çıkan etnik kökenli çatışmalarda etkili olmuştur. Bu ülkelerin eşitli terörist saldırılarına maruz kalmaları ve ülke içi çıkan çatışmalarla ülkeler ekonomik ve siyasi anlamda zorlanmıştır. Özellikle soğuk savaş döneminde alınan kaynaklar ve gösterilen imtiyazların kalkması ülkelerin yeniden toparlanamaması gibi birçok neden ülkelerin fakirleşmesine ve kuzey güney ülkeleri arasındaki farkın da artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla soğuk savaş dönemi sonrası dünya genelinde ülkeler farklı şekillerde etkilenmiş ve şekillenmişlerdir. Fakirleşen ülkelerle ilgili olarak, ülkelerin bulundukları konum, ekonomik istikrarları ve siyasi hareketlenmelerin büyük bir pay sahibi olmuştur (Noyan Yalman, 2013:155).

2.6.3. Askeri Harcamaların GSMH Etkisi

Gayri Safi Milli Hasıla bir devletin yıl boyunca üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Savunma harcamalarına ayrılan kaynakların önemli bir bölümü de gayri safi milli hasılayla sınırlıdır. Bu bağlamda GSMH'a savunma harcamalarında da merkezi bir rol oynamaktadır. Devletlerin ekonomik alt alanları birbirlerinden etkilenmektedir. Dolayısıyla devletin toplam alım satımlarında yaşanan değişimler yükselmeler ve düşmeler savunma harcamalarının da etkilenmesine neden olmaktadır.

Devletler savunma harcamalarına her yıl belirli birtakım bütçeler ayırmakla birlikte anlık gelişen krizler nedeniyle de plan dışında da silah alımları yapılabilmektedir. Var olan ekonomik kaynakların bir kısmı savunma harcamalarına ayrıldığından GSMH oranları üzerinden de değerlendirilmektedir. Çünkü Geliri yüksek olan devletlerin GSMH'leri düşük ve orta gelire sahip devletlerin GSMH'lerinden fazladır. Bu bağlamda geliri fazla olan devletlerin savunma harcamalarına da daha kolay yöneldiği söylenebilir. Ancak bu durum her zaman da bu şekilde gelişmemektedir. Özellikle sıcak savaş zamanlarında devletlerin ekonomik bütçesi kısıtlı olsa da savunma harcamaları dönemsel olarak diğer devletlerin önüne geçebilmektedir (Akçair, 2011: 78).

Savunma harcamalarının ülke ekonomisine olan etkisinin hesaplanmasında -nedensellik analizi gibi farklı teknikler olmakla birlikte- öne çıkan göstergelerden birisini savunma için yapılan harcamaların toplam gayri safi milli hasılaya olan oranıyla belirlenmektedir (Bayraktar, 2019: 13).

Askeri harcamalar geniş bir harcama alanını ifade etmekle birlikte (askerlerin kullandıkları ağır silahlardan, kıyafetlerine ve yemeklerine kadar) burada ifade edilen harcamaların temelinde savunma sanayisinde harcama kalemleri öne çıkmaktadır. Ekonomik büyüme ile savunma sanayisinde gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamları her zaman ilişkili olarak incelenmektedir. Savunma sanayisinin gerek bu dönem gerekse de eski dönemde üretilen her silah büyük maliyetlere neden olduğundan ihracat olarak da ithalat olarak ülke ekonomilerini etkilemektedir. Özellikle çağdaş savunma sanayisi ürünleri bilişim teknolojileriyle birlikte üretildiğinden yüksek teknoloji ürünleri arasından sayıldığından ülkelerin ekonomik büyümesinde de doğrudan etkili olmaktadır. Bu bağlamda savunma sanayisi ihraç edilen basit bir füze tırlarca gıda satışından ekonomik olarak çok daha fazla gelir getirebilmektedir. Diğer yandan ülke kaynaklarının savunma sanayisine ayrılması ülkelerin ekonomik olarak bir bütün olarak kalkınmasında da sorunlara neden olabilmektedir. Özellikle savunma sanayisi dışa bağımlı ülkeler birçok harcama kalemini kısararak ya da vazgeçerek ekonomisini savunma sanayisine ayırabilmektedir (Heo, 1998).

Savunma harcamaları, GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'nın da önemli bir kısmını temsil etmektedir. Savunma sanayisi bir yandan GSMH'nin bir kısmını oluştururken diğer yandan da savunma sanayisine ayrılan kaynaklar ekonomik büyüme için önemli olabilecek alternatiflerin yok edilmesine neden olmaktadır. Böyle bir değerlendirilme yapıldığında savunma harcamalarının bir kısmının ülkelerin ekonomik büyümesi pahasına yapıldığı da söylenebilir. Çünkü savunma harcamalarına ayrılan bütçeler büyük bütçeler olduğundan ülkelerin başka alanlardan kısıntıya gitmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte savaş içinde olmayan

lkelerde savunma araçlar sadece gücün bir parçası olarak kalmaktadır. lkeler için en önemli değerlerden birisi olası bir saldırıda bağımsız olduğundan savunma harcamalarından GSMH ile ilkeler açısından da vazgeilmemektedir (Seyidoğlu, 1998).

Savunma harcamalarının GSMH'ya olan etkisinin incelendiği farklı çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Adams (1998)'a göre savunma harcamaları yüksekken çıktı payı ya da diğer bir deyişle büyüme oranı, yatırım ve GSMH'nın azalmaktadır. Türkiye zerine yapılan bir çalışmada ise savunma harcamalarıyla GSMH arasından uzun vadeli anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. 19650'den 2006 yılına kadar olan verileri inceleyen araştırmada GSMH'dan savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu ileri sürülmektedir (Yılancı ve zcan, 2010).

Türkiye ve 36 farklı ülke örnekleminde yapılan bir başka çalışmada da savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme arasından doğrudan anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirtilmektedir. Başar ve ünlü (2012)'ye göre savunma harcamalarının artması ülke ekonomilerine olumlu yansımamaktadır.

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisinin incelendiği bir başka çalışma ise Hatemi vd (2018) tarafından yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Çin ve Japonya için savunma harcamalarından ekonomik büyümeye yönelik nedensellik ilişkisine işaret ederken, Fransa, Rusya, Suudi Arabistan ve ABD için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına yönelik nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir (Hatemi vd, 2018). Bu veriler savunma harcamalarıyla büyüme ve GSMH ilişkisinin ülkeden ülkeye farklılaştığını göstermektedir. Doğrusal bir analizin yapılamamasında her ülkenin farklı ekonomik modelleri takip etmesinin etkili olduğu söylenebilir (evik ve Bektaş, 2019).

Küresel bazda değerlendirildiğinde askeri harcamaların 2022 yılı itibariyle 2,4 trilyon olduğu aktarılmaktadır. Türkiye'de son yıllarda askeri harcamaların düştüğü görülmektedir. 2022 yılı verilerine gören yıllık bazda

askeri harcamaların 10.6 milyar dolara gerilemiştir. Bu rakamlar 2003 yılından beri en düşük rakamlar olarak öne çıkmaktadır. 2022 yılındaki Türkiye askeri harcama verilerinin üçüncü kere düştüğü belirlenmektedir. Nitekim 2022 yılı verileri 2021 yılına göre de %26'lık bir düşüş yaşamıştır. 2019 yılında rekor seviye olan 20.4 milyar doları gören askeri harcamalar 2021 yılı ve 2022 ile birlikte en düşük seviyelerini görmüştür. 2020 yılında 17.5 milyar dolar olan harcamalar 201 yılında ise 15.6 milyar dolar seviyelerine kadar gerilemiştir. 2003 yılında ise askeri harcamalar 10.3 milyar dolar olarak kaydedilmiştir (data.worldbank.org).

Görsel 1: Türkiye'nin Savunma Harcamaları (2003-2022)

(Kaynak: SIPRI, 2022).

Bu veriler incelendiğinde askeri harcamaların -Türkiye özelinde- milli gelire oranla GSMH'ya oranla da düştüğü görülmektedir. 2022 yılında askeri harcamaların milli gelire oranı 1,2 olmuştur. Bu oran 1960 yılından bu yana en düşük oran olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki askeri harcamaların milli gelire oranının en yüksek olduğu dönem ise 1975 yılı olmuştur. Bu dönemde askeri harcamaların milli gelire oranı 5,1 olarak hesaplanmıştır (Yılmaz, Atik ve Melekoğlu, 2022).

Görsel 2: Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Milli Gelire Oranı (1960-2022)

(Kaynak: Yılmaz, Atik ve Melekoğlu, 2022).

Soğuk savaş dönemi sonrasında askeri harcamalar bir süre düşüşe geçse de son yıllarda savunma harcamaların yeniden arttığı görülmektedir. Askeri harcamaların GSMH'ya oranı yüzde 4'ün üzerinde olan ülke sayısı 2000'li yıllarla birlikte yükselmeye başlamıştır. Özellikle 2005'te 13 olan bu sayı 2006 yılı ile birlikte 20'ye ulaşmıştır. 2022 yılı itibarıyla savunma harcamalarının GSMH'ya olan oranı yüzde 4'ün üzerine çıktığı gibi bu orana sahip ülke sayısı da 25'in üzerine çıkmıştır (SIPRI, 2022a).

Tablo 3: Savunma Harcamalarının GSMH'a Oranı

Ülkeler	GSMH Oranları (%)
ABD	3,5
Çin	2,2
Rusya	4,5
S. Arabistan	10,4
Fransa	2,2
İngiltere	2,2
Hindistan	2,4
Almanya	1,2
Japonya	1,0
Güney Kore	2,6
Türkiye	2,2

(Kaynak: SIPRI, 2022a).

2.6.4. Savunma Harcamaları ve Makro Ekonomik Etkileri

Savunma harcamaları ülke ekonomilerinin önemli bir bölümünü oluşturduğundan dolayı ülke ekonomilerini makro boyutta etkilerinin olup olmadığının da incelenmesi gerekmektedir. Aslında harcama kalemlerinin doğrudan bir şekilde makro ekonomiyi belirleyip belirlenmediğinin saptanması savunma harcamalarının etkilerinin tespiti açısından da önemlidir. Savunma harcamalar makro ekonomik etkilerinin belirlenmesinde ülkeler arasındaki farklılıklar da etkilidir (İpek, 2013).

Örneğin Amerika üzerine yapılan bir çalışmada savunma harcamalarıyla makro ekonomik değişkenleri olarak öne çıkan faiz oranı ve işsizlik oranı gibi değişkenlerle birlikte incelenmiştir. Araştırma sonucunda savunma harcamalarıyla toplum ekonomik çıktıları arasında doğrudan bir ilişkisinin olmadığı belirtilmiştir (Kinsella, 1990).

Literatürde bir başka çalışmadaki sonuçlarında da Kinsella (1990)'nın çalışmasıyla örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Beck (1991)'in çalışmasında da Amerika özelinde bir çalışma yürütülmüş ve savunma harcamalarının makro ekonomik değişkenlere doğrudan etkisinin olmadığını belirtmiştir. Bu çalışmalar Amerika örneğinde ve ikinci dünya savaşı sonrasındaki dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla soğuk savaş dönemi arasındaki verileri kapsamaması bakımından da öne çıkmaktadır (Soyyigit, 2013).

Savunma harcamalarının makro ekonomiye olan etkilerinin incelenmesinde farklı değişkenlere de dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu durum özellikle ülkelerin içinde bulundukları farklılıklara göre de değişebilmektedir. Az gelişmiş bir ülkede savunma harcamalarının artması makro ekonomiyi olumsuz etkilerken gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerdeki durum farklı olabilmektedir. Az gelişmiş ülkelerin az gelişmiş olmasında farklı değişkenler (kültürel gelişmeler, üretim, işsizlik politikası gibi) öne sürülebilse de temel değişkenlerden birisini ekonomi

oluşturmaktadır. Bu tür ülkelerin ekonomik gelişmesinde yatırımların artması gerekmektedir (Soyyigit, 2013).

Fabrika ve üretim tesislerinin kurulması bu durumun başlıcasını oluşturmaktadır. Benzer bir şekilde eğitim ve kültür politikalarına ayrılacak ekonominin de savunma harcamalarına ayrılması ülkenin makro ekonomik bağlamda gelişmesini engelleyebilmektedir. Savunma sanayisine önem veren ülkeler üretim ekonomilerini pas geçtiklerinden makro ekonomilerini de olumsuz etkilenmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüklükleri de yüksek olduğundan savunma harcamaları diğer ekonomik alanların değişmesine sekte vurmamaktadır (Chan, 1985).

Ateşoğlu (2002) askeri harcamalarda olası bir düşüş veya artış kısa dönem dinamiklerinden bağımsız olarak makroekonominin uzun dönem dengesinde değişiklikler meydana getirmesinin olası olduğunun ve savunma dışı hükümet harcamalarının etkilerinin, savunma harcamalarının etkilerinden daha geniş olduğunu vurgulamaktadır. Savunma dışı hükümet harcamaları ve savunma harcamalarındaki değişikliklerin makroekonomi üzerinde diferansiyel bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca sonuçların makroekonominin yönünü belirleyen yolda savunma ve savunma dışı hükümet harcamaları karşılaştırıldığında parasal sektörün ve para politikasının nispeten daha önemsiz bir rol oynadığını da belirtmiştir (Ateşoğlu, 2002).

Söz konusu Türkiye olduğunda ise askeri harcamaların makro ekonomik verilere etki ettiği ifade edilmektedir. Halıcıoğlu (2004) yapmış olduğu çalışmada Taylor (2000) deki yeni makroekonomik teori ile eş bütünleşme tekniğini kullanarak Türkiye'nin reel savunma harcamaları ve reel çıktısı arasında ampirik bir ilişki bulmuştur. Bu çalışmadaki verilere göre savunma alanındaki harcamaların uzun dönemde etkisinden bahsedilmektedir. Yani Türkiye ekonomisinde savunma harcamaları kısa dönemde etki etmese de uzun dönemde etki etmektedir. Bu çalışma her en kadar 2004 yılında yapılmış olsa da güncel döneme de ışık tutmaktadır. Bu bağlamda güncel dönem verilerinde de benzer sonuçların olduğu ifade

edilmektedir. Diğer yandan kur farkının Türkiye'nin aleyhine bir şekilde yükselmesi savunma harcamalarından dolayı yaşanan olumsuz etkinin de artmasına neden olmaktadır (Canbay ve Mercan, 2017).

Makro ekonomik performansın göstergelerinden birisini de cari işlemler oluşturmaktadır. Savunma harcamaları ekonomik büyümeyi ve cari işlemler dengesini, harcamayı yapan ülkenin gelişmişlik durumu ile ihracatçı ya da ithalatçı olma durumuna göre farklı etkilediği değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı savunma harcamalarının bir kısmını kendi bünyelerinde faaliyette bulunan savunma sanayine yönelik yerli firmalarca karşılansalar bile üretimlerinde yüksek oranda ithal girdi kullandıklarından cari işlemler dengesinde ciddi bozulmalar ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Türk, 2007).

2.7. Guns Versus Butter Modeli

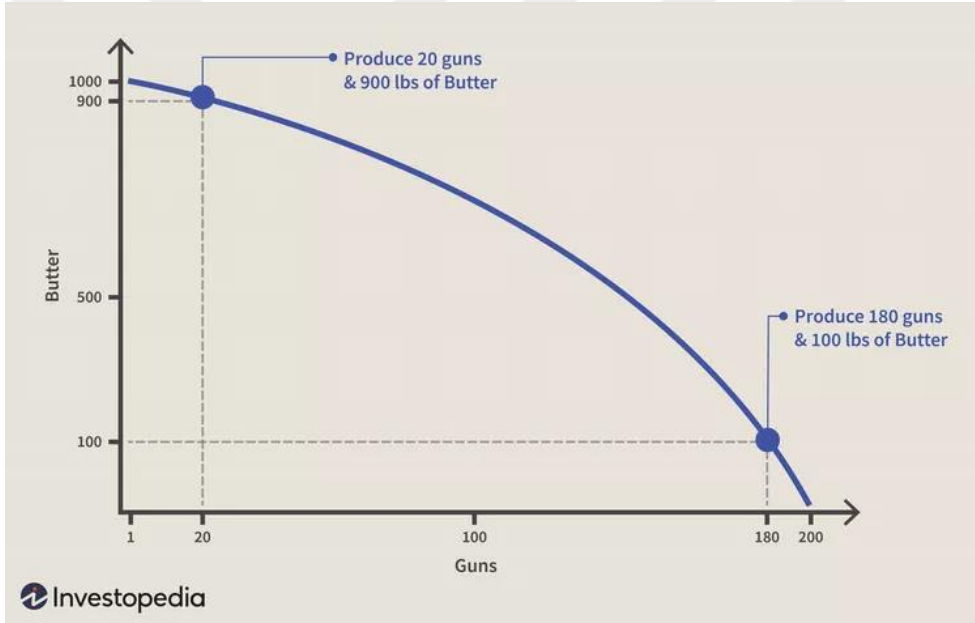
Militarizm ve gıda güvencesi ya da güvencesizliği arasındaki ilişkilere odaklanan militaristler yaklaşımlar genellikle askeri harcamalar ile sosyal refah harcamalar arasındaki ters orantıya dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkçe'de "tereyağı tabancaya karşı" olarak ifade edebileceğimiz "guns versus butter" ya silah ya gıda modeli gündeme gelmektedir. Soğuk savaş sonrası dönemde, ülkelerin askeri harcamalara ve silah ithalatına kısıtlamalar getirerek eğitim, sağlık, gıda gibi temel ihtiyaçları karşılamaya ve sosyal refah düzeyini artırmaya dönük politikalar izlemesi, gıda güvencesi açısından önemli bir dönem olarak ifade edilmektedir (Scanlan, 2003).

Ana akım iktisat öğretisi ve savunma ekonomisi literatüründe, kamusal ve özel mallar arasındaki dengenin anlatımı için "Silah ve Tereyağı" (Guns and Butter) modeli kullanılmaktadır. Bu model temelde, savunma harcamaları ile sosyal refah harcamaları (örneğin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik) arasındaki dengeyi sembolize etmektedir. Başka bir deyişle, ekonominin kaynaklarının sınırlılığına dikkat çekilerek, sınırlı

kaynakların savunma hizmetlerine ve sosyal refah hizmetlerine ne kadar tahsis edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Dombrowski, 2005).

Silah ve tereyağı eğrisi, fırsat maliyeti fikrini gösteren, üretim olasılığı eğrisinin klasik ekonomik örneğidir. Yalnızca iki malın olduğu teorik bir ekonomide, her bir maldan ne kadar üretileceği arasında bir seçim yapılması gerekir. Bir ekonomi daha fazla silah ürettikçe (askeri harcamalar), tereyağı (gıda) üretimini azaltmak zorundadır ve bunun tersi de geçerlidir.

Grafik 1: Guns-and-Butter Eğrisi

(Kaynak: Kenton, 2021)

- Silah ve tereyağı eğrisi, yalnızca karşılığında başka bir şey verildiğinde bir şeyler kazanabileceğinizi varsayar.
- Eğri, yalnızca iki ürünün olduğu bir ekonomide üretkenliği artırmadan eğriyi aşamayacağınızı göstermektedir.
- Silah ve tereyağı eğrisinin yaygın bir örneği Soğuk Savaş sırasındaki Sovyetler Birliği'dir. Sovyetler Birliği askeri güce o kadar odaklanmıştı ki vatandaşlarının gıda, sağlık ve eğitime erişim gibi

birçok temel ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır (Kenton, 2021).

Guns and butter savunma politikalarına şekil vermeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana savunma politikası perspektifinden bakıldığında işe alım stratejik bir politika konusu haline geldi. Nitelikli hizmet personeli işe almak ve elde tutmak için cazip işler sunulmaya başlanmıştır. Bu esas olarak silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesi ve belirli alanlarda rekabetin artması nedeniyle (sivil) istihdam piyasasındaki beceri ve yeterliliklerin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca işe alım gençlerin ekonomik refahın yüksek olduğu dönemlerde bir politika sorunu haline gelme eğilimi gösterir. Eğitim ve iş fırsatları açısından 'seçim konusunda şımarık' durumdalar. Sosyal boyut savunmanın guns butter böylece önem kazanmaya başladı.

Silah ve tereyağı eğrisinin kısıtlamaları, askeri takviyeye odaklanan ve buna karşılık olarak tüketim malları zarar gören soğuk Savaş dönemi uluslarının üzerindeki baskıyı göstermek için kullanılabilir. Savunmaya yönelik askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sürekli baskı, yiyecek, ev ve diğer ev ihtiyaçları konusunda kıtlık yaşayan eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasına katkıda bulunan bir faktördü.

Sorunun bir kısmı ABD'deki savunma harcamalarını karşılamaya yönelik ortak çabalardı. Vatandaşların ev içi ihtiyaçlarının tam olarak karşılanabilmesi için Sovyetler Birliği'nin genel üretimini ve üretkenliğini artırması gerekiyordu. Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya kaldığı sorunlardan biri, üretim kotalarına ilişkin kararların merkezileştirilmesi, oysa ABD ekonomisinin birçok bölümünün hükümet planlamasından ziyade esas olarak piyasa güçleri tarafından yönlendiriliyor olmasıdır. Piyasa güçleri kaprisli olabilse de, sinyal verme ve sermaye tahsis etme konusunda bürokratik bir çerçeveye göre çok daha hızlıdır.

Soğuk Savaş döneminde ABD ekonomisinin genelindeki yenilikler ve üretkenlik artışı, ABD hükümetinin büyük bir askeri harcama programını üstlenmesi için zenginlik ve gelir yarattı. Ancak büyüme olmadığında, silah

ve tereyağı eğrisi, insanların yeterince yiyecek bulamaması durumunda sivil huzursuzluk tehdidi yoluyla çoğu ülkenin askeri hırslarını kısıtlayan bir engeli temsil ediyor. Elbette askeri odaklı bir hükümetin eninde sonunda devrileceği fikrinin istisnaları da var. Örneğin Kuzey Kore'nin iktidar partisi, şiddetli kıtlık döneminde bile silahlara ve mevcut ordusuna büyük miktarda harcama yapmaya devam etti ve yetersiz beslenmeyle ilgili yaygın sorunlara rağmen bugün de bunu yapmaya devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÜNYA

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dünya

Soğuk savaş döneminde ekonomik harcamalar, kültürel üretimler, fabrikalaşma, bilimsel teknolojilerinin üretilmesi gibi birçok farklı etmen etkili olmuştur. SSCB ve ABD blokları arasından gerçekleşen gerginliklerin nihai olarak ABD lehine sonuçlandığına dair birçok farklı okumanın olduğu gözlemlenmektedir. Uluslararası alanda bu tür yorumların yapılmasında etkili olan temel faktör ise sosyalizmin SSCB bağlamında ortadan kalkması ve SSCB'nin dağılması etkili olmuştur. Dolayısıyla soğuk savaş sonrasındaki dünyanın hem ekonomik hem de kültürel belirleyicisinin Amerika olduğunu söylenebilir. Geline nokta da soğuk savaş sonrasında dünyanın Amerika kutbuna doğru evirildiği görülmektedir. Ancak soğuk savaş sonrasında dönemde Amerika etkili olmakla birlikte yine de tek belirleyici olduğu da söylenemez. Çünkü her ülke özellikle kendi coğrafi yakın çevresinde etkisini devam ettirmektedir. Rusya için de aynı şey geçerlidir. Nitekim Rusya'da kendi coğrafyasında siyasal ve ekonomik anlamda etkisini sürdürmektedir (Kantarıcı, 2012: 55).

Soğuk savaş döneminin bitmesiyle birlikte Avrupa'da da birçok farklı gelişme yaşanmıştır. Örneğin Çekoslovakya'da koalisyon hükümetinin kurulması soğuk savaş dönemi sonrasında olmuştur. Bununla birlikte Berlin duvarı yıkılmış ve Romanya'da da Çavuşesku dönemi sona vermiştir. Bu olayları takiben SSCB dağılmış ve Varşova Paktı iptal edilmiştir. Soğuk savaşın bitmesinde bu olaylar bütünüünün tamamının etkili olduğu görülmektedir. Soğuk savaş ABD ve SSCB arasında değil bu devletin başını çektiği bloklar arasında yaşandığından Avrupa ülkelerindeki durum da önemlidir (Sandler ve Murdoch, 2000).

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte devletlerin güvenlik beklentileri de savunma anlayışları da değişmeye başlamıştır. Bu dönemde geleneksel güvenlik anlayışının öngördüğü devlet merkezli askeri güvenlik anlayışından birden fazla uluslararası siyasi aktörün yer aldığı ancak belli

bir düşmanın bulunmadığı yeni bir güvenlik anlayışına geçilmiştir. Yeni güvenlik anlayışının oluşmasında doğrudan ve belirgin bir düşmanın kalmaması da etkili olmuştur. Özellikle SSCB'nin dağılması soğuk savaşın önemli bir odağının kaybolmasına neden olduğu gibi güvenlik stratejilerini de farklılaştırmıştır (Kantarıcı, 2012: 51).

Soğuk savaş sonrasındaki en büyük değişimlerden birisini de NATO oluşturmaktadır. Ortak bir savaş ve güvenlik tehdidinin olmaması NATO politikalarının da değişmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda soğuk savaş sonrasında NATO, yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir. Özellikle tehdit tabanlı planlamadan yetenek tabanlı planlamaya geçilmesi ve savunma tedariki sistemlerin değişimi, NATO üyesi devletlerin savunma bütçelerini de önemli düzeyde etkilemiştir. Savunma planlarının oluşması da buna bağlı olarak savunma harcamalarının tesis edilmesi ve bütçe ayrılması da zorlaşmaya başlanmıştır (Sandler ve George, 2016).

Soğuk savaş sonrasında en belirleyici farklılığını sıcak ülkelerin savunma politikaları teşkil etmektedir. Soğuk sırasında sıcak bir temas uygulanmasa da ülkeler arasında gerginlikler devam ettiğinden savunma harcamaları da bu paralel de devam etmiştir. Ancak soğuk savaş sonrasında Amerika bloğunun karşısındaki SSCB dağılmış olduğundan siyasi ve askeri gerginlikler de minimize olmaya başlamıştır. Dolayısıyla savunma harcamaları da azalmıştır (Bayraktar, 2019: 43).

Soğuk savaş sonrasında savunma harcamaları birçok NATO ülkesinde düşmeye başlasa da Türkiye'deki savunma harcamaları diğer ülkeler gibi düşmemiştir. Bu dönem içerisinde örneğin İtalya'da GSMH içinde savunma harcamalarının payı % 2'den % 1,9 seviyelerine, İngiltere'de ise % 2,6'dan % 2,4 oranlarına gerilemiştir. Ülkemizde ise bu durum % 4,4 ve % 5 olarak tespit edilmiştir (Giray, 2004: 192).

Soğuk savaş sonrasında savunma harcamaları savaş riski ve politik gerginliklerin azalmasına bağlı olarak dünya genelinde düşüşler gösterse de

2000’li yıllarla birlikte artan savaş tehditlerine paralel olarak yeniden artışlar da başlamıştır (Baran, 2018: 65).

3.2. Soğuk Savaş Sonrası Büyük Güçlerin Ortaya Çıkışı

Soğuk savaş sırasında temel olarak Amerika ve SSCB bloklarının öne çıktığı bir dönem olmuştur. SSCB’nin dağılması sonrasında Amerika’nın tek güç olarak kaldığına yönelik farklı değerlendirmelerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu bakış açısı tek kutuplu değerlendirme olarak ifade edilmektedir. Aslında bu değerlendirmeler soğuk savaş sonrasının ilk dönemleri olarak ifade edilebilecek olan 80’li yılların sonu 90’lı yılların başında öne çıkmaktadır. Nitekim bu dönemde gerçekten de Amerika tek süper güç olarak tüm dünyada da benimsenmeye başlanmıştır. Amerika’nın küresel bir güç haline gelmesi dünyanın farklı coğrafyalarına müdahale etme sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda Amerika bir yandan Ortadoğu ülkelerindeki politik gelişmelere yön vermeye çalışırken diğer yandan da ekonomik iş birliklerini geliştirmeye başlamıştır (Korkmaz, 2021: 201).

Soğuk savaşın etkilerinin azalmasıyla birlikte tüm ülkeler üretime yönelmeye başlamıştır. Bu durum farklı sektörlerin de önem kazanmasının önünü açmıştır. Örneğin medya, kitle iletişim araçları ve internet teknolojisi gibi alanlarda yeni medya anlayışı oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte üretim de soğuk savaş sonrasında artmaya başlamıştır. Soğuk savaş sonrasında ülkeler arasındaki siyasi ve askeri baskılar da azaldığından üretilen ürünler için yeni pazarların bulunması da oldukça kolaylaşmıştır. Bu durum ekonomik açıdan yeni süper güçlerinde ortaya çıkmasını tetiklemiştir (Yalçınkaya, 2008: 32).

Soğuk savaş sonrasında Amerika ekonomik ve politik açıdan süper güç olmaya devam ederken Almanya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi soğuk savaş dönemi sonrasında yeni süper güçler de ortaya çıkmıştır. Bu dört ülkeden Japonya ve Almanya ağır sanayi, teknoloji ürünleri ve araba gibi üretim alanlarında kaliteli üretimler yaparak dünya piyasasında söz sahibi olmaya başlamışlar. Hindistan ve Çin ise yüksek nüfusuyla öne çıkan

lkelerdir. Özellikle düşük i gücü maliyetlerin de dmesini sağladığından her iki ülke de tüm dünyaya seri üretimler yaparak birçok farklı alanda ucuza ürün üretmeyi ve ihraç etmeyi baarmılardır (Wohlforth, 2004: 40-41).

Burada belirtilen dört süper güç ülke bir yandan ekonomik g olarak üretimleriyle ne çıksalar da savunma sanayisinde de yerli üretimlerini yaparak fark yaratmılardır. Özellikle Almanya ve Japonya ikinci dünya savaşında büyük bir yıkım yaamı olsalar da kendilerini kısa sürede toparladıkları gibi dünya siyasi ve ekonomi arenasında da süper güç olmayı baarmılardır. Bu glerle birlikte İngiltere'nin en önemli siyasi glerden birisi olduğu söylenebilir. Ancak soğuk savaş sonrasındaki göstermiş oldukları atılım bakımından diğer dört ülkenin Amerika'yla birlikte daha fazla ne çıktığı da vurgulanmalıdır (Brzezinski, 2005: 65).

Yeni süper glerin ortaya çıkmasında ekonomik gelişmeler oldukça önemli bir değişken olarak görülmektedir. Farklı glerin farklı coğrafyalarda ortaya çıkması tek kutuplu -Amerika özelinde- bir dünya düzeninde de olmadığını göstermiştir. Çok kutuplu bir anlayışın tesis edilmesi Çin, Hindistan, Almanya ve Japonya gibi devletlerin çevrelerinde de politik girişimlerin oluşması balamıtır. Yani bu ülkeler de birer süper güç olarak siyasi ve ekonomik dengelerin kendi lehlerine oluşmasını istemektedir (Korkmaz, 2021: 201).

Çok kutuplu bir dünya yapısının oluşması ülkeler arasındaki gerginliklerin de azalmasına neden olmuştur. Çünkü lkeler kendilerini tek bir bloğun yanında göstermek gibi bir baskıdan kurtarmılardır. Ancak bu durum soğuk savaş sonrası dönemde savaşların ve savaş riskinin tamamen ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim Amerika'nın Irak'a girmesi ve çok daha güncel dönemdeki Rusya- Ukrayna savaşı da sıcak savaşın devam ettiğini göstermektedir (ztrk, 2023: 453).

3.3. ABD ve Rusya'nın Karşılaştırılması

Soğuk savaş sonrası dönemde Amerika, ekonomik ve politik açıdan Rusya'nın önünde yer alsa da bu durum Rusya'nın gücünü tamamen kaybettiği anlamına da gelmemektedir. Bununla birlikte soğuk savaş sonrasında güvenlik stratejilerinin değişmesi de savunma harcamalarının biçiminin değişmesine neden olmuştur. Nitekim soğuk savaş sırasında ve öncesinde ülkeler daha çok doğrudan silah ve saldırı araçları satın almaya yönelirken soğuk savaş sonrasında bilişim teknolojilerinin de gelişmesine paralel uydur, çip gibi alanlar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ülkeler ekonomik baskılarla da diğer ülkelere baskı uygulama biçimini tercih edebilmektedir. Soğuk savaş sonrasında hem Amerika'nın hem de Rusya'nın geliştirdiği bir diğer stratejiyi ise internet üzerinden sağlanan veri istihbaratı oluşturmaktadır (Demiray, 2006: 251).

İnternet teknolojileri birçok alanda olduğu gibi savunma teknolojilerinde öne çıkmış ve savunma stratejilerinin bu yöne evrilmesini sağlamıştır. Ancak her ne kadar bu tür teknolojiler öne çıksa da silah satışlarının da sıcak savaş riskine dair devam ettiği görülmektedir. Özellikle soğuk savaş sonrasında sıcak savaş beklentisi düşmüş olsa da iki kulelere olan saldırılar, Irak bölgesinde yaşanan sorunlar ve nihai olarak Rusya ve Ukrayna savaşı ortaya çıkmıştır.

Özellikle Rusya-Ukrayna savaşı soğuk savaş döneminde bloklaşan dünyanın yeniden Rusya ve ABD ekseninde oluşmasına neden olmuştur. Her ne kadar Ukrayna'ya açılan savaşa başta Amerika tepki verse de süreç içinde Avrupalı devletlerden de tepkiler gelmiştir. Ancak devletlerin tamamı da Rusya'nın karşısında yer almamıştır. Rusya kendi bölgesini konsolide etmeyi de sürdürmüştür. Çin ve İran gibi güçlü müttefiklerini yanına çeken Rusya soğuk savaş dönemi sırasındaki bloklaşmanın da yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Rusya, kendi sınır bölgesinde NATO güçlerinin olmasını kendi ülkesinin bağımsızlığı adına bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu durum da ülkeler arasında bloklaşmanın yeniden doğmasını tetiklemektedir (Alkan, 2019: 51).

Amerika ve Rusya özelinde artan savunma harcamaları küresel anlamda da yükselişe geçmiş durumdadır. Nitekim 2022 yılında küresel savunma harcamaları %3,7 artmış ve 2 trilyon 240 milyar dolara ulaşmıştır. SIPRI verileri dikkate alındığında bu verilerin tüm zamanların en yüksek rakamları olduğu da görülmektedir. Oransal olarak değerlendirilen bu oranların yükselmesinde sıcak savaş riskinin ortaya çıkmasının etkili olduğu görülmektedir (SIPRI, 2023a).

Avrupa devletlerinin de savunma harcamalarının arttığı ifade edilmektedir. 345 milyar doları bulan Avrupalı devletlerin savunma harcamaları geçmiş yıllara göre artmıştır. Bu veriler soğuk savaş sonrasında kaydedilen en yüksek rakamlar olarak da öne çıkmaktadır (SIPRI, 2023a).

Savunma harcamaları açısından en öne çıkan devletleri ise Rusya, Amerika ve Çin oluşturmaktadır. Bu 3 ülkenin savunma harcamaları 2022 yılında savunma harcamalarının %56'sını oluşturmaktadır. Rusya'nın savunma harcamalarının artmasının en temel nedeni sıcak savaş içinde oldukları Ukrayna savaşıdır. Bu bağlamda 2022 yılı itibariyle Ukrayna harcamaları 44 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakam önceki yıla göre oransal olarak değerlendirildiğinde % 640'a denk gelmektedir (SIPRI, 2023).

Amerika ise savunma harcamalarıyla birinci sıradan yer almaktadır. Amerika'nın da savunma harcamalarının artmasında da Rusya etkisi öne çıkmaktadır. Geçen yıla oranla savunma harcamaları artan Amerika'nın geçen yıl savunma harcamaları 877 milyar dolar olmuştur. Bu rakam küresel savunma harcamalarının %39'unu oluşturmaktadır. Amerika'nın savunma harcamalarının bu denli yükselmesinde Rusya'yla savaş halinde olan Ukrayna'ya sağladığı 19,9 milyar dolarlık finansal askeri destek de etkili olmuştur (SIPRI, 2023).

3.4. Küresel Çapta Soğuk Savaşın Kazananları

Soğuk savaş sonrasında bazı devletler daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Bu devletlerin başında Amerika gelmektedir. Soğuk savaş döneminde yaşanan siyasi ve askeri gerilimler sonucunda bazı devletler hali hazırda güçlü olma durumunu daha da pekiştirirken bazı devletler de bağımsızlıklarını kazanarak soğuk savaş kendi avantajlarına çevirmişlerdir. Haliz hazırda var olan gücünü pekiştirerek soğuk savaşın en büyük küresel kazananının Amerika olduğu söylenebilir. Nitekim Amerika soğuk savaş sonrasındaki ekonomik ve siyasi gücünü artırarak bu günlere gelmiştir (Kolasi, 2013: 156).

Diğer yandan soğuk savaşın küresel çapta Amerika'nın lehine sonuçlanmasında sadece ekonomik ve politik gelişmeler değil bununla birlikte siyasi yönetim modelleri açısından da Amerika'nın lehine sonuçlandığı gözlemlenmektedir. Amerika bloğunun karşısında yer alan SSCB'nin Amerika karşıtlığının temelinde ekonominin idare edilme biçimi olarak yönetim sistemleri de oluşturmaktadır. Nitekim Amerikan bloğu liberal ve kapitalist politikaları temsil ederken SSCB bloğu sosyalist düşüncüyü temsil etmektedir. Dolayısıyla küresel anlamda ekonomi politikalarına yön vermesi açısından da Amerikan politikalarının galip geldiği görülmektedir. Özellikle 1970'li yıllardan 90'lı yıllara kadar olan dönemin kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirildiği görülmektedir (Kolasi, 2013: 154).

Soğuk savaştan Amerika'nın güç kazanarak çıkması ABD'nin desteklediği ülkelerin de gelişmesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda 1980'li yıllarla birlikte Güney Kore'nin ekonomik ve ticari yükselişi de başlamıştır. Amerika'nın Kuzey Kore'ye karşı desteklediği Güney Kore kendi özgün atılımlarıyla da dünyanın önde gelen ekonomilerden birisi olmayı başarmıştır (Erkul, 2010: 36).

Soğuk savaş sonrasının kazananlarının incelenmesinde bir diğer yaklaşımı ise bu dönemde bağımsızlığını kazanan ülkelerin olduğu

söylenbilir. Daha öncede ifade edildiği üzere soğuk savaş aynı zamanda politik bir mücadele olduğundan liberal eğilimlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda dünyanın bir ülkesinde yer eden sosyalist eğilimler yerini liberal ekonomik yapılara bırakmaya başlamıştır. Ekonomik yapıların değişmesiyle birlikte SSCB'ye bağlı olarak bazı devletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu devletlerin de soğuk savaşın kazananları arasından sayılması gerekmektedir. Nitekim SSCB'ye bağlı olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri soğuk savaş sonrasında bağımsızlıklarını kazanmıştır. Her ne kadar buradaki Türk cumhuriyetleri üzerinden Rusya etkisi devam ediyor belirlemeleri yapılsa da bu ülkelerin soğuk savaş sonrasında bağımsızlıklarını elde etmesi önemlidir (Yılmaz, 2019: 3).

Soğuk savaş döneminin küresel çaptaki bir diğer kazananının ise İsrail olduğu söylenbilir. Aslında İsrail'in bağımsız bir devlet olarak kurulması 1948 yılında olmuştur. Bu yıl soğuk savaşın başladığı yıla denk gelmektedir. Ancak İsrail soğuk sürecinin kendi lehine çevirmiş ve gerek orta doğuda gerekse de Amerika ve Avrupa'da önemli lobi faaliyetleri yürüterek silahlanmamasına güç vermiştir. İsrail bu dönemde hem politik hem de askeri olarak güç kazanarak çıkmıştır. Soğuk savaş döneminde SSCB'yle İsrail ilişkileri gerilediğinden -çünkü SSCB, Ortadoğu'da kendi siyasi hedeflerini zorlayan güçlü bir İsrail istememektedir- İsrail, politik olarak ABD'ye yaklaşmıştır. İkinci dünya savaşı sırasında Yahudilerin en önemli bir bölümünün ABD gitmesi burada lobi faaliyetlerinin kurulmasında da soğuk savaştan güçlenerek çıkmalarında da etkili olmuştur (Çalışkan, 2020: 699).

Küresel anlamda soğuk savaşın bir diğer kazanan grubunu ise silah ticaretinde etkin olan ülkeler olmuştur. Bu ülkelerin başında ise Amerika ve SSCB gelmektedir. SSCB, soğuk savaş döneminin sonunda dağılmış olsa da soğuk savaş süreci içinde silah ABD'yle birlikte silah satan ülkelerin de başında gelmektedir (Acar, 1991: 52).

Soğuk savaş döneminin sembollerinden birisi haline gelen Berlin duvarı da soğuk savaş sonrasında -1989 yılında- yıkılmıştır. Duvarın yıkılmasıyla birlikte Almanya doğu ve batı olarak birleşmiş ve Almanya’da soğuk savaştan güçlenerek çıkmayı başlamıştır. Almanya’nın doğu ve batı bölgelerinin birleşmesi Almanya’nın soğuk savaş sürecindeki bölünmüşlüğüne ve birleşmesiyle sonuçlanmasını sağlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında büyük ekonomik sorunlar yaşamış olduğundan Almanya bir yandan da savaşın kaybedeni olarak değerlendirilmektedir (Terzi, 2021: 34).

3.5. Küresel Çapta Soğuk Savaşın Kaybedenleri

Soğuk savaşın kaybedenlerinin başında soğuk savaş sonrasında dağılan SSCB gelmektedir. SSCB, soğuk savaş sonrasında dağılarak kendisine bağlı olan Türk Cumhuriyetlerini kaybetmekle birlikte Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Estonya, Letonya, Litvanya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri de bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu ülkelerin kaybedilmesi sonucunda SSCB’de güç kaybetmiş ve Rusya Federasyonu’na dönüşmüştür. Bu dönüşüm basit bir dönüşüm olarak okunmamalıdır. Nitekim nasıl ki politik ve ekonomik ideolojiler bağlamında soğuk savaş sonrasında liberal yaklaşımlar öne çıkmaya başladıysa sosyalist eğilimler de güç kaybetmeye başlamıştır (Gündüz ve Karabulut, 2008: 73).

SSCB’nin dağılması sonrasında SSCB’nin siyasi anlamda desteklediği sosyalist rejimlerde birer güçlerini kaybederek silikleşmişlerdir. Bu bağlamda Yemen’in Güney tarafındaki komünist rejim, Kamboçya ve Moğolistan da soğuk savaşın kaybeden ülkeleri olmuştur. Nitekim bu dönemde özellikle Kamboçya ciddi bir iç savaş yaşanmıştır. Bununla birlikte demir perde ülkeleri olarak ifade edilen Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Arnavutluk ve Bulgaristan’da soğuk savaşın ekonomi ve siyasi olarak kaybedenleri olarak öne çıkmaktadır (Bayram, 2022: 12).

Soğuk savaş sürecinin bir diğer kaybedeni ise Doğu Almanya olmuştur. Doğu Almanya ile Batı Almanya arasındaki duvar 1989 yılında yıkılmış ve aslında Doğu Almanya ideolojik olarak da kaybetmiştir. Çünkü doğu Almanya aynı zamanda Sovyet bloğundaki ülkelerden birisi olarak sosyalizmi temsil etmekteydi. Doğu Almanya'nın bu bölgede kaybetmesi soğuk savaşın Batı Almanya lehine sonuçlandığını da göstermektedir. Çünkü bu geçişte Doğu Almanya'nın sahip olduğu sosyalist eğilimler de terk edilmiştir (Karadeli, 2020: 64).

Soğuk savaşın kaybedenlerinin bir de Varşova Paktı üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir. Varşova aktı başta Amerika olmak üzere liberal savunusu olan devletlere karşı SSCB ve SSCB'yi destekleyen ülkeler arasında kurulmuştur. NATO ülkelerinin olası saldırılarına karşı birbirlerine destek vermek isteyen Varşova Paktı üyeleri de soğuk savaşın kaybedenleri arasında sayılmaktadır. Bu ülkeler Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve SSCB olarak sıralanmaktadır (Tokatlı, 2022: 379).

3.6. NATO Ülkelerinin Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Misyonu

NATO'nun kurulmasındaki en önemli nedenlerin başında ikinci dünya savaşı döneminde yaşanan kısımlar ve yayılmacılar politikalar gelmektedir. Bu bağlamda NATO doğrudan bir şekilde SSCB tehlikesine karşı kurulmuş olsa da diğer yandan da Almanya'nın Hitlerle birlikte göstermiş olduğu yayılmacı politikalara karşı da ülkeler arasında ortak bir tedbir olarak ortaya çıkmıştır. Ancak literatür genel olarak incelendiğinde (Turan, 1971; Mearsheimer, 1990; Neumann, 2009; Karaosmanoğlu, 2014) soğuk savaş dönemi ABD ve SSCB blokları arasında olduğundan NATO'da SSCB'nin yayılmacı politikalarının önlenmesi adına kurulduğu ifade edilmektedir. Nitekim SSCB bloğu da bu NATO'nun karşısında Varşova Paktı'yla çıkmıştır. NATO'nun kurulmasındaki bir neden bu şekilde savunma ve askeri şekildeyken bir diğer nedeninse politik olduğu söylenebilir. Çünkü Amerika, sosyalist rejimleri de kendi ekonomi-politik

yapısı için tehdit olarak gördüğünden dolayı da NATO'nun kurulmasına ön ayak olmuştur (Çakmak, 2003: 196).

NATO'nun amaçları genel olarak şöyle özetlenebilir:

- i. Öncelikli amaç yayılması SSCB politikalarına karşı durmaktır
- ii. Anlaşmaya imza atan devletler birbirlerine karşı barış sözü vermekle birlikte herhangi bir ülkeye gelebilecek olan tehlikede ortak tehlike olarak kabul edilecektir
- iii. Ülkeler arasındaki istikrarın ve barışın korunması
- iv. Anlaşmaya dahil olan ülkeler arasındaki problemlerin birleşmiş milletlerin kural ve misyonlarına göre çözümlemek
- v. NATO üyesi olan ülkeler arasındaki sorunların birbirlerinin bağımsızlıklarına zarar verecek duruma gelmeden siyasetle çözümlenmesi sağlamak
- vi. NATO üyesi ülkelerin ordularının oransal anlamda kullanılmasını sağlamak (mesela kara ordusu güçlü olan Türkiye'den daha çok bu alanda yararlanmak) (Çakmak, 2003; Gürkaynak, 2003).

NATO'nun temel amaçları bu şekilde sıralanmakla birlikte literatürde NATO'nun örtülü bir takım getirmiş olduğu şeylerin de olduğu ifade edilmektedir. Örneğin NATO'nun kurulmasında temel bir amaç olmasa da NATO üyesi olan ülkeler arasındaki silah alım satımlarında daha kolay bir sürecin izlenmesi salık verilmektedir. Bununla birlikte özellikle soğuk savaş döneminde NATO ülkeleri arasındaki ticaretin de teşvik edildiği söylenebilir (Gürkaynak, 2003: 57).

NATO anlaşmasının birçok önemli sözleşme maddesi olmakla birlikte söz konusu soğuk savaş dönemi olduğunda 5. Maddenin soğuk savaş tetiklediği söylenebilir. Nitekim bu maddede anlaşma ülkelerinden birine veya birkaçına karşı silahlı bir saldırıda bulunulması durumunda BM Antlaşması'nın 51. Maddesi uyarınca tanınan meşru müdafaa hakkını

kullanarak, silahlı kuvvet ihtimali de dahil olmak üzere münferit olarak ya da diğer taraflarla mutabakat halinde saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardım edeceklerdi. Bununla birlikte 9. Madde ise taraflardan her birinin temsilciye sahip olduğu bir konseyin kurulmasını öngörüyordu (NATO, 1978).

Burada belirtilen iki madde özellikle SSCB tarafından savaş tehdidi olarak algılanmış -bu durum Ukrayna savaşında da görüldüğü üzere Rusya tarafından halen aynı şekilde değerlendirilmektedir- ve soğuk savaş dönemi pekişmiş olmuştur. Nitekim NATO sonrasında 1955 yılında da SSCB önderliğinde Varşova Paktı ilan edilmiş ve dünya iki kutba ayrılmıştır (Karaosmanoğlu, 2014: 15).

Soğuk savaş sonrasında ise NATO'nun işlevi ve misyonu değişmiştir. Çünkü her şeyden önce NATO'nun kurulmasındaki temel amaç olan SSCB'nin yayılcı politikası SSCB'nin dağılması sonrasında ortadan kalkmıştır. Bu durum NATO'nun işlevsiz kaldığına dair analizlerin yapılmasına neden olmuştur (Kashmeri, 2011).

Soğuk savaş sonrasında NATO, ülkeler arasındaki iş birliklerin sağlandığı bir alana dönüşmekle birlikte diğer yandan da askeri bir birlik ve tehdit olması gerçekliğini devam ettirmiştir. Ancak ülkeler arasında var olan barışın devam ettirilmesi gibi yeni misyonlar da soğuk savaş sonrasında NATO'ya eklenmiştir. Savaş tehditlerinin azalması NATO'nun geçersiz kaldığına yönelik okumaların yaşanmasına neden olsa da bir yandan da Rusya'nın tehdit olarak devam ettiğine dair okumalar yapılmıştır (Güzel, 2009: 5).

Özellikle Berlin duvarının da yıkılmasının ardından NATO'nun kendisine yeni görevler belirlemeye başladığı gözlemlenmektedir. İlk olarak Birleşmiş Milletler eski Yugoslavya'daki iç savaş nedeniyle, kuvvet kullanma imkân ve kabiliyetine sahip bir “müttefik” aramaya başlayınca NATO bu görevi kabul etti (Annan, 1993). Bununla birlikte Sırplarla Bosna

arasındaki savaşta da yer alan NATO, bir anlamda BM'nin uzantısı olarak hizmet vermeye başlamıştır (Schulte, 1997: 19).

Soğuk savaş sonrasında NATO Avrupa ülkeleri ve Amerika önderliğinde olan bu topluluk olmaktan da çıkmıştır. Bu bağlamda NATO süreç içinde evrensel bir görev üstlenmeye başlanmıştır. Doğu Avrupa ve orta doğu ülkelerinden de üyeleri kabul eden NATO etki alanını da genişletmiştir. Bu gelişmeler Rusya'nın NATO'yu yeniden tehdit olarak algılamasının da önünü açmıştır. Çünkü Rusya, Varşova paktı gibi NATO'nun da dağılmasını beklerken NATO çok daha güçlenerek ve etki alanını da genişleterek soğuk savaş sonrasını da değerlendirmiştir (Özlü, 2014: 210).

1990'ların ilk yarısından beri değişerek faaliyetine devam eden NATO, 24 Nisan 1990'da Washington Zirvesinde Soğuk Savaş sonrasındaki ilk Stratejik Konseptini kabul etmişti. Askeri etkinliği artırmak amacıyla, İttifakın askeri yapısının, yeteneklerinin ve doktrininin stratejik düzeyde dönüşümüne öncülük etmek üzere 2002'de Transformasyon Yüksek Müttefik Komutanlığı (*Supreme Allied Commander Transformation – SACT*) kuruldu. SACT İttifakın askeri ve siyasi organlarına tavsiye ve önerilerde bulunmak üzere planlandı. Bu organ dönüşümün devam eden sınırsız bir süreç olarak anlaşıldığını gösteriyordu (Karaosmanoğlu, 2014 :14).

Bu dönemle birlikte NATO değişen savunma stratejilerine yönelik siber tehditlere yönelik de girişimlere yönelmiştir. Nükleer silahların tehdit olarak algılanması ve üye olmaya ülkelere yönelik uyarıların artması da NATO'nun soğuk savaş sonrası stratejileri arasında öne çıkmaktadır. NATO, soğuk savaş sonrasında Afganistan bölgesinde yaşanan sorunların çözümünde de Balkanlar ve Irak'taki problemlere doğrudan müdahil olmaya başlamıştır (Berdal and Ucko, 2009: 56).

NATO'nun soğuk savaş sonrasında değişen misyonlardan birisini de Avrupa'nın güvenliğine dair oluşan kurum ve kuruluşlarla da iş birlikleri

başlatmaları olmuştur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve NATO arasında da temaslar başlamıştır. NATO bünyesinde, eski SSCB'den ayrılan ülkelerle iş birliği sağlamak amacıyla gerçekleştirilen KAIK, BİO ve AAOK oluşumlarına dahil olan ülkelerin birçoğunun aynı zamanda AGİT üyesi olması nedeniyle NATO ile AGİT arasındaki etkileşim ve işbirliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. AAOK çerçevesi içinde çalışan barışı koruma ve iş birliği konusunda Politik ve Askeri Yönetim Komitesi adıyla bilinen organ AGİT ile NATO arasındaki kurumsal bağı sağlamaktadır (Gürkaynak, 2004 :161).

3.7. NATO Ülkelerini Soğuk Savaş Dönemi Sonrasındaki Savunma Sanayi Harcamaları

Soğuk savaş sonrasında gerek küresel ölçekte gerekse de NATO ülkeleri özelinde savunma harcamalarının özellikle 2000'li yılların ortalarına kadar düşüş gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda yapılan incelemelerde NATO'nun önde gelen Avrupa ülkelerinde kişi başı savunma harcamaları düşmüştür. NATO ortalaması incelendiğinde 1980 yılından 2003 yılına kadar olan dönemde kişi başı savunma harcaması 758 dolardan 646 dolara düşmüştür.

1980-2003 yılları arasında Amerika'nın kişi başına düşen savunma harcaması Avrupa'daki NATO ülkeleri kadar düşmemiştir. Avrupa ülkelerinde kişi başına düşen savunma harcaması aynı dönemler içinde 547 dolardan 392 dolara düşmüştür. Bununla birlikte NATO ülkelerinin savunma harcamalarında GSMH açısından da düşüşün olduğu gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda ABD'nin GSMH ortalaması %5,6'dan %3,5'e gerilemiştir. NATO üyesi Avrupa ülkelerinin oranı %3,5'ten %2'ye gerilemiştir (Adanmış, 2018).

1980-2003 yılları arasında Amerika bir kenara bırakıldığında NATO ülkeleri arasında NATO ortalamasında sadece iki ülke aşmıştır. Bu ülkeler Türkiye ve Yunanistan'dır. Daha sonraki yıllarda ise Yunanistan ve

Türkiye'nin harcamaları da düşerek NATO ortalamalarına yaklaşmıştır (Dağ, 2010).

Soğuk savaş sonrasında NATO ülkelerinde genel olarak düşen savunma harcamalarının Türkiye ve Yunanistan özelinde düşmemesinin öncelikli nedenini bu iki ülke arasında yaşanan dönemsel siyasi gerginlikler oluşturmaktadır (Karagöl, 2005: 118).

Soğuk savaş sonrası dönemin başlarında savunma harcamaları genel olarak düşüş göstermekle birlikte 1998-2008 yılları arasında toplam %45 oranında yeniden artmıştır. Bu dönemde en fazla savunma harcaması yapan ülkelerin başında Amerika, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi NATO'nun önde gelen ülkeleri yer almakla birlikte Çin ve Japonya'da da savunma harcamaları artış göstermiştir. Soğuk savaş sonrasındaki en önemli verilerden birisini de 1988-2008 yılı verileri oluşturmaktadır. Bu dönem soğuk savaşın belirgin etkilerinin kaybolduğu yeni bir dönem olarak ifade edilebilmekle birlikte soğuk savaşın sonuna dair verileri de içermektedir (Kalaycı, 2006: 93–95).

Dünyanın farklı bölgelerindeki 1988-2008 yılları arasına dair savunma harcamaları aşağıdaki tabloda verilmektedir:

Tablo 4: Bölgelere Göre Savunma Harcamaları (1988–2008)

<i>Bölgeler</i>	<i>Alt Bölgeler</i>	<i>1988 Milyar \$</i>	<i>1998 Milyar \$</i>	<i>2008 Milyar \$</i>	<i>1988/1998 Değişim %</i>	<i>1998/2008 Değişim %</i>	<i>1988/2008 Değişim, %</i>
Afrika		14,0	13,8	26,1	-1,43	84,13	86,43
	Kuzey Afrika	3,5	5,4	9,8	54,29	81,48	180,00
	Sub-Saharan	10,5	8,3	16,4	-20,95	98,59	56,19
Amerika Kıtası		586,0	412,0	690,0	-29,69	67,48	17,75
	Kuzey Amerika	552,0	376,0	635,0	-31,88	68,88	15,05
	Orta Amerika	3,2	4,5	5,6	40,63	24,44	75,00
	Güney Amerika	31,0	32,1	49,2	3,55	52,27	58,71
Asya ve Okyanusya		120	156,0	252,0	30,00	61,54	110,00
	Merkezi Asya	Veri Yok	0,8	2,2	Veri Yok	175,00	Veri Yok
	Doğu Asya	88,2	117,0	190,0	32,65	62,39	115,42
	Güney Asya	184	24,1	39,8	-86,90	65,15	-78,37
	Okyanusya	13,2	14,1	20,0	6,82	41,84	51,52
Avrupa		744,0	350,0	413	-52,96	18,00	-44,49
	Batı Avrupa	344,0	304,0	319,0	-11,63	4,93	-7,27
	Doğu Avrupa	339,0	24,1	67,1	-92,89	178,42	-80,21
	Orta Avrupa	60,0	22,1	26,8	-63,17	21,27	-55,33
Ortadoğu		51,6	60,8	92,9	17,83	52,80	80,04
<i>Dünya</i>		<i>1.515,0</i>	<i>993,0</i>	<i>1.474</i>	<i>-34,46</i>	<i>48,44</i>	<i>-2,71</i>

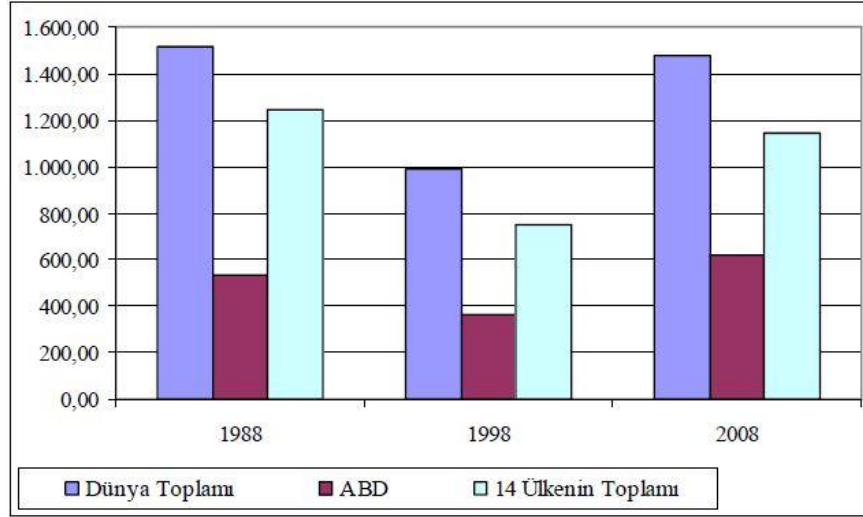
(Kaynak: SIPRI, 2010)

Tablo incelendiğinde 2008 itibarıyla Kuzey ve Güney Amerika kıtası toplamda 690 milyar dolar harcama yapmıştır. Bu kıtada en yüksek harcamayı ABD yapmış olup, bölgedeki savunma harcamaları 1999'dan 2008'e kadar % 67,48 artmıştır. Asya ve Okyanusya toplam harcaması 252 milyar dolar iken bu bölgedeki harcama artışı % 61,54'tür. Avrupa bölgesi savunma harcamaları 413 milyar dolar olup, toplam artış oranı % 18 olarak görülmektedir. Ancak, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerini içeren Batı ve Merkezi Avrupa'da harcamalardaki artış % 4,93 civarındayken, Doğu Avrupa ülkelerinin harcamalarındaki artış oranı aynı dönemde % 178,42 olmuştur (SIPRI, 2010).

Ortadoğu Bölgesi'nde ise toplam askeri harcama 92,9 milyar dolar olup, aynı dönemdeki harcama artışı % 52,80 civarındadır. Tablo 4 da görüldüğü gibi, bölgelere göre savunma harcaması artış hızları oldukça farklılık göstermektedir. Gelişmiş AB ülkelerindeki harcamaların artış hızı azalmışken, henüz gelişmekte olan Doğu Avrupa ülkelerindeki artış hızı oldukça yüksektir. Bu büyük artış genellikle bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Avrupa'ya katılmalarıyla ilişkilidir. Bu ülkeler, Rusya'nın tehdit olarak algılandığı bir dönemde kendilerini güvende hissetmek için yüksek seviyede savunma harcamaları yapma yoluna gitmişlerdir. Doğu Avrupa ülkelerinden sonra en hızlı artışı gösteren yer ABD'dir, çünkü birçok yerde askeri operasyonlara girişmiştir. Diğer bölgelerin savunma harcamaları ise benzer seviyelerde gerçekleşmiştir (Sümer, 2005).

Amerika'nın savunma harcamalarına soğuk savaş sonrası dönemde de artarak devam ettiği gözlemlenmektedir. Amerika'nın savunma harcamalarının artmasında desteklediği devletlere vermiş olduğu desteklerin de rolü bulunmaktadır. Nitekim daha öncede ifade edildiği üzere yakın zamanda Amerika, Ukrayna'ya da Rusya karşısında silah yardımı yapmıştır (Kalaycı, 2006). Aşağıdaki görselde Amerika'nın dünya genelindeki savunma harcamalarındaki yeri gösterilmektedir:

Görsel 3: ABD'nin ve En Çok Harcama Yapan 14 Ülkenin Savunma Harcamaları

(Kaynak: Dağ, 2010: 23).

Soğuk savaş sonrasında NATO ülkelerinin bir diğer verisini asker sayıları oluşturmaktadır. NATO'nun önde gelen ülkelere ait soğuk savaş sonrası askeri sayıları aşağıda gösterilmektedir

Tablo 5: NATO Ülkelerinin Askeri Personel Sayısındaki Değişim (1.000)

	<i>ABD</i>	<i>Kanada</i>	<i>Fransa</i>	<i>Almanya</i>	<i>İngiltere</i>	<i>İtalya</i>	<i>Yunanistan</i>	<i>Türkiye</i>	<i>Diğer NATO</i>	<i>NATO</i>
1990	2.181	87	548	545	308	493	201	769	844	5.776
1995	1620	70	502	352	233	435	213	805	466	4698
2000	1483	59	394	319	218	381	205	793	656	4508
2003	1.496	62	356	285	214	325	203	823	570*	4334
2004	1414	62	357	252	208	315	132	502	675	3915
2005	1377	63	357	246	201	314	139	501	641	3839
2006	1388	54	356	248	196	309	139	501	551	3842
2007	1340	55	354	245	192	195	134	497	645	3657
2008	1326	55	347	252	173	195	134	496	613	3591
1990/2008 %	-39,2	-36,8	-36,7	-53,7	-43,8	-60,4	-33,3	-35,5	-27,4	-37,8

* NATO'ya sonradan katılan Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya dahil.

(Kaynak: NATO, 2009).

3.8. Savunma Sanayisi Harcamalarının Bütçeye Etkisi

Savunma sanayisinin bütçeye olan etkisini öncelikle bütçenin oluşturulma süreci oluşturmaktadır. Bu araştırmada ismi geçen her ülke yıllık ya da beş-on yıllık olarak hazırlamış oldukları bütçelerde savunma sanayisine de bir bütçe, pay ayırmaktandılar. Ancak söz konusu savunma dolayısıyla ülkelerin bağımsızlığı olduğundan savunma bütçelerin sabit bir durum arz etmediği de vurgulanmalıdır. Çünkü ülkeler kendilerini savunmasız ya da tehdit içinde gördüklerinde dönemsel ve anlık olarak da savunma bütçelerini artırabilmektedir (Üçler, 2017: 62).

Bu tür durumların ortaya çıkması bütçenin dengesiz bir hal almasına neden olduğu gibi ülkelerin farklı alanlardaki ekonomilerinin de daralmasına neden olmaktadır. Savunmaya ayrılan bütçeler her ülke için farklı olmak üzere eğitim, üretim, kamusal alanların imar gibi alanlardan kesintilerin yapılmasına neden olmaktadır. Geline nokta savunma harcamalarının olağanın dışından artması işsizlik, enflasyon gibi ülkenin makro ekonomisini etkileyebilmektedir. Dönemsel olarak değişen savunma bütçeleri Türkiye özelinde incelendiğinde savaş riskinin zirvede olduğu dönemlerden birisi olan 1920'li yıllarda kamu bütçesinin %53'lük dilimi savunma harcamalarına ayrılmıştır (Üçler, 2017: 62).

Savunmanın bütçeye olan etkisinin yüksekliği savaş dönemlerinde Avrupa ülkelerinde ve savaşın olduğu bölgelerde artarak devam etmiştir. Nitekim ikinci dünya savaşı yıllarında Türkiye'de -savaşa girmemiş olmasına rağmen- ve Avrupa'nın önde gelen ülkelerinde de savunma harcamaları artmış ve ülke bütçelerini zorlamıştır. Savunma ve bütçe ilişkisinin iki açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle savunma sanayisini kendi üreten ülkelerle daha çok dışarıda satın alma yoluyla savunma harcaması yapan ülkelerin bütçesel durumu da farklılık arz etmektedir. Savunma teknolojileri pahalı teknolojiler olduğundan bu ürünleri üretilen satan ülkeler bütçesel anlamda satın alan ülkelere göre daha az etkilenirler. Çünkü satın savunma ürünlerinden büyük karlar elde ederek bütçelerine destek olmaktadır. Ancak savunma sanayisi gelişmiş ve

Üretim yapan ülkeler açısından da bütçe eleştirisi yapılabilmektedir (Yardımcı, 2022: 439).

Özellikle insan hakları ve savaş karşıtı platformlar savunma araçlarını üreten ülkeler kar etmekle birlikte emeklerini ve paralarını savunma sanayisine yatırarak farklı kamusal alanların gelişmesine sekte vurmaktadırlar. Çünkü retim yapabilmek için de bütçeden bu üretimlerin yapılabilmesi için ekonomi ayrılmaktadır. Ancak yine de savunma teknolojisinin üretilmesi ülke ekonomisinin de büyümesini tetiklemektedir. Dolayısıyla kamu bütçesinin de artmasını sağlayan bir unsur olmaktadır. Savunma harcamalarının bütçeye olumlu ya da olumsuz etki yapmasında ülkelerin savunma teknolojisini satan ve alan konumda olması da etkilemektedir. Sadece alıcı konumda kalan ülkeler için savunma bütçesi toplam bütçenin açık vermesini neden olmaktadır (Yardımcı, 2022: 439).

Savunma harcamalarının artması ülkelerin bütçe açığı vermesine neden olmaktadır. Savunma harcamaları kapsamında satın alınan ürünler ekonomik bir diğer olarak kullanılamadığından -savaşta kullanılmakta ya da depolanmaktadır- bütçeye açık vermektedir. OECD lkelerinin savunma harcamaları ve bütçe açığı ilişkisi üzerine yapılan çalışmada savunma harcamalarındaki %1’lik bir artışın bütçede %0,43 oranında bir açığa neden olduğu saptanmıştır (Ertekin, 2020: 470).

3.9. Savunma Sanayisinin zelleştirilmesi

Askeri sanayi kompleksi, küreselleşmenin neo-liberal anlayışıyla birlikte askeri hizmetlerin özelleştirilmesini kolaylaştıran uygulamalar sayesinde sermaye birikimi açısından oldukça karlı bir yeni sektör haline gelmiştir. Bu nedenle küreselleşme, güvenlik ve savunma kavramlarını temelde değiştirirken, kamusal hizmet olarak görülen bu görevlerin yerine getirilmesinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Neo-liberal düşünce, devletin kaynakları verimli bir şekilde kullanmadığı argümanıyla savunma ve güvenlik hizmetlerinin özel sektöre devredilmesi gerektiği fikrini desteklemeye başlamıştır. Özellikle teknoloji alanında ordunun liderliğini

kaybetmesi ve özel sektörün teknoloji geliştirme konusundaki başarısı, bu görüşleri destekleyen argümanlar olarak kullanılmıştır. Savunma sanayisi oluşturduğu pazarda diğer sektörlerden farklılık göstermektedir. Örneğin, devlet silahların tek alıcısıdır, sınırlı sayıda üretici oligopol bir yapı oluşturmuştur ve yeni oyuncuların pazarı girmesi oldukça zorlaşmıştır. Satılan ürünler son derece özelleştirilmiştir ve teknolojik gelişim tüm politikalara yön vermektedir (Kennedy: 1983: 164). Küreselleşmenin bu özel yapısı üzerinde üç önemli etkisi bulunmaktadır. Birincisi, özellikle son beş yıl içinde net bir şekilde görülen silah satışlarında artıştır. Soğuk Savaş'ın ardından reel askeri harcamalarda önemli düşüşler yaşanmış olsa da 2000'lerin başından itibaren büyük silah üreticisi firmaların silah satışlarında önemli bir artış gözlenmektedir (SIPRI: 2004: 392).

Küreselleşmenin savunma sanayii üzerindeki ikinci önemli etkisi savunma şirketlerinin son on yıl içerisindeki temerküzüdür. Teknolojik gelişme karşısında rekabet güçlerini kaybetmek istemeyen şirketler tıpkı diğer alanlarda görüldüğü gibi diğer şirketler ile birleşme ya da daha küçük şirketleri satın almaları ile savunma sanayiinde ciddi bir yoğunlaşma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu durumda zaten oligopol bir yapı arz eden savunma sanayii birkaç büyük şirketin tekelinde toplanmaya başlamış, arzu edilen etkinliğin sağlanması için bir önkoşul olan rekabet şartları zedelenmiştir. Alıcılar birkaç satıcı arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır.

Küreselleşme süreci, savunma sanayiini de etkili bir şekilde etkileyerek hizmet sektörünün genişlemesine yol açtı. Savunma sanayiinde birçok şirketin yanı sıra enerji ve inşaat firmaları da yan işbirlikler aracılığıyla özel askeri şirketler kurarak çeşitli hizmetleri talep eden müşterilere sunmaya başladı. Bu özel askeri şirketler, geçmişteki paralı askerlik gibi kurumlardan farklı olarak günümüzde çok uluslu şirketler gibi örgütsel bir yapı içindedirler. Küreselleşme ile ortaya çıkan bu şirketler, diğer ticari organizasyonlar gibi belirli ticaret kurallarına tabi olarak kurulmuş ve hissedarları ile müşterilerine karşı sorumluluk taşımaktadır.

Özel askeri şirketler, neo-liberal görüşün devletin rolünün azaltılması gerektiği konusundaki baskısına cevap olarak, devletin özel sektöre devrettiği askeri hizmetleri sunma talebini karşılamaktadır. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle askeri harcamaların azalması ve ordudaki istihdamın azalmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurarak iş gücü istihdam etmektedirler. Bu şirketler, dünya genelinde faaliyet göstermekte olup, savaşın teknolojik gelişmelerle birlikte değişen doğası ve neo-liberal ideolojinin etkisiyle hızla büyümektedir.

Özellikle 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terörist saldırılar ve 2003 yılında ABD öncülüğündeki Koalisyon güçlerinin Irak'ı işgal etmesi, bu şirketlerin hizmetlerine olan talebi hızla artırdı. Ancak, özel askeri hizmetlerin tamamen serbest piyasa koşullarına bırakılması, çeşitli siyasi, ekonomik, askeri, toplumsal ve hukuki sorunlar yaratmıştır. Bu sorunların başında savunma şirketlerinin ve sanayisinin özelleştirilmesi kaynaklı satılan ürünlerin doğrudan pazarlama aracına dönmesi gelmektedir. Savunma sanayisi ürünlerinin başında silah, bilişim araçları, tanklar, mermiler gibi ölümlere neden olan teknolojiler gelmektedir. Bu ürünlerin devletin dışında özelleştirilmiş şirketler tarafından satılması ve pazarlanması savaşların da desteklenmesine neden olabilmektedir. Çok uluslu büyük şirketler savunma sanayisine yatırım yaparak diğer yandan medya gibi araçlarla üretmiş oldukları ürünleri satabilmek ve pazar bulabilmek adına savaş dengelerini körükleyebilmektedir. Bununla birlikte savunma ürünlerinin özelleşmiş şirketler tarafından yapılması hangi ülkelere ne tür silahların satıldığına yönelik bir bilgilenmenin de önüne geçmektedir (Avant, 2005).

3.10. Ordunun Toplumsal Olay ve Afetlerdeki Rolü

Ordunun temel görevi -gerek Türkiye'deki gerekse de diğer NATO ülkeleri ve büyük ülkelerde- ülkenin dış tehditlere karşı korunmasını sağlamaktadır. Dış tehditler ve sınır güvenlikleriyle ilgilenen ordunun temelinde ülkenin bağımsızlığına müdahale edilmesine engel olmak vardır. Bu doğrultuda ağır sanayi ve öldürücü silahlarla bezenmiştir. Bununla

birlikte ordu hem teçhizat hem de insan kaynağıyla ülkelerin en büyük teşkilatlarından birisi olarak öne çıkmaktadır. Bu güce sahip ordular zaman zaman ülke içinde yaşanan deprem, sel gibi doğal afetlerde de ya da polisin ilgilenmesi gereken ülke içinde protesto ve gösterilerin engellenmesinde de rol alabilmektedir. Ülke içinde alınan bu görevler de savunma harcamalarının artmasının bir diğer nedeni olarak öne çıkmaktadır.

Ülkenin Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), temel görevi olan yurt savunmasının yanı sıra sık sık karşılaşılan doğal afetlerde de önemli bir rol üstlenmektedir. TSK, geçmişten bu yana hem merkezi hem de yerel düzeyde afet yönetimi sistemlerinin önemli bir parçası olmuştur. Merkezi ve yerel komiteler ve kurullar, TSK'nın temsilcilerini içermektedir. Özellikle afetlere müdahale ve iyileştirme çalışmaları sırasında, TSK, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana iyi eğitilmiş ve disiplinli birimleriyle, arama-kurtarma ve acil yardım faaliyetleri sırasında kendi kaynaklarıyla afetlerden etkilenmiş topluluklara her türlü destek sağlama görevini yerine getirmektedir (Tokmak, 2012).

Silahlı kuvvetlerin afet durumlarındaki görevleri, doğal afetlerin ve büyük yangınların etkilerini en aza indirerek halkın can ve mal kaybını önlemek, kritik öneme sahip tüm kamu ve özel tesisleri korumak, onarımlarını hızlıca yapmak ve toplumun moralini yükseltmek amacıyla alınacak koruyucu ve kurtarıcı tedbirleri ve faaliyetleri içerir. Afetlere maruz kalmış şehirler, bölgeler ve alanlar ile tesisler ve doğal afetlerin tehditlerine yeniden maruz kalma olasılığı bulunan bölgelere "Hassas bölgeler" adı verilir ve bu bölgeler öncelikle korunması gereken bölgelerdir.

Ordunun gerek doğal afetlerde gerekse de genellikle büyük kentlerde meydana gelen yürüyüş ve protestolara müdahale etmesi olayların çok büyük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür olaylar çok fazla büyümedikçe ordu görevlilere müdahale etmemektedir. Ancak olaylar beklentilerin üzerine çıktığında ordu da bu tür olaylardan görev almaktadır. Ordunun kendi içinde birçok farklı teçhizatı her an hazır olduğundan olaylara müdahale de başlangıçta ekonomik bir desteğe ya da ürüne ihtiyaç

duymasa da kullanılan ya da eksilen ürünlerin anında yerine konulması gerektiğinden ordunun olaylara müdahil olması ekonomik bir harcamanın da yapılmasına neden olarak savunma giderlerini tetiklemektedir.

Ordunun bu tür olaylara müdahil olması sık görünmese de kırsal alanlardaki güvenlik problemlerine müdahale ettiklerinden bu alanlardan kaynaklı olarak savunma giderleri tetiklenmektedir. Bu tür süreçlerde büyük silahlar kullanılsa da kullanılan teçhizatların bakımı ve yenilenmesi personel giderleri de savunma giderlerinin artmasına neden olmaktadır.

3.11. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Askeri Kuvvetlerin Değişen Misyonu

Soğuk Savaş sonrası dönemde hükümetlerin çoğunluğu güvenlik ortamı ile savunma harcaması seviyeleri arasındaki bağlantı ampirik olarak kanıtlanmış olsa da ekonomik yatırımlarının yönünü de yeniden belirlemeye başlamışlardır. Bu bağlamda soğuk savaş sonrası dönemde askeri kuvvetlere ayrılan bütçeler eğitim, araştırma ve geliştirme gibi alanlara kaymaya başlamıştır. Bununla birlikte soğuk savaş sonrasında askeri kuvvetlerin misyonunda yine de savunma en ön planda yer almaya devam etmiştir.

Savunma politikası açısından askeri operasyonlar, silahlı kuvvetlerin temel misyonu haline gelmeye başladıkları 1991 yılından bu yana gündemin gündeminin en üst sıralarında yer almaktadır. İster AB, NATO veya Birleşmiş Milletler (BM) misyonları olsun, ister yurtdışındaki gönüllü veya tamamen ulusal çabalardan oluşan koalisyonlar olsun, askeri operasyonların sayısı 2010'un sona ermesinden sonra önemli ölçüde arttı (Ateş, 2020).

Soğuk savaş sonrası dönemde askeri kuvvetlerin değişen misyonunun çeşitli amaçları vardı: afet yardımı, barışı koruma, isyanla mücadele, korsanlıkla mücadele, terörle mücadele, insani yardım, polislik, arama kurtarma, eğitim vb. Ancak ortak noktaları hepsinin de personele ve ekipmana ihtiyaç duyulmasıdır. Bu da savunma sektöründe işe alım ve satın

alma kararlarını gerekçelendirmek için operasyonların neden düzenli olarak kullanıldığını açıklamaktadır.

Askeri personel ve taşıyıcıların satın alınması, konuşlandırmalar dolayısıyla çok daha fazladır. Ayrıca askeri operasyonların başladığını da belirtmekte fayda var. son otuz yıldır medyada daha fazla yer alıyor ve bu nedenle de oldukça dikkat çekmektedir. Bu özellikle sivil ve savaşçıların sayısının fazla olduğu durumlarda geçerlidir.

Soğuk Savaş'ın sonundaki "postmodern" ordu, askeri güçlerin bağlarının gevşemesine neden olmuştur. Bununla birlikte askeri kuvvetlere bağlı olarak ulus devletler de değişmeye başlamıştır. Postmodern askeri güçler, geleneksel askeri değerlerin aşınmasıyla karakterize edilir. Sivil toplumdan ayrı bir kimlik duygusunda azalma ve savaşlardan geleneksel olmayan görevlere kadar uzanan bir amaç, genellikle dahil olan veya uluslararası ve çok uluslu kuruluşlar tarafından yetkilendirilmiştir.

Uluslararası sistemde Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana ortaya çıkan Bu durumda, 1990'dan itibaren Soğuk Savaş'ın kutuplaşmış ortamında doğan BM ve NATO gibi örgütlerin işlevleri de gündeme gelmiştir. İki kutuplu Dönemlerin önlenmesi ve bağımsızlıkların sürdürülebilmesi için geri Dönüşlerinin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla bu örgütlere katıldılar. Uluslararası sistemde etnik, dini ve kültürel farklılıklarla dayalı ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesi, milliyetçilik olgusu, insan hakları kavramı ,aşırı dini unsurlar ve küresel terör, tüm dünyayı etkileyen bir dizi krize neden oluyor. Tehdit algısındaki bu değişim ve farklılaşma, bu krizleri ve gerilimleri arttırdı ve uzattı. Tüm bu gelişmeler ışığında NATO, stratejisini ve politikasını güncelleme ihtiyacı hissetmiş ve uluslararası sistemin tüm unsurları gibi Soğuk Savaş sonrasında bazı değişikliklerin gerekli olduğunu fark etmiştir.

Soğuk savaş sonrası orduların sadece misyonu değil modelleri değişmeye başlamıştır. Anthony Forster (2006), Moskos'un tarihsel dönemlere ayırarak incelediği orduları daha spesifik bir yaklaşımla

açıklamaya çalışmış ve dört temel kuvvet yapısı belirlemiştir: seferi ordu (expeditionary warfare army), bölgesel savunma ordusu (territorial defence army), geç modern tip ordu (late modern army), tarafsızlık sonrası ordu (post-neutral army) (Forster, 2006).

Aşağıdaki tabloda temel özellikleri açıklanan bu ordu modelleri genel itibariyle Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri incelenerek belirlenmiştir.

Tablo 6: Soğuk Savaş Sonrası Ordu Modelleri

Model	Çatışma Türleri	Ana Görevi	Kuvvet Doktrini Yapısı	Savunma Reformuna Yaklaşım
Seferi Ordu	Yüksek-ortadüşük yoğunluklu	Savaş	Müşterek ve Birleşik	Ucu Açık Dönüşüm
Bölgesel Savunma Ordusu	Orta ve düşük yoğunluklu çatışma	Ulusal sınırların korunması ve sınırlı oranda uluslararası görevlere katılım	Bütün kuvvetler (kara, deniz, hava)	Modernizasyon
Geç Modern Dönem Ordusu	Bütün görevleri sınırlı şekilde yürütebilecek imkân ve istek	Barış gücü ağırlıklı olmak üzere uluslararası görevler	Sınırlı oranda müşterek birimlerle birlikte tüm kuvvetler	Seferi orduyla görev yapabilecek bazı birimlerin dönüştürülmesi
Tarafsızlık Sonrası Ordular	Düşük yoğunluklu çatışma	Ulusal sınırların korunması ve sadece barışı koruma ile sınırlı uluslararası görevler	Milis gücüne dayalı kuvvetler	Modernizasyon

(Kaynak: Ateş, 2020).

Seferi kuvvetler, ulusal sınırlar dışında olay, tugay veya kolordu düzeyinde müşterek veya entegre operasyonlar yürütebilir. Kısaca dış destek olmadan bağımsız olarak görev yapabilen askeri gücü ifade etmektedir. Bu

tür kuvvetler gerekirse ulusal savunma için kullanılabilir, ancak öncelikle sınır ötesi kullanım için tasarlanmıştır. Şiddetli bir savaş yürütebilecek araç ve yeteneklere sahiptir. Bu modelde değişim sürekli bir süreçtir. Ordular amaçlarına göre düzenlenir. Seferi kuvvet modelinin öncüleri ABD, İngiltere ve Fransa idi. İhtiyaç duyulan şey, hava ve deniz taşımacılığını gerektiren hareketlilik ve lojistik açıdan kendi kendine yetebilen bir güçtür. Bu da kuvvetlerin kara, deniz ve hava unsurlarından oluşan Müşterek Komutanlığı'nın bir diğer unsurudur. NATO Müttefik Dönüşüm Komutanlığı'nın (ACT) kurulmasıyla önemli bir kurumsal adım atılmıştır. Aralık 1999'da AB ve Acil Müdahale Gücü'nün ve 2002'de NATO Acil Müdahale Gücü'nün kurulmasına ilişkin kararlarda bu konseptin bir sonucudur. Bu modeli tercih eden ülkeler zorunlu askerlikten üç nedenden dolayı kaçınmaktadır: (1) zorunlu askerlik çok pahalı ve sürdürülmesi zor bir sistemdir. (2) sıradan askerlerin savaş alanına gönderilmesi pek pratik değildir ve sonuç vermeyecektir. (3) küçük ordular ileri teknolojiye yararlanır ve maliyetli zorunlu askerlik ihtiyacını ortadan kaldırır.

İlk kez 1970'lerde Roberts (1976) tarafından ayrıntılı olarak analiz edilen bölgesel savunma kuvvetlerinde, ordu ile toplum arasındaki farklar minimum düzeydedir. Toplumun bir bütün olarak işgal ihtimaline karşı hazırlıklı olmasını sağlayan yollar vardır. Savunma amaçlı kurulan sistemlerde askeriye'nin taarruz amaçlı kullanıma uygun olmaması ve komşu ülkeler tarafından tehdit olarak algılanmaması gerekmektedir. Stratejik bombalama ya da nükleer silaha dayalı güç kullanımı diye bir kavram yok. Bölgesel savunma güçlerinin temel görevi, ülkeye yapılacak işgalleri düşman ülkeler için mümkün olduğu kadar pahalı ve zor hale getirmektir. Bu model özellikle komünizm sonrası ülkelerde, Finlandiya, İsveç, Norveç, Türkiye ve Yunanistan'da kullanılıyor. Bu ülkeler barışı koruma operasyonlarına daha düşük düzeyde katılıyor, az sayıda birliğe sahip ve çoğu zaman savaş operasyonları yürütmüyorlar. Ulusal savunmaya ulusal savunmadan daha fazla değer veriyorlar, bu nedenle zorunlu askerliğe dayalı, ağır silahlı bir kitle ordusu oluşturuyorlar.

SONUÇ

Soğuk savaş sürecinde dünya Amerika ve SSCB'nin önderliğinde kutuplara ayrılmıştır. Bu bağlamda soğuk savaş Amerika ve SSCB arasında değil bu iki ülkenin kendi yanında çekmiş oldukları bloklar arasında geçmiştir. Siyasi ve askeri gerginlikler soğuk savaş döneminde savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur. Soğuk savaş süreci boyunca başta SSCB ve Amerika olmak üzere NATO ülkelerinde de savunma harcamaları artmıştır. Bununla birlikte askeri kuvvetlerin misyonunun da değiştiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda askeri kuvvetler sadece savaşın ya da çatışmanın bir unsuru değil bununla birlikte barışın ve arabulmanın da bir parçasına dönüşmüştür.

Savunma harcamalarının soğuk savaş sonrası dönemde dönemsel değişmesi savaş risklerine bağlı olarak değişmektedir. Ancak bu dönemde sıcak savaş diğer dönemlere nazaran azaldığından askeri kuvvetlerin misyonunun sıcak savaştan uzaklaşmasına; mühendislik faaliyetlerine, eğitim faaliyetlerine kanallize olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte küresel ölçekte ise askeri kuvvetlerin misyonunun diplomatik hamlelerinin bir uzantısı olmaya da dönüştüğü gözlemlenmiştir.

Soğuk savaş sonrasında ise savunma harcamalarına dair birçok şeyin değiştiği gözlemlenmektedir. Öncelikle soğuk savaş sonrasında öne çıkan en önemli değişkenlerden birisini savunma stratejilerinin değişmesi oluşturmaktadır. Savunma stratejilerinin değişmesinde soğuk savaş sonrasında gelişen terör olayları da etkili olmuştur. Nitekim soğuk savaş sonrasında iki bloğa ayrılan dünya tek kutuplu bir dünya olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Dünyanın tek kutbu olaraksa Amerika öne çıkmıştır. Amerika dünyanın tüm bölgelerine hâkim olma stratejisi güttüğünden güvenlik stratejileri de bu bağlamda farklılaşmaya başlamıştır. Nitekim Amerika; Vietnam, Irak ve Balkanlarda da etkili olmaya başlamış ve bu ülkelerdeki sorunların tüm dünyaya yayılmasından endişe duyduğunu belirterek

savunma stratejilerini genişletmiştir. Amerika'nın dünyanın birçok yerine asker çıkarılması-NATO önderliğinde Afganistan'a çıkarılan askerler de bu güvenlik stratejileri içinde sayılabilir. Bu girişimler soğuk savaş sonrasında düşen savunma harcamalarının 2000'li yılların başlarıyla birlikte yeniden yükselmeye başlamasına neden olmuştur.

Soğuk savaş öncesinde başlayan küreselleşme eğilimi soğuk savaş sonrasında da artarak devam etmiştir. Dolayısıyla dünyanın bir bölgesinde ortaya çıkan askeri sıcak temaslar ve gerginlikler diğer bölgeleri hızlı bir şekilde etkilemektedir. Bu gerginlikler diğer ülkelerin ekonomik olarak da siyasi istikrar bağlamında da etkilenmesine neden olduğu gibi savunma harcamalarının da tetiklenmesine neden olmaktadır. Kendilerini güvende hissetmeyen her ülke kendisini daha güçlü ve tehditkâr gösterebilmek adına hem savunma teknolojisi üretimine hem de satın alımlara girmektedir. Dolayısıyla savunma harcamaları artmıştır. Özellikle Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan savaş birçok ülkenin savunma harcamasının yükselmesine neden olmuştur. Amerika'nın savunma harcamaları küresel ölçekte artarak devam etmekle birlikte son yıllardaki artışta Ukrayna savaşının son derece etkili olduğu belirlenmiştir. Nitekim Amerika doğrudan bir şekilde Ukrayna'ya askeri yardımlar yapmıştır.

Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş soğuk savaş öncesinde de sonrasında da var olan NATO'nun işlevselliğinin de yeniden tartışılmasını gerekli kılmaktadır. NATO'nun kurulmasında SSCB'nin yayılması tehdidi olurken bu kurumun oluşturulması soğuk savaşta kızışmasına neden olarak SSCB önderliğinde Varşova paktının imzalanmasına neden olmuştur. Dünyanın iki temel bloğa ayrılmasında da bu anlaşmaların (NATO-Varşova Paktı) öncelikle etkisi yer almaktadır. Ancak SSCB'nin dağılması sonrasında NATO'nun işlevi farklılaşmış durumdadır. SSCB sonrasında yeniden tesis edilen Rusya NATO'nun da SSCB sonrasında dağılmasını beklerken NATO gücünü artırarak devam etmiştir. Bu bağlamda bünyesine yeni devletleri ve orduları da ekleyen NATO'nun işlevi de farklılaşmıştır. Birleşmiş Milletlerin dünya barışı konusundaki birçok projesine eşlik

etmeye başlayan NATO ülkeleri bir yandan da Rusya için tehdit olmaya devam etmiştir. NATO bir yandan ortak bir ordunun kurulmasını sağlamakla birlikte diğer yandan da dünyanın birçok bölgesinde barış gücü askeri olarak görev yapmaktadır. Ancak her ülke NATO üyesi olmadığından NATO'nun varlığı da savunma harcamalarının artmasının nedenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir.

Soğuk savaş sonrasında Amerika, Rusya, Çin ve Hindistan, Japonya bu dönemden güçlü olarak çıkan ülkeler olmuştur. Bu ülkelerin güçlü olarak çıkmasında gerginliklerin azalması ve ekonomik ağların açılmasının etkisi olmuştur. Gelineen noktada soğuk savaş sonrasında savunma harcamaları bir dönem düşmüş olsa da sonraki dönemlerde yeniden artışa geçmiştir. Bu artışta sıcak temasın başlaması etkili olmuştur. Amerika'nın Irak'a girmesi, Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı olarak ifade edilen siyasi gerilimler ve daha da güncel anlamda Rusya Ukrayna savaşı sıcak temasın örnekleri arasında öne çıkmaktadır.

Yapılan incelemeler soğuk savaş sonrasında savunma stratejilerinin değiştiği de gözlemlenmiştir. Soğuk savaş sonrasında yeni ordu modelleri ortaya çıkmakla birlikte savunma teknolojisine internet ve bilişim teknolojilerinin de eklenmesi belirlenmiştir. Özellikle insansız hava araçlarını ortaya çıkması savunma harcamalarının bu alanda da yayılmasına neden olmuştur. Ülkeler sadece silah, uçak ya da tank gibi savunma araçları değil bu araçları çiplerle yapmanın da yollarını aramaya başlamışlardır.

Soğuk savaş sonrası dönemde sadece askeri harcamaların biçimi değil askeri kuvvetlerin misyonunun da değiştiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda askeri kuvvetlere yüklenen anlamın da gerek demagojik açıdan gerekse de fiziksel ve pratik açıdan barış çerçevesinde ele alınması öne çıkmıştır. Özellikle tamamen askeri bir birlik olarak kurulan NATO'nun da barış misyonunun olduğunu ilan edilmesi askeri kuvvetlerin bir anlamda siyasi bir misyon da içermelerini sağlamıştır. Bununla birlikte soğuk savaş sonrası dönemde küresel barış fikri de öne çıktığından askeri kuvvetler küresel barış çerçevesinde de misyonunu güncellemiştir. Diğer yandan da iki

büyük dünya savaşında da kültürel mirasların zarar görmesi askeri kuvvetlerin bu alanda da koruyucu bir misyon yüklenmelerine neden olmuştur.

Soğuk savaş sonrası dönemde askeri stratejilerinin ve askeri kuvvetlerin misyonun değişmesinde Birleşmiş Milletler de öne çıkmaktadır. BM, kurulduğundan bu tarafa kollektif güvenlik anlayışına yönelik olarak yapmış olduğu faaliyetleri ve barışın korunması yolundaki uygulamaları yapılan görevin niteliğine göre ayrı ayrı tanımlanmaktadır. Buna göre “birinci kuşak” görev tanımına giren konular, taraflar arasında sağlanan ateşkes veya barış antlaşmalarını BM adına gözetleyen ve denetleyen Mavi Berelilerin yapmış olduğu klasik görevlerdir. “İkinci kuşak” olarak tanımlanan misyonlar, 1988-89 yıllarından sonra ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak BM'nin görev anlayışında değişikliğe gitmesini ve görev alanlarının yaygınlaştırılmasını zorunlu kılmış, bu çerçevede BM çatışma sonrası varılan anlaşmaları denetleme ve kontrol etme veya taraflar arasına uzlaşma sağlama gibi görevleri de yerine getirmek durumunda kalmıştır. “Üçüncü kuşak” BM misyonlarında sadece barışın korunmasına yönelik çalışmalar değil, gerektiğinde barışın sağlanması yönünde zora başvurulması gibi görevleri de içeren bir misyon anlayışı geliştirildi. “Dördüncü kuşak” görev tanımına daha önce ifade edilen görevlerin yanında, yerel güvenliğin sağlanması yönünde polis teşkilatının oluşturulması, insani yardım konularında görev alınması, seçimlerin demokratik bir ortamda ve kurallarına uygun bir şekilde gerçekleşmesi yönünde alınan misyonlar ve bazen tüm ülke çapında sivil yönetimin de üstlenilmesi gibi konular da girmektedir.

Savunma harcamaları ülkelerin bağımsızlığı söz konusu olduğundan vazgeçmeleri mümkün olmayan kamusal harcamalar olarak görülmektedir. Ancak artan savunma harcamalarının özellikle üretim satma eğiliminden daha çok savunma teknolojilerinin satın alınması durumunda ülke ekonomilerinin ve bütçelerinin de açık vermesine neden olabilmektedir. Savunma için ayrılan bütçeler, bütçenin açık vermesine neden olmasına rağmen ülkelerin

bağımsızlığı için önemli olduğu için vazgeçilmesi mümkün olmayan harcamalardandır. Dolayısıyla bu alandaki ekonominin orta vadede düşüşler göstermesi beklense de uzun vadede devam edeceği ifade edilebilir.

Araştırmada iki temel alanda önerinin öne çıktığı söylenebilir. Birinci öneri başında akademik öneriler gelmektedir. Bu tip çalışmalar farklı ülkelerin karşılaştırılması, spesifik olarak savunma harcamalarının artma nedenleri ve hangi kamusal harcamaların savunma harcamaları yüzünden gerilediğine yönelebilir. Bununla birlikte savunma harcamalarına yönelik harcamaların ideolojik, sosyal ve siyasal nedenleri üzerine de yeni çalışma yapılabilir. Savunma sanayisi pahalı teknolojilerden oluştuğundan bu yöndeki harcamaların ülkelerin hangi alanlardan tasarruf ettiğine dair de akademik çalışmalar yürütülebilir. Bu şekilde savunma harcamalarının neden olduğu ya da geliştirdiği farklı alanlar da saptanabilir görünmektedir.

İkinci öneriler ise Türkiye özelindeki önerilerdir. Bu önerilerin başında Türkiye'nin savunma harcamalarının minimize edilerek savunma teknolojisini kendi üretimleriyle sağlayabilmesi gelmektedir. Bu alanda önemli adımlar atan Türkiye, AR-GE faaliyetlerini genişleterek savunma ekonomisinde daha büyük paylar alabilir. Son yıllarda geliştirilen insansız hava araçlarının daha fazla geliştirilmesi için yeni çalışmalar yapılabilir. Bununla birlikte Türkiye savunma sanayisini sadece kendi savunma gücü açısından değil ekonomik bir girişim olarak görmelidir. Bu alanda üretilen savunma sanayisi teknolojilerin pazarlanabilmesi için de yeni yöntemler geliştirilebilir. Çünkü bu tür teknolojiler pahalı teknolojiler olduğundan ülke ekonomisine de ciddi katkılar vermektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, C. (1991). *Soğuk Savaş: Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Adams, G.-Gold D. (1998). “Defense Spending and Economic Performance”, Defense Economic Issues, National Defense University Press, Washington D.C
- Adams, T. K. (2006). *The Army After Next: The First Postindustrial Army*, Westport: Praeger Security International.
- Adanmış, Z. (2018). Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun Güvenlik Yaklaşımında Yaşanan Dönüşüm. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 6 (2), 91-116.
- Adil, A. (2003). “Savunma Sanayii ve Dış Politika İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Ağdaş, O. (2006) *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlık Sonrası Temel Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Akalın C. (2003). *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akcakaya, U. (2022). Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye’de Komünizm Algısı ve Siyasetteki Yansımaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8 299-322.
- Akçapa, M. (2021). İngiltere’nin Nükleer Silahlanma Sürecinde ABD’nin Rolü (Soğuk Savaş Dönemi). *OPUS International Journal of Society Researches* , 18 (40) , 2797-2820 .

- Akçair, İ. (2011). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Krizlerle İlişkisinin İncelenmesi (1980-2009) Dönemi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Akpınar, E. (2020). ABD’nin Soğuk Savaş Döneminde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore İle İlişkileri Bağlamında Asya Pasifik Dengeleme Stratejisi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*. 19(4) 1626-1648.
- Aksoğan G. ve Elveren A.Y. (2012). Türkiye’de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme. *Sosyoekonomi*. 263-280.
- Alkan, S. Ö. (2019). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrasya’da Güç Mücadelesi: ABD’nin Rusya ve Çin’e Karşı Orta Asya Politikası*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anadolu Ajansı (2020). “ABD’nin Dünya Polisliği: Amerika Ana Kıtası Dışında 320 Binden Fazla ABD Askeri Bulunuyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-dunya-polisligi-amerika-ana-kitasi-disinda-320-binden-fazla-abd-askeri-bulunuyor/2048835>. Erişim Tarihi: 23.08.2023.
- Annan, K. A. (1993). “UN Peacekeeping Operations and Cooperation with NATO”, *NATO Review*, 41 (5), 3-7.
- Aplan, A. (1998). *Askeri Harcamaların Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asiloğulları, M. Ceyhan, M. S. (2019). OECD Ülkelerinde Savunma Harcamalarının Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Kapadokya Akademik Bakış*, 3 (1), 25-49.

- Ateş, B. (2020). Askeri Değişim: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Üzerine İnceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 15-42.
- Ateşoğlu, H. S. (2002) "Defense spending promotes aggregate output in the United States evidence from cointegration analysis" *Defence and Peace Economics* 13(1), 55–60.
- Avant, D. (2005). “Private Military Companies” New Political Economy, Vol. 10, No.1, March 2005, 121-131.
- Ayata, A. Ercan, M. (2007). Soğuk Savaş Sonrası Ortaya Çıkan Bölgesel Sorunlar Bağlamında Türkiye-ABD İlişkilerinin Kazandığı Yeni Boyutlar. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 18-32.
- Beck, E.G. (1991) "Defense spending and economic performance in the United States: some structural VAR evidence." *Defence and Peace Economic* 2, 251–264.
- Baran, S. (2015). *Kongo Savaşları (1996-2003): Soğuk Savaş Sonrası Afrika’da Çatışma ve Kriz*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler (Afrika Çalışmaları) Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Baran, T. (2018). Türkiye’de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), 58-81.
- Başar S, Ünlü, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39(1): 223-237.
- Başaran, A. (2010). “SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması”, 1992-1996” *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 37-1, 101-134.

- Bayraktar, S. (2019). Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, S. (2022). Soğuk Savaş'ın Gölgesinde (Oto)Soykırım ve Ertelenen Adalet: Kamboçya Deneyimi. Diyarbakır: DİSA.
- Berdal, M. and Ucko, D. (2009). "NATO at 60", *Survival*, 51, 2, 55-76.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Beyoğlu, B. E. Sağ, H. B. Koca, E. (2008). "Avrupa Savunma Sanayii Geleceğini Arıyor", *Savunma Sanayii Gündemi*, 58-59.
- Bostan, H. Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24 (41), 61-90.
- Budak, M. M. (2020). Savaşın Kökenleri ve Vekâleten Savaş Aktörleri Olarak Terör Örgütleri. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3 (2), 91-112.
- Burrow G. (2002). *Silah Ticareti Kılavuzu*, Metis yayınları, İstanbul.
- Canbay, Ş. Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. JOEEP: *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2 (2), 86-104.
- Chan, S. (1985). The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems, *Orbis*, 29(2).
- Çakıcı, E. (2001), "2000–2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 475–490.
- Çakmak, H. (2003). *Avrupa Güvenliği: NATO-AGİT-AGSP*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Çalışkan, S. (2020). Soğuk Savaş Döneminde Sovyetler Birliği'nin İsrail Karşısı Söylemlerinin Propaganda Posterlerindeki Sunumu. *Selçuk İletişim*, 13 (2), 694-714.
- Çalışkan, B. (2021). *Soğuk Savaş Dönemi Öncesi ve Sonrası Küresel Sistemdeki Değişiklikler*. <https://stratejikortak.com/2021/03/soguk-savas-donemi-onesi-ve-sonrasi-kuresel-sistemdeki-degisiklikler.html> erişim tarihi: 10.06.2023.
- Çelîş, E. (2010). *Soğuk Savaş Dönemi Türk Hükümetlerinin Askeri Havacılık Politikaları*. Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, A. (2020). Soğuk Savaşın Başlarında Türkiye’de Anti-Komünizm Etkisinde Milliyetçilik ve Din. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30/1. 399- 411.
- Çelik, A. H. Çaylı, Ş. (2021). Küresel ve Bölgesel Krizler Bağlamında Rusya ve Abd’nin Silah Satış Rekabetinin Ekonomi Politik Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (77) , 369-392.
- Çevik, E. İ. ve Bektaş, G. (2019).” Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229-236.
- Dağ, H. (2010). *Savunma Harcamalarının Makro Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- data.worldbank.org Arms exports (SIPRI trend indicator values) – Türkiye. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPRT.KD?locations=TR> Erişim 13.7.2023.
- Dedekoca, E. (2017). ABD – ÇİN İlişkilerinde Kriz Yönetimi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1 (3) , 141-168.

- Demiray, Y. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Stratejileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 247-271.
- Dinler Z, (2000). “İktisada Giriş” Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dombrowski, P. (2005). Guns and Butter: The Political Economy of International Security, Boulder: Lynne Rienner.
- Doğan, Y. D. D. A. (2005). Demokrasi ve Ekonomik Gelişme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (25), 1-19.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdoğan S. Aslan Z. (2021). Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemin Mirası ve Soğuk Savaş Etkisi. *ÇTTAD*. 21(42): 295-317.
- Erhan, Ç. (2002). *Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güvenlik Algılamaları*, R. Yinanç, H. Taşdemir (Edt), Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayınları. Ankara. 54-72.
- Erkul, İ. Ç. (2010). *Soğuk Savaş'ın Üç Büyük Kırılma Noktası: Kore, Vietnam ve Afganistan Savaşları, Savaşların Sonuçları, Günümüze ve Uluslararası İlişkilere Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertekin, Ş. (2020). "Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 460-474.

- Fırat, E. (2009). Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politigi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), 501-524.
- Forster, A. (2006). *Armed Forces and Society in Europe*, New York: Palgrave Macmillan.
- Gaddis, J. L. (2008). *Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, (Çeviren: Dilek Cenkçiler), Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(1), 181-199.
- Gökbunar, R., Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 59(1), 159-179.
- Gülsoy, A. F. (2020). *Türk Milli Savunma Sanayii Tarihi: Aselsan Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüşdaş, E. (2010). *Türkiye’de Savunma Sanayii ve Savunma Harcamalarının Ekonomideki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi.
- Gündüz, M. & Karabulut, M. (2008). SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Ortalama Yaşam Süresi ile Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6 (1), 69-83.
- Güneş, E. (2007). *Savunma Sanayinin Millileştirilmesinin Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü.
- Gürkaynak, M. (2004). *Avrupa’da Savunma ve Güvenlik*, İstanbul: Asil Yayınevi.

- Gürkaynak, M. (2005). Soğuk Savaş Sonrasında Nato ve Avrupa Güvenliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (1) , 7-27.
- Gürsoy Çuhadar S, Lordoğlu K (2016). Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Yaşlanma ve Sorunlar. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(54), 63- 80.
- Güzel, A. O. (2009). *NATO'nun Yeni Misyonu: Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Algılamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözaydın, A. S. (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Alanda Tehdit Algılamaları*. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Halıcıoğlu, F. (2004) "Defense spending and economic growth in Turkey: an empirical application of new macroeconomic theory." *Review of Middle East Economics and Finance* 2(3), 193–201.
- Hasanov, İ. Katman, F. (2019). Soğuk Savaş Döneminde ABD ve SSCB'nin Politik İstihbarat Yöntemlerinin Karşılaştırması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (2), 1138-1150.
- Heo, U. (1998). "Modeling the Defense-Growth Relationship Around the Globa", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.42, No.5.
- İnaç, H. Yazıcı, B. (2021). Soğuk Savaş, Bölgesel Sorunlar ve Türkiye-ABD İlişkileri. *UPA Strategic Affairs* 2 29-46.
- İbrahimov, A. Özözen, S. (2002) "Sovyet Sonrasında Yeni Bağımsız Türk Cumhuriyetleri: Sorunlar ve Gerçekler", Gürsoy- Naskali, E. ve Şahin, E. (Editör), Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, 45-54, Hollanda.

- İşyar, Ö, G. (2009). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-modeller-örnekler ve karşılaştırmalı Türk dış politikası*, Dora Yayınları. Bursa.
- İpek E (2014). Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 113-126
- İstikbal, D. (2022). *Türk Savunma Sanayii Modeli ve Teknolojik Dönüşüm*. Ankara: Seta | Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Johnson, J. L., (1994). Financing The Arms Trade, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 53, 5, 110-121.
- Kalaycı, İ. (2006). “Post-Maastricht Döneminde Avrupa Birliği ve Türkiye’nin Savunma Bütçesi”, *Maliye Dergisi*, 151, Temmuz-Aralık, 85–102.
- Kantarcı, Ş. (2012). "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8: 47-84.
- Karaca, M. (2012). Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* , (18) , 226-238.
- Karadeli, C. (2020). Soğuk Savaş’ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 43-73.
- Karagöl, E. (2005). “Defence Expenditures and External Debt in Turkey”, *Defence and Peace Economics*, 16(2),117-125.
- Karakurt, B. Şentürk, S. H. Şahingöz, B. (2020). Türkiye’de Savunma Harcamaları, Silah İthalatı ve Dış Borçlar Arasındaki İlişkinin

Analizi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *International Journal of Public Finance*, 5 (2), 273-294.

Karakuş, A. (2006). *Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı Nato Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi*. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekât Araştırması Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Karaosmanoğlu, Ali L. (2014). "NATO'nun Dönüşümü", *Uluslararası İlişkiler*. 10, 40, 3-38.

Kashmeri, S. A. (2011). *NATO 2.0: Reboot or Delete?*, Washington, D.C., Potomac Books.

Kayan, A. (2017). *Savunma Sanayinin Gelişimi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme İle İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kennedy, G. (1983). *Defense Economics*, London, Gerald Duckworth Co. Ltd

Kenton, W. (2021). Understanding the Guns-and-Butter Curve & How It Works. <https://www.investopedia.com/terms/g/gunsandbutter.asp> Erişim 1.10.2023.

Kızılay, Ş. (2020). Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Siber Güvenlik Politikası. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 3 (1), 33-44.

Kinsella, D. (1990) "Defense spending and economic performance in the United States: a causal analysis." *Defence Economics* 1(4), 295–309.

Kolasi, K. (2013). Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68 (02), 149-179.

- Korkmaz, K. (2018). Transatlantik İlişkilerin Savunma Boyutunun Değerlendirilmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 157-186.
- Korkmaz, K. (2021). Uluslararası Sistem ve Kutup Yapıları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 31 (2), 201-224.
- Kutlar, A. (2000). *Ekonometrik Zaman Serileri*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Looney, Robert E. "The Role Of Military Expenditures In Pre-Revolutionary Iran's Economic Decline", *Iranian Studies*. Cilt Nu. 21, Sayı 3-4, 1988, 52-83.
- Mearsheimer, J. J. (1990). "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, 15 (1), 5-55.
- NATO (1978). El Kitabı, Brüksel: NATO Enformasyon Servisi.
- North Atlantic Treaty Organization (NATO), 2009. "Financial and Economic Data Relating to NATO Defence", Communiqué PR/CP (2009)009, 19 Februar, 9p.
- Neumann, K. (2009). "A New NATO For A New Century", <https://www.nato.int/docu/speech/1997/s971015b.htm> Erişim 15.7.2023.
- Noyan Yalman, İ. (2013). Bir Kısım Latin Amerika Ve Güney Doğu Asya Tipi Ülkelerinde Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1) , 149-168.
- Odabaşoğlu, S. (2012). *Türkiye ve Avrupa Birliği Savunma Sanayii Savunma Gelişimi Çerçevesince Türkiye'nin Seçilmiş Bazı Avrupa Birliği Ülkeleri İle Arasındaki Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Ampirik Yaklaşımı*, Yüksek Lisans Tezi,

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İktisat Ana Bilim Dalı.

- Özdoğan, M. (2019). Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8 (1) , 1-24.
- Özen Atabey, A. Karakuş, M. (2023). Savunma Harcamaları, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (54), 39-55.
- Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş Döneminin 68 Olaylarına Etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 151-179.
- Özlü, D. (2014). NATO'yu Anlamak: Dönüşümü, Yeni Kimlikleri ve Uyum Süreçleri, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Öztürk, Ş. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşı Üzerinden Uluslararası Sisteme Dair Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32 (Dicle Üniversitesi'nin 50. Yılına Özel 50 Makale), 449-462
- Palancı, M. (2021). Soğuk Savaş Sonrası Küreselleşen Dünyada Değişen Güvenlik Tehditleri: AB-NATO İlişkilerinin Yeniden Tanımlanması. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 224- 244.
- Pirinççi, F. (2010). *Silahlanma ve Savaş Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi* (Soğuk Savaş Dönemi). Dora Yayınları. Bursa.
- Purtaş, F. (2005), *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, BRC Basım, Ankara.
- Rodrık, D. (2000), *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, (Çeviren: Sultan Gül), Sabah Kitapları, İstanbul.

- Sander, O. (2014). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sandler, T. Murdoch, J. C. (2000). “On Sharing NATO Defence Burdens in the 1990s and Beyond”, *Fiscal Studies*, 21, 3.
- Sandler, T. and George, J. (2016). “Military Expenditure Trends for 1960–2014 and What They Reveal”, *Global Policy*, 7, 2, 181-182.
- Scanlan, S. J. Food Security and Comparative Sociology. *International Journal of Sociology*. 33(3). 88-111.
- Schulte, G. L. (1997). “Former Yugoslavia and the New NATO”, *Survival*, 39, 1, 19-42.
- Sekmen, Z. S. (2022). Soğuk Savaş Sonrası Nato’nun Dönüşümü: Tehdit Algısı, Kriz Yönetimi ve Nato Askeri Operasyonları. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Semiz, Y. & Akgün, B. (2005). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5 (9), 162-181.
- Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Gizem Yayınları.
- Seyitoğlu, H. ve Yıldız, R. (2006), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan Kitabevi, İstanbul.
- SIPRI (2004). *Armaments, Disarmament and International Security*, OUP.
- SIPRI (2010). *Armaments, Disarmament and International Security SIPRI YEARBOOK 2010 Summary*
- SIPRI, (2015). *Annual Review 2015*.
<https://www.sipri.org/sites/default/files/2016-03/YB-15-Summary-EN.pdf> Erişim 12.7.2023.

SIPRI, (2015a). Sipri Yearbook 2015. Armaments, Disarmament And International Security, Summary. <https://www.sipriyearbook.org/> Erişim 12.7.2023.

SIPRI (2022). Sipri Yearbook 2022. Armaments, Disarmament and International Security, Summary. https://reliefweb.int/report/world/sipri-yearbook-2022-armaments-disarmament-and-international-security-summary?gclid=EAIaIQobChMIpdDBr678gAMV1FJBAh2qsAVD EAAAYASAAEgJtTPD_BwE Erişim 13.7.2023.

SIPRI (2022a). SIPRI Military Expenditure Database. <https://www.sipri.org/databases/milex> Erişim 12.7.2023.

SIPRI (2023). Trends in World Military Expenditure. <https://www.sipri.org/publications/2023/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2022> Erişim 12.7.2023.

SIPRI (2023a). World military expenditure reaches new record high as European spending surges. <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges> Erişim 12.7.2023.

Soyyigit Kaya, S. (2013). Türkiye’de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi (1970 – 2010). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 17-38.

Sümer, K. K., (2005). “Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi”, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi, 1(1), Haziran, İstanbul. 82 – 91.

Şimşek M, (2003). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi:1960-2002” Dokuz Eylül Üniversitesi *İ.İ.B.F Dergisi* 18(2) 43-63.

- Şişman, D. (2017). Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 39/1. 223-237.
- Taş, S. Örnek, İ. Aksoğan, G. (2013). Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12 (3), 659-682.
- Taylor, J. B. (2000) "Teaching modern macroeconomics at the principles level." *American Economic Review* 90(2), 90–94.
- Terzi, E. (2021). *Yükselen Duvarlar” Soğuk Savaş Sonrası Değişen Savaş Kavramı Sonucu Yeni Güvenlik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezel Y. S. (2000). *“İktisadi Büyüme”*: İmaj Yayınevi. Ankara.
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) (2008). *Türk Savunma Sektör Raporu 2007*, TOBB Yayını Sıra No: 2008/69, Afşaroğlu Matbaası, Ankara.
- Tokatlı, S. G. (2022). Soğuk Savaş Dönemi Güvenlik Algısında Yaşanan Değişim ve Uluslararası Sistemin Değişen Dinamikleri. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 377- 406.
- Tokgöz, E. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 7-28.
- Tokmak, M. (2012). *Doğal Afetlerde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) Etkin Kullanımı: Kocaeli ve Van Depremi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tunçbilek, Ş. S. (2021). *“İlkel” savaşın görünümleri: Claude Lévi-Strauss ve Pierre Clastres arasındaki irtibatlar ve ihtilaflar*. *Antropoloji* , (41), 32-43.

- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. . *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1) , 56-80.
- Turan, İ. (1971). NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları. Ü. Yayın No: 1700- İktisat Fakültesi Yayın No: 300.
- Türk, H. K. (2007). *Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Adana.
- Tüzün, F. (2018). *The Us Demand For Defense Spending: An Empirical Investigation For The Post-Cold War Era*. The Graduate School Of Social Sciences Of Tobb University Of Economics And Technology.
- Uçar, İ. (2003). *Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uslu, F. Ş. (2007). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının Finansmanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı.
- Üçler, G. (2017). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Journal Of Yasar University*, 12(46), 161-170.
- Üste, N. Sönmez, A. S. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Ab Dış Politikaları'nda Ortaya Çıkan Temel Farklılıklar (1991-2001) . *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 81-114.
- Waltz, K. (2008). Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı. *Uluslararası İlişkiler*, 17, 3-44.

- William, M. H. (2006). *Dünya Tarihi*, Çeviren: Alaaddin Şenel İmge Kitabevi, İstanbul.
- Wohlforth, W. C. (2004). Tek kutuplu bir dünyanın istikrarlılığı. *Avrasya Dosyası*, 10(1), 2, 38-76.
- Yalçinkaya, H. (2008). *Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, Ankara: İmge Yayınları.
- Yardımcı, M. C. (2022). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Benoit Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(1), 436-445.
- Yayan, V. (1997). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayii*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yayın A. F. (2006). Savunma Sanayinde Küreselleşme Biçimleri: Özel Askeri Şirketler. İstanbul Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- Yayla, S. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Küreselleşme Sürecinde El Kaide. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*
- Yegenov, S. (2018). Orta Asya’da Artan Silahlanma Yarışı ve Sebepleri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 86-94
- Yeldan E, (2001). “*Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*” İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yesevi, Ç. G. (2020). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Orta Asya Bölgesiyle İlgili Çalışmaların İncelemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20 (2), 325-354.

- Yıllancı, V. Özcan, B. (2010) “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye için Savunma Harcamaları ile GSMH arasındaki İlişkinin Analizi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, s: 21-33.
- Yılmaz G. Ö. (2005). “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi” *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı: 2, 63-76.
- Yılmaz, M. E. (2006), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Sınır İçi Etnik Çatışmalar”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, No. 6.
- Yılmaz, E. A. (2020). 20. Yüzyıldan Günümüze Bitmeyen Tehdit: Silahlanma Yarışı. Uluslararası Politika Akademisi. <http://politikaakademisi.org/2020/12/25/20-yuzyildan-gunumuze-bitmeyen-tehdit-silahlanma-yarisi/> Erişim Tarihi: 23.08.2023.
- Yılmaz, B. A. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Türk-Orta Asya İlişkilerinde Türk Keneşi'nin Rolü: Dönemler ve Değişim Dinamikleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7 (1), 1-25.
- Yılmaz, B. Atik, M. & Melekoğlu, G. (2022). Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi ve Harcama Kalemlerinin Ağırlıklarının Belirlenmesi. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 32 (2), 273-304.
- Yiğenoğlu, K. (2016). İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değişen Güç Dengeleri ve ABD'nin Pasifik Bölgesi Stratejisi: Trans-Pasifik Ortaklığı Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (58), 327-341 .
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (1), 11-28.

Zaim, M. (2006). “Politikalardan Projelere: Savunma Sanayinde Stratejik Yönetim Sistemi Gereksinimi” SAVTEK 2006, Savunma Teknolojileri Kongresi 29-30 Haziran 2006, ODTÜ, Ankara

